МИХАЙЛО НОВАКОВСЬКИЙ.

НА ЗОРІ.

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ.

ЛЬВІВ, 1920.
...дом Української Видавничої Спілки.
...укарні Наукового Товариства Ім. Шевченка.

ОПОВІСТКА.

Укр. Видавнича Спілка у Львові видала отсї книжки в першій серії Лїтературно-Наукової Бібліотеки:

1. **Ст. Ковалїв.** Дезертир і инші оповіданя . .
2. **І. Франко.** Поеми . . . .
3. **О. Кобилянська.** Покора і инші оповіданя .
4. **Ґю де Мопасан.** Дика панї і инші оповіданя
5. **І. Франко.** Полуйка і инші борисл. оповіданя

38. **У. Шекспір.** Ромео і Джульєта, траґедія . .
39. **К. Сроковський.** Оповіданя . . . . . .
40. **А. Кримський.** Пальмове гилле, поезії. . .
41. **О. Кониський.** Молодий вік М. Одинця, повість
42. **Ґю де Мопасан.** Горля і инші оповіданя . .
43. **В. Кравченко.** Буденне житє, оповіданя . . .
44. **У. Шекспір.** Король Лїр, траґедія . . . .
45. **Д. Лукіянович.** За Кадильну, повість . . .
46. **Г. Гайне.** Подорож на Гарц . . . . . .

МИХАЙЛО НОВАКОВСЬКИЙ.

НА ЗОРІ.

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ.

ЛЬВІВ, 1920.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

Українським Січовим Стрільцям,

казочним лицарям України, що від зруйнованя Січи спали в Чорногорі, а в часї всесвітної війни встали, відвалили надгробний камінь із могили Рідного Краю і серед труду, пошестий, реву гармат, отруйних ґазів, своїми стражданями й обильним жнивом смерти розславили імя України по всьому світу, сю повість присвячує

Автор, поручник У. С. С.

Пісочна, січень — цвітень, 1917.

I.

Найбільша балева саля у Львові. У ній і в прибічних покоях та коритарях, перестроєних у покої, повно ріжноманітної публики, бо балї Академічної Громади мають свою, хоч не давну, та добре заслужену славу.

Про ті роскішні сходини раз у рік довго ведуть ся розмови майже у всїх інтелїґентних родинах краю, довго вони стають, як живі у снах і мріях молодїжи обидвох полів.

Сьогодня молодїж господарем балю. Вона пристроїла кімнати не так богацтвом драперій і цвітів, як своїм молодим, кипучим житєм, своїми гордими сподіванями, тихими бажанями, своїм юнацьким сміхом і гумором.

Мами й тети позасїдали разом попід стіни.

Вони напувають очи радістю, розглядаючи своїх дорідних синів і дочок. Скоса глядять на їх красших соперників і соперниць, а в дальшім перебігу вечера основно розглядають строї і прибори своїх сусїдів і сусїдок, усїх близших і дальших знакомих і незнакомих, що крутять ся їм перед очима та знаходять невичерпану тему до шептів і розмов аж до білого рана.

Буфет має спершу майже виключно старшу, мужеську публику, яка де далї перемішуєть ся молодим, ріжнополим елєментом, — аж по півночи, по великій павзї стає буфет осередком балю, хвилею віддиху й порахунку, чи й на скілько тихі сподіваня неодного й неодної з присутних зачинають прибирати більше реальнї форми й основи.

*

Відтак значна громада старших засяде в ріжних кутках дискретно похованих саль до карт, при яких застане найзавзятійщих грачів ще одна й ще одна нічка.

Мирон Торський приходив на академічні балї з товариського обовязку. Часом з цікавости, аби побачити той другий і такий інакший світ, який так мало знав і в якім не жив.

Пірваний розбурханим, нестримним потоком нового українського відродженя, віддав ся цілий службі сеї великої ідеї; аґітував, учив ся, орґанїзував; переживав рай підоблачних надій і пекло болючих розчаровань, горів і спалював ся, як дужий, соковитий смолоскип.

Між товаришами прикидав ся, гейби все те кипуче, балеве житє його дуже цікавило; помагав їм розшукувати і зичити потрібну балеву ґардеробу, поділяв розпуку тих товаришів, що вистаравши серед найтяжших заходів фрак і чорні пантальони, ніяк не спромогли ся вже роздобути лякерованих черевиків і білих рукавичок. Але лише прикидав ся, що все те його так дуже цікавить.

Сьогодня інакше.

Його вразлива душа розспівала ся тепер незнаними доси, гейби чужими, а дуже глибокими тонами. Розспівала ся з прапервісною силою. Сей другий світ, відмінний, став чомусь йому близший і більше зрозумілий.

В души мав певність, що вона, Софійка, нинї прийде, опроменить весь сей блискучий баль своєю появою і саме сьогодня стане роздорожним стовпом в його житю. І кликав на поміч весь свій інтелєкт, усї розбіжні, але дужі сили своєї души, аби в рішаючім моментї не обнизити лету, але пірвати на свої крила друге молоде, гарне, надійне житє й летїти юнацьким, повним летом ad astra.

Але як сумний рефрен могутної піснї крили ся десь у далеких закутках души дрібні сумніви,

бреніли як докучливі комарі і виринали на задумливе чоло, як баранчики хмари на чистий блакіт неба.

Дотеперішня твоя проста дорога, хлопче, може заломити ся, се друге жіноче я, що стануло коло тебе й чарує тебе незнаними барвами, що розбуджує в душі твоїй незнані тони, може тебе спрямувати в путь незнану, непрохідну, що коле терном і острим камінем. Або в житє буденне й пусте...

Іван Загребельний положив руку на плече Торському:

— А, товариш Мирон сьогодня в незвичайному настрою; на очах ростуть крила, бє полумя. Йду геть, бо я з тих, що не люблять полос ні надто зимних, ні надто горячих.

— Лиши ся, Іване, стій; я тепер дійсно так горю, що хочби просте зелїзо перетоплю в щире срібло.

— Догадую ся жерела настрою, а навіть бачив його нинї й говорив із ним.

— Як маю бути цїлком щирий, то не скажу, аби останні новини мене так дуже втїшили.

І Мирон почув десь у пропастях душі ледви помітний біль і неспокій.

Радше вражінє, як думка, чи тїнь думки, майнуло йому в головцї, що його весняні сни про царівну знають инші і дотикають грубими руками та що доля сих снів не залежить у цїлости від нього.

Салю заливало море світла і вколисуючі тони вальса на тужну мельодію: „Взяв би я бандуру“. Молоді, роскішні пари, колишучись ґраціозно, перепливали по салї. Гурток молодїжи, що не танцювала, або відпочивала по таньци, збирав ся на серединї салї, щоби удержувати танок у колесї та любувати очи ґрацією рухів і веселковою грою барв.

В сім моментї при входї салї зняв ся го-

лоснійший шум. Щораз більше зацікавлених очий звертало ся в сторону новоприбулих.

Між батьком і матїрю увійшла до салї Софійка Яблонецька. Увійшла і гейби на хвилю онесмілена сяєвом і величю салї її гостей станула при входї.

Її легко русяве волосє, зачесане á l'enfant, спливало довгою, грубою косою по клясично різьбленім плечі геть-геть низше гнучкого стану, майже до колїн. Темно-синї очи прислонили на часочок рісниці густі, пишні. На несміло відложеній, гей точеній, легко рожевій груди полискував медалик із Божою Матїрю. Суконка з рожевого шовку, ще трохи прикоротка, як пристоїть дівчатам, що перший раз на великім балю, влучно виріжняла в цїлій сїй незрівнаній постати дїточу ніжність і пишну красу дївочу.

Член комітету вказував родичам місце, де ще можуть примістити ся, а в округ на салї підняв ся шепіт аж до півголоса: Хто се? Чия се?

Торський стояв, як прикований до місця. Він сю чудову, степову квітку, сей майстерний взорець української краси, не перший раз бачив. Стрічав її від року; а перше ще, заки знав, що подібна постать є живою дійсностю, нераз кров кипуча розпалювала його буйну уяву аж до таких світляних, скіпчених образів. А все таки знову й знову очий не міг відорвати від неї.

В танечних скоках, цїлий розсміяний, надбіг Левко Камянецький, поздоровляючи по дорозї десятки знакомих панночок, вицїловуючи пів копи маминих і тетиних рук, які лиш через надмірну чемність називаємо у нас ручками, або ще симпатичнійше — руцями.

— Гаразд, Мироне! Ходи зараз до бічного покою на коротку нараду, бо сподіваємо ся в гостї на наш баль обох ректорів!

У бічнім покою вже був майже в комплетї сей гурток молодїжи, що надавав тон і напрям усїм її виступам.

Левко Камянецький, як голова товариства, повідомив, що відповідно до старого академічного звичаю запросив на баль ректора університету й техніки, а сподіючись їх скорого приходу, хоче вислухати нашу гадку, як має їх витати.

Богдан Сольський і Михайло Дзвиняцький, мягкої вдачі і все вразливі на настрій хвилї й окруженя, від разу згодили ся з вчинком голови і пропонували привитати ректорів із найбільше вишуканою чемністю.

Торський не міг погамувати свого обуреня.

Се-ж між племенем нашим і племенем їх розгоріла ся і бухнула ярким полумінем нова боротьба не на житє, але на смерть.

Університет був саме концентричним пунктом сеї боротьби. Наша нація, молода і здорова, довго поневіряна, доходила тепер своїх повних літ. По великих і обильних в овочі трудах на всїх ріжнородних полях свого житя, ота нація сильним зривом підняла ся, аби на голову свою вложити корону, завершити одну зі стадій свого могутнього розвою, поставити себе в ряди инших зрілих націй.

Сею короною, тихою мрією й горячим сподіванєм цілої нації був саме власний університет, гніздо й розсадник богатої питомої культури.

А брутальна рука сусїдного братнього племени ударемнила отсю культурну коронацію. З діймаючим насміхом сильнїйшого потоптала на очах сей вицвіт наших найкрасших мрій і задекретувала, що ми власного університету не одержимо анї тепер, анї нїколи.

Наша суспільність була поцілена в найбільш болюче місце і на ворожий визов відповіла невмолимою боротьбою під старим гордим кличем: Добути, або дома не бути!

Від сеї хвилї університет Франца I у Львові перестав бути храмом науки, а став побоєвищем, на якім нащадки обох воюючих таборів з під

Жовтих Вод, Корсуня, Пилявців, Зборова, стануди знову в боєвій поставі проти себе око в око.

І ті представники чужого університету, яких саме збираєть ся голова нашого товариства витати з вишуканою чемністю, були ініціяторами і провідниками сеї борні, що не знала пощади, ні стриму, здецидовані радше свій власний університет зрівнати з землею, ніж допустити до заснованя нашого. А корінь сих гадок і переконаня їх сягав глибоко, глибоко, аж у ті часи, коли Хоробрий втикав граничні стовпи в русло Дніпра і надав цілій своїй нації нещасний, необдуманий і зловіщий напрям на схід.

— Війна перериває сусїдські чемности і не узнає їх; а се промах, як ми в часї війни виломлюємо ся з під наказів її. Промах-же в публичних справах, молоді товариші, се більше, ніж злочин.

Так із сердечним перенятєм і незломним переконанєм викладав Торський свій погляд зібраним товаришам. І заносило ся знов на довгі, горячі, бурхливі пересправи, як часто останніми часами. Та в порозї явив ся член комітету і притишеним та збентеженим голосом сповістив: Ректори прийшли.

З розпаленою головою подав ся Левко Камянецький витати їх і товаришити їм на час їх гостини.

Ректори входили горді, певні себе, з конвенціональною усмішкою на устах, а свою нехіть до сеї молодїжи і сеї суспільности скривали глибоко і не до пізнаня поза обслони старої культури і правила товариської оглади, що в них впоювали від молодих лїт і з поколїня в поколїнє. Найбільше досвідне око не відшукало би в них анї тїни сеї могутньої, але добре скритої ненависти, якою дише пан проти раба, що хоче вирвати ся з ярма.

Звуки музики лили ся, пари мішали ся в ріжнобарвні ряди і звороти кадріля, по салї раз

по разу лунав звінкий, острий, рішучий голос аранжера, а як любий дісонанс долітав із буфету і сумежних кімнат щораз дужший, урваний гамір публики, яка де далї що раз густійше заповнювала сї убікації.

Торський злий на себе і своїх найблизших, але все таки коханих товаришів, пішов шукати забутя, розради в сфері промінїв Софійки. Відчував і розумів, що повинен був таки зараз приступити до дорогої трійки і відпровадити їх до їх місць, та надїяв ся найти виправданє у важній справі, яка відтягнула його від сього обовязку.

З синівською любовю припав до рук панї Яблонецької й обсипав їх поцїлунками. Від маленького, сирота без мами, страх був вразливий на се незрівнане слово: Мама.

Панї Яблонецька видко була спершу незадоволена, може бути задля спізненого приходу, але з натури ніжна й добра, привитала Торського сердечно.

Софійка тимчасом бистро обсервувала давно знакомого гостя своїми розумними очима і замітила:

— Мій товариш і репортер має якийсь тягар на души.

— Має аж два, але звідки ви знаєте?

— Вмію читати навіть дуже нечиткі знаки.

— Ся штука повинна би бути понад ваші сили, Софійко! — сказав і подумав здивований про незвичайно скорий розвій сеї дївчини, через половину ще дївчатка.

— Виджу одначе, що моє коротке занедбанє анї трохи не попсувало вам забави. Танцюєте до упаду.

— А не попсувало анї трохи! — відповіла з такою щирістю, що не можна було анї на хвилю сумнївати ся, що всю її захопила отся шумна забава, новість обстанови і товариства, наркотизм музики і всеї тої запашної й горячої атмосфери.

Лети, метелику, і бав. ся і пести крила теплом і сонцем! Ще тобі час, аж надто час пізнати житє з його другої сторони, колючої і морозної, повної пропастий і вовчих ям, копаних людською злобою!

Пішли обоє в округ салї, а він попадаючи у свій репортерський тон, поучувати її здавати їй справу про все і всїх, — то серед сміху і жартів, то з глибоким перенятєм і захопленєм показав і описав їй всїх визначнїйших гостей, яких знав.

— Чому ви не гуляєте?

— І я не гуляю і богато з молодїжи, і то під кождим оглядом дуже гарної, не гуляємо, Софійко. Нам здавало ся, що се надто первісна і дика штука танок, добра для мешканців осередної Африки, а не культурної Европи на порозї XIX і XX столїтя.

— Завважую, що про се переконанє говорите в часї минулім і описуєте його через здавало ся.

Зачервонїв ся по самі білка очий. Так, деякі його погляди її переконаня топнїли і змінили ся під впливом сеї простосердечної її чудової дївчини. А навіть обсервуючи танок сього вечера в його найкрасшім виведеню через аранжера її найблизші йому пари, чаруючий шал коломийки, маєстатичне хвилюванє пар у вальсї, пестрий, гармонїйний рух і круговорот кадріля, чув, що танок — се прастара і незвичайно містична штука, вхід до містерий, що доторкають дуже глибоких і нїжних, а преважних сторінок людського я. Старав ся їй се пояснити. А з деяким тремтїнєм у голосї, що вона запримітила зараз, відслонив їй, що на всякий випадок волїв би сам із нею гнати ся по салї в заворотнїй ґальопадї, як бачити иншого в сїй ролї.

Очевидячки не була рада або прикидала ся нерадою, що весела балачка сходить на особисті алюзії.

Домагала ся пів жартом, пів поважно поворату до звичайної репортерської предметовости.

Станули перед мамою. Пані Яблонецька вже давно розглядала ся неспокійно за своєю пестійкою, уважаючи невластивим, щоби сама дівчинка на своїм першім балю так довго афішувала ся з одним молодим чоловіком. З чоловіком, який зрештою ще ніяких намірів не виявив ні Софійці, ні родичам.

— Мамі нудно, Софійко, як ти так на довго відходиш від мене, а тато в буфеті.

— Ми винагородимо сю нуду мамочці! — і серед каскад тихого сміху почала переказувати мамі все, що чула про баль і його гостей. Торський потребував лиш від часу до часу розріджувати або згущувати фарби в переповіданях понятливої учениці.

Польські ректори значно ожившли ся. Вже сама тепла, жива, мрійно-весела атмосфера балю розгрівала хочби і як студені серця. Тай зараз у початках окружила їх родина Лаврнньских зі своїми сателітами. На чолї старий Митрофан Лаврнньский, високий, худощавий, в собі замкнутий, що скривав вулькан безмежних амбіцій під спокійною, холодною, аж морозною поверхнею. Родина ся була в нас осередком і уособленєм угоди з Польщею, консерватизмом, ультрамонтанством; була відгомоном невигаслих змагань Хапенка, Тетері. А відтак прилучили ся і практичні душі з поміж молодїжи, що все готові піти в сторону, де власть, впливи й сила.

І як спершу ректори неприємно дїткнені величністю й чисельністю зібраня на хвильку аж вийшли з рівноваги в здивованім твердженю: „Ми не знали, що вас аж стілько“, — так тепер знайшовши знов аж стілько прихильників у ворожім таборі, — похожали весело свобідні, задоволені, раді.

Для переважної більшости молодїжи стало ясним, що промах із запрошенєм ректорів на баль

зачинає з місця приносити трійливі овочі, що промах сей виростає тепер до розмірів провокації. Забава путала ся і рвала.

Під аркадами обох ґалерій творили ся гуртки молодіжи, що живо ґестикулювала.

Її очи пильно шукали свого вчителя, провідника, пророка, що прийшов із серця України і могутним своїм словом заволодів на все і неподільно серцями сеї гарної надійної молодіжи.

Професор Михайло Київський прийшов на тутешній університет, як тихий і скромний робітник науки. Прийшов майже незамітно і зі своїми небосяжними плянами двигнути українське слово, українську науку до небувалої височини, — станув осторонь від громади.

Його катедра, його знаменита робітня без посторонної заохоти і принуки, але власною незвичайно цінною вартістю, пориваючими думками, незрівнаною працьовитістю, стала стовпом огнистим, за яким пішла вся молодіж і все, що було гарне й ідейне в суспільстві. Він такий дрібний і незамітний з виду, зі своєю як степ буйною бородою, виріс в наших очах до розмірів велитня, який зі своїх височин зная знав і бачив усе наше племя від померклих, передісторичних діб, аж до сих світляних, майбутніх хвиль, коли наша все молода, здорова й дужа нація воскресне з мертвецьки твердого сну-летарґу.

І молодь і старші остентацийно згуртували ся в сю хвилю в округ свого професора, окружили його непроглядною, ріжнобарвною масою захопленої публики, овіяли його шепотом подиву, признаня, любови, як шумом моря в часї припливу.

Ряди коло польських ректорів рідшали, топніли, скорчили ся до кількох голов, а й та решта не знала, де очи подіти.

Польські ректори відійшли, не стараючись навіть скривати свою розярену лють.

А за ними зі салї, з прибічних кімнат, від усїх без виїмка зібраних, понесли ся могутні акорди щойно створеної боєвої пісні:

Не пора, не пора, не пора
Москалеви й Ляхови служить...

Торський пірнув з головою в сей бадьорий, сей високий настрій, почував себе в своїй стихії. Його віра в незломну, відпорну силу його нації діставала отсе ґранїтову основу.

Легким кроком, весь розрадований, підійшов до родини Яблонецьких.

— Видко вже вам оден камінь упав із серця; хто-ж вам другий здійме?

Був здивований, що Софійка перший раз і сама провокує розмову, в якій годї уникнути особистих натяків.

Видко тепло товариської, громадної забави, що доходило зенїту, взаїмний нервний і високий настрій, що виплив зі спільної манїфестації, отвирав серця, дуже основно позамикані, розвивав і розгрівав почуваня.

— Є рученята гарні й солодкі, є пальчики з рожі й з алябастру, і недалеко від мене, що таки в сїм моментї можуть скинути другий тягар із мого серця. Чи лише схочуть?

— Але-ж ви не маєте сумлїня таким малесеньким пальчикам, та й ще з такого дорогоцїнного матеріялу, приказувати здіймати тягарі.

— Підожду аж окріпнуть. А користаючи теж із виїмкового настрою, признам ся вам ще до одного гріха. Я вивчив ся гуляти лянсієра і хочу попросити вас у пару.

— Зовсїм рада. А що се мій перший виступ у широкім світї і певно він лишить у минї незатерті слїди, то впишіть своє імя в моїм карнетї. Часом добре, як на руїнах згадок лишить ся хочби така дрібна матеріяльна памятка.

Був так любо зворушений сими несподіва-

ними проявами спочутя, що вже не чув ні крихітки тягару, ні хмариночки в души.

Анґажовані пари похожали вже вокруг салї. Аранжер, як отаман на площі вправ, визначав кождій ґрупі її місце і кождій парі її число. Перша, друга, третя, четверта!

А як у притишену салю вдарили перші, веселі звуки лянсієра, пари заколисали ся в чудових, пестрих, мягких зворотах, як стада велитенських, лискучих метеликів у сонїшну, горячу днину над розцвилим берегом ручаю.

Софійка любила танок і віддавала ся йому не лиш зі всею молодою пристрастю, але й з тим любим піетизмом, з яким дївчата танцюють лиш саме на своїх перших балях.

Відтворювала рухи й фіґури танцю з майстерською досконалістю; летїла пташкою від пари до пари з руками як біло-рожеві крила, вицвітала перед своїм дансером, як дужий ясний цвіт, клонила ся в глибокім поклонї, як гордовита, пишна князївна, якої чола нїхто й нїщо не склонить, лиш тихий, всемогучий приказ серця.

Снїжно білі груди зарожевіли ся і хвилювали, темно-синї квітки-очи прислонили ся меріжкою рісниць, довга коса вючись по тїлї й шовках із тихеньким пристрастним шелестом ссипала ся аж до землї, якби ще й від себе складала другий княжий поклін.

Музика грає, не вгаває.

А він за її щирість дїточу, за її ласку дївочу, за сих кілька слів і кілька хвиль підоблачного упоєня, в заворотних тонах притихаючої музики складав їй приземний, довгий поклін. І застивав так із похиленою ниць головою, аби вона прийшла як всевладна панї його житя й смерти і поклала на сю шию, яка доси перед нїким і нїколи не згинала ся. свою дрібну ніжку на знак заполоненя його бистро-крилої душі на віки.

Музика замовкла, мов зімлїла.

Аранжер інстинктово відгадуючи бажаня го-

ріючих серць, розсипав усї танцюючі ґрупи в осібні пари і опровадив їх у тріумфальнім походї в округ салї. І цвило щастєм личко при коханім личку і било радістю серце поруч коханого серця...

Баль пригасав.

Дехто вже опустив гостинні кімнати, инші щораз громаднїйше переносили ся до буфету, де серед шумного клекоту й гамору, щораз частїйше при ріжних столах зривали ся пісні чимраз свобіднїйші, між якими скочні тони сміховинки:

„А в нашої попадї
Два кутаси на задї“

давали знати, що незабаром комітетові мусять прийти і покласти край шаленій веселости..

Блїдий ранок заглядав у вікна і змагав ся з обезсиленими ґазовими свічниками.

Виходили Яблонецькі. Софійка примучена і розмріяна, як ніколи доси. Одїла ся в свою шубку, гейби замкнула скарби в дорогу оправу. Ледви помітним рухом і дотиком руки покликала Торського за собою.

— Знаєте ви Подільє, товаришу? Я в нім розлюблена. Приїдьте колись до нас.

Родичі повторили запрошенє і просили зі всею гостинною сердечністю.

— Не знаю Поділя, але те знаю, що від сьогодня й я в нім залюблений.

І цїлував на прощанє руку мами, а не смів поцїлувати руку Софійки.

Яблонецькі відїхали.

Ще в світлї придорожної лїхтарнї, як спадаючий метеор, блисла ясно прибрана головка Софійки, а там поволи, поволи, лиш тихо, чим раз тихійше дуднїли колеса по бруку, аж затихли, гейби царівна сховала ся за сему ріку, за сему гору.

II.

На університеті відносини ставали напяті, що дальше годі було видержати. В бібліотеці, на викладах, у робітнях студенти обох народів відокремлювали ся, рвали зі собою всї звязки, а як уже випала яка спільна гутірка, то лиш про річи буденні й байдужні, бо кожда дискусія на теми публичні і близькі, всякий се чув, могла виродити ся в пристрастну і то не лише словну суперечку, могла стати іскрою, киненою в бочку пороху.

Атмосфера набрала повно елястичности і стала душна й тяжка.

В тім розбурханім морі соціялїстичні ґрупи обох народів були найбільше зажурені, непотїшені, безрадні. Так іще недавно члени сеї партії на спільних зібранях перебудовували світ, розбирали до основ старий, дряхлий будинок, сю тюрму працюючого люду всїх народів, вірили цїлим молодецьким жаром, що ось за двацять лїт, як говорили песимісти, за три роки, як твердили оптимісти, прийде сей радісний, сей гарний, сей справедливий устрій світа. Зникнуть визискувачі і кожне кожда людина по правдї овоч свого труду.

І треба, щоби сьому тріумфальному походови робучих мас обох народів заїхала дорогу вікчемна справа українського університету. Піднебесні мрії зустріли ся з брутальними фактами, що складають людське житє і мрії лишили ся лише мріями. А українські і польські соціялїсти

взаїмно не щадили собі тяжких і прикрих закидів. І поволи почала рисувати ся й розширювати ся прірва між тими горячими прихильниками спільної великої ідеї, бо не хибувало голосів і фактів, які вказували, що пролетаріят пануючої нації лише в теорії запевнював своїм товаришам зі слабшої нації рівні права і значіне. Було-ж звісно, що над найдрібнійшим староством у краю були обовязково вивіски з українськими написами, а не було їх ні на одній соціялїстичній касї хорих. Було звісно, що сей вітхнений промовець, провідник, орґанїзатор пролетаріяту, що всї свої дужі сили, все житє віддає на службу сій ідеї, що тепер останніми рештами своїх легких кидає огнисті кличі і зазиви до рішаючого бою, лиш тому в столиці не був вибраний парляментарним послом пролетаріяту, що був Українець родом. Звісні річи, сумні річи.

Отсе дике звіря, що сидить у чоловіці і чатує, аби жити й пасти ся коштом слабшого, було й є сильнійше, ніж найкрасші ідеї і мрії. І прірва росла.

Торський йшов разом із иншими на унїверситет.

Днина була зимова, в міру студена, олов'яні хмари покривали небо, улицями гуляв легкий вітер.

Ід Торському підійшов Клим Бакун і спитав своїм дишкантовим голосом:

— Який буде вислїд сеї всеї на велику скалю закроєної авантури й куди йде, а красше куди ви пхаєте нашу молодїж?

— Молодїж іде на унїверситет, а вислїдом сеї, як її зволиш називати, авантури, буде наш власний унїверситет.

— Як то, демонстраціями, криком, вічами хочете добути унїверситет?

І неспокійні, зеленкуваті очи Бакуна блисли гнївом, удано щирим.

— Давний і облудний се закид, ласкавий

товаришу. Пятьдесять літ поважних домагань, приготовної праці, учених і основних меморіялів, скучної і безплодної праці посольських кругів, — маємо ми, молодіж досить, у щерть досить. А рівнобіжно в тім часї нас десяткують на отсїм чужім університетї. Гекатомби жертв. Сотки, як не тисячі таких надійних одиниць, — зломаних. Отсе кидаємо останні дорогі жертви в боротьбу, якої вибух не ми завинили, і я певен, що вони не будуть даремні.

— Будуть даремні, як ви нас, поміркованy молодіж, будете як доси, трактувати згірдно, обидливо.

— Ми вас, сївачі роздору і зневіри, трактуємо, як на се заслугуєте. Се-ж сором, аби в такі хвилї все лиш бачити себе і свої особисті бажаня.

В вузких, сухітничих грудях Бакуна заскавулїла його вроджена гордість і він недобрими очима обкинув Торського.

З заду за ними серед веселої гурми поспішав Лесь Баюрків і розсипав чудові, дрібні перлини свого невичерпаного гумору.

— Подаю до відома шановній громадї, що ми, себ-то я і моя собачка, змінили і то добровільно хату і мешкаємо від тепер у стильованім піддашу найвисшої вілї на Байках.

Новина звучала неправдоподібно. Посипали ся здивовані уваги, повні сміху.

Баюрків повторив мелянхолійно:

Від учера я й моя собачка повноправні громадяни на Байках.

Ще рано, вранцї, не ждучи ніякого лиха, походжаю по своїй давній, незабутній кімнатї і дзвоню зубами. Чую енерґічний стукіт до дверий. З давної привички, виплеканої практичним досвідом, причаю ся і мовчу.

Сподїю ся, що за момент знакомий, срібний голосок зажадає відчинити двері і перестану дзвонити зубами в теплих обіймах.

Стукіт повторюєть ся і басовий голос господаря переказує мені, щоби я не прикидав ся, що мене нема й відчинив двері.

— Ласкавий добродію! — гремлю повний справедливої досади, — чи ви не читаєте на дверях, що я приймаю лише між годиною дванацятою і чверть на першу в полудне?!

— Але ж я приходжу виключно у вашім пильнім інтересі! — відповідає господар мягким як ніколи голосом.

Часи па інтереси вбогі. Пускаю. А він стає всею могутною фігурою в дверях і вже менше солодким голосом питає:

— А що буде з чиншом за минулий місяць?

— Віддам, кажу, точно віддам. — А що господар Поляк і я знаю, про що він любить почути, з достойною міною розказую йому, що саме йде справа про поділ Галичини, що Українці, як господар влучно сам нераз запримітив, будуть у клопоті, кого покласти намісником східної Галичини, що безперечно одинοким поважним кандидатом є ніхто инший, лиш я; що такій фірмі господар не повинен відмовляти кредиту. Важне й те, говорю йому, що відповідно до пляну Українців, які в 99% належать до тих, що чинші платять, а не побирають, у східній Галичині має бути скасоване плачене мешкальних чиншів. Обіцюю вам, пане господар, мою протекцію і впевняю вас, що ви з під сього прикрого для власників закона будете виняті.

— Пане Баюрків! — промовив стиха і знов солодше мій доставець неогрітої хати, — я готов вам дарувати чинш і за сей і за попередний місяць, лиш будьте так добрі і випровадьте ся. Я міг би позбути ся вас судовою дорогою, але не хочу робити коштів і неприємности собі й вам, як бачите, хочби саме з огляду на вашу майбутню блискучу карієру.

— О перепрошую, добродію, ми за мало знакомі, аби я приймав від вас дарунки. Мій довг

віддам солідно, а навіть я склонний від довжного чиншу запевнити вам заплату законних відсотків по 5% від ста.

Він перечить руками мов несамовитий. Я валю дальше з міною Цезара, що роздає молоком і медом пливучі провінції.

— Вп. пане господар, неспокійні через отсей монструальний параґраф австрійського кодексу, що постановляє передавнене відсотків і чиншів по трьох літах. Отже я готов до найдальших жертв і хочби зараз піду й на ваш кошт перед нотарем зізнаю акт, що зрікаю ся закиду передавнення відсотків і чиншів.

Лице однак мого господаря не розяснило ся ні трохи.

А я дійсно був готов до всяких жертв, аби жити в тій хаті і мати те вікно, що приміщене просто під вікном мого господаря на поверсї.

Стілько мрій, стілько чудових мрій вяже мене з сим вікном!

Там надімною, немов те ясне сонце, нераз зявляла ся мідяно-ясна головка панни Ядзї, таки дочки господаря, в сїру, вечірну годину.

Відтам з сього горішного вікна на шнурку сплпвала до мене поезія і проза, правзірці любовного листуваня, — і заробить міліони сей мій товариш, котрий сї огнисті проблиски мідяно-ясної головки видасть своїм накладом.

Тамтуди нераз вїхав на шнурку в мою пусту хату добрий шмат печенї, торта, смаколиків, а й се вино, що на мої іменини такий ентузіязм розбудило між вами, товариші, тою зявило ся дорогою.

Зрозумієте тому, що на всї сирені пропозиції мого господаря, я був камінь.

Аж як він обяснив, що знайшов для мене иншу гарну хату, таки у свого приятеля, якого дуже любить і якому те-ж хоче запевнити протекцію у розділеній Галичині, що мене своїм коштом туди перепровадить та що рішив ся по-

зичити мині готївкою 10 К., я уступив, передовсїм супроти ваги останнього арґументу. І сьогодня, як цїлі і здорові вернемо з унїверситету, — я фундую забаву в нашій столовій.

Веселість і втїха, найбільше ізза останньої заяви, не мали границь.

Посипав ся град дотепів, жартів, дотинків.

— Як бачу твої цїлі кости, Баюрків, і знаю диспропорцію фізичних сил твоїх і твого господаря, то припускаю, що ти цїлу ту холоднокровну балачку зі своїм господарем провадив в його неприсутности, — кинув Сольський.

— Мушу тебе те-ж остерегти, що твоя певність одержати посаду намістника східної Галичини не є математичною певністю. Знаю навіть твого контр-кандидата.

— Хто він? — крикнув Баюрків і запродукував таку смішно-скажену міну, архитвір своєї мімики, що всї давили ся від сміху.

— Хто-ж би, як не Бакун, — сказав Сольський, — се-ж у нас одинокий поважний і сталий кандидат на всї минулі, теперішні і майбутні високі місця.

Бакун, запримітивши, що стає предметом загальних кпин, відійшов із замраченою душею.

Гурт молодїжи увійшов на унїверситет із сею безжурною веселістю, яку лиш і виключно знає молодість.

Було вже коло полудня і на унїверситетї, як було умовлено, зібрала ся масово вся українська молодїж.

Через густі сї лави перепхала ся депутація до ректора, аби дав дозвіл на публичні наради в найбільшій салї унїверситету.

Предметом нарад має бути одна справа і бажане основаня осібного українського унїверситету в прастарій столици князя Льва.

Весь коритар перед ректорською канцелярією, всї бічні коритарі, близькі салї, сходи, все

заняте молодїжею. І все прямує в сторону ректорської авлї з шумом надходячої бурі.

Ректор Володислав Познаньський стягнув своїх урядовцїв і слуг. Положенє здавало ся скрутне і для нього безвихідне. Може бути, що демонстрація не переступить законних границь, або переступить їх лише трохи так, що можна буде на се замкнути очи. Та сподївати ся можна всього, навіть найгіршого. Актором-же молодїж, яка через масову психозу здібна до вчинків і найбільш гарних і найбільш бруальних. Він знав, що поза його високою властю стоїть іще на кождий випадок на його услуги цїла могутня державна машина: полїція, жандарми, в кінцї військо. Та в своїх міркованях анї на момент не допускав, щоби зажадати інтервенції державних властий на університетї, де він пан і господар. Буде боронити сам поваги університету до останнїх можливих границь. Був однак сильно збентежений і нерадий.

Для посторонніх і се немаловажне, що чейже ті, що отсе надходять, його-ж ученики, віддані його научній, виховуючій опіцї.

Зробити з себе перед цїлим чужим світом се ганебне позорище, що він проти власних учеників закликає в поміч полїцію, жандармів. — нї, сього він не зробить.

За момент впадуть кістки. Нехай доля хоронить сей університет.

Депутація увійшла.

Ректор підійшов до неї кілька кроків і станув хмарний і холодний.

Левко Камянецький сталевим голосом, короткими, урваними реченями просив дозволу на віче і виложив його проґраму.

Відповідь була ще коротша.

Ректор, супроти пануючих на університетї відносин, заборонює віче. За всяке нарушенє поваги й порядку університету чинить провід-

ників української молодіжи особисто відновідальними.

Змнний обосторонний розклін, — і депутація вийшла.

Серед зібраної юрби молодіжи настала така тишина, що можна було чути шелест пролітаючої мухи і тьохкане зворушених серць.

— Ректор заборонив віче, — проголосив Камянецький.

З напятих як струна нервів зірвала ся буря і вдарила о стелю громовими криками: Ганьба, ми не позволимо трактувати нас, як гельотів! Від сеї хвилї касуємо ректора! На лїхтарню! Стид, ганьба... ганьба...

— Віче відбудеть ся проти заказу, — прорік Камянецький, як трохи обнизила ся повінь крику.

— Славно-о! до третьої салї! Славно-о! — бухнуло з соток грудий, лунало по коритарях, ломало ся по салях і збочах і відгомоном потроєне, вилїтало за ворота.

Як у Карпатах пустять гать і вода зеленкуватою масою жбухне в потік і змете все, що стоїть їй на дорозї — сяги, ковбки, дараби: так вливала ся молодїж густою лавою в салю і виповнила її в мить по береги, покрила лавки, підмурівку вікон, підвишку коло катедри.

І лиш як нащадки найбільш войовничого колись на сходї народу мали в собі стілько почутя карности, що лишили катедру вільну для провідників віча і трохи місць під одним вікном для товаришок, що те-ж солїдарно явили ся на вічу. Гурток їх веде Катруся Терещенко.

Шум стихає й осїдає ся поволи.

— Отвираю перше вільне віче українського студенства і пропоную вибір провідника! — дзвонив своїм сталевим голосом Камянецький.

— Торський нехай проводить. Торський, Торський! — лунало по салї.

Торський обняв провід... Стало тихо, як маком сіяв.

Провідник дав слово Михайлови Дзвиняцькому, визначеному референтови справи.

Сей станув коло трибуни стрункий, високий, вітхнений усею глибокою вірою, з якою заходив ся біля справи українського університету.

Виложив віковічне змаганє нашого народу до власного найвисшого огнища просвіти, документально вияснив, що університет Франца I був заложений і призначений для Українців і згодом мав стати чисто українським, називав учених Українців, що були сього університету славою і прикрасою, вичислив, кілько міліонів рік річно черпає край і держава з нашого народу і як мало з побраного гроша звертає йому на його-ж культурні потреби. Вже тремтючим від зворушеня голосом докинув при кінци про сей податок крови, який наш народ в інтересі сеї держави зложив і ще буде приневолений зносити в недалекій, грізній хуртовині. Гори трупів, море крови. І за все те ми свій університет у Львові мусимо мати й будемо мати.

Дзвиняцький скінчив і його глибока віра стала вірою всіх.

Катруся Терещенко не зводила очий з Дзвиняцького. Підчас цілого його викладу то пила його очима, то примкнувши очи, вичувала його співну мову, як солодкі пестощі.

Тепер прийшов до слова Богдан Сольський і молотом із діяменту своєї фантазії дзвонив у хрусталь серць молодецьких. Могутним словом воскресив перед заслуханими видцями безсмертні постаті, що в XVII віці у Київі строїли величний храм нашої науки, могилянську академію. І пророцьки проголосив, що як тоді в слід за культурними змаганями рев гармат від Запорожа по Вислу сповістив світови народжене вільної України, так і тепер отсей наш культурний підем завершить державна незалежність України.

В сїм моментї не було нікого з присутних, щоби за ті високі ідеали завагав ся віддати житє.

Оклики і оплески були щирим висловом сим переконанем переповнених серць.

З коритаря почав доходити щораз сильнїйший гамір і шум.

Торський, обізнаний з вічованем, догадував ся, що віче йде на зустріч скорого й ненатурального закінченя.

Встав і кидав в юрбу останні упімненя, слово по слові, мов проводив присягу.

— Правні основи зломані! Ми розпочали боротьбу, з якої нема відвороту. З корінем вирвемо з себе віковічні хиби української громади, незгоду і самолюбство. Всї особисті справи підпорядкуємо сїй одній великій ідеї, задля якої ми отсе розпочали борню. Видержимо до кінця зєдинені, вибраним провідникам послушні, на кожду жертву готові. На зорі нашого мужеського віку і нашого народнього відродженя в бій ідучи, беремо в наші чисті руки знамя власного унїверситету. З борні вернемо з ним, або на нїм.

При входових дверях метушня перейшла вже в оглушуючий крик і галас.

З поодиноких окликів можна було лиш вирозуміти, що прийшов ректор і домагаєть ся доступу на салю та негайного замкненя віча.

Як лиш віче розпочало ся, ректор зложив воєнну параду. Всї присутні заявили ся за тим, щоби віддати справу полїції. Студенти не послухали своєї законної влади, потоптали ректорський приказ і обовязуючі закони, тому й відповідати муть перед державними карними властями. Нема що себе дурити. Рух українських студентів прибирає тривожні розміри і треба здавити його з місця, як не має бути за пізно.

Ректор Познанський ходив туди й назад по авлї рівним кроком. Права рука заложена за жилетку на груди, лїва сперта на клубі з заду, до-

лонею на зверх отверта. Сива, довга борода, як і ціле обличє від часу до часу нервно, судорожно здрігала.

— Чого вони вічно крячуть те саме, ті круки? Хиба-ж я не знаю, що в отсїй хвилї і в сїм місци українсько-польська драма знов переходить у трагедію? А її розміри залежні від того, як саме я в сїм моментї поступлю. Полїція, суд, жандарми! Певно, умию як Пилат руки і сховаю ся поза формальне право. Але як ті грубі і брутальні руки візьмуть ся за справу, то чим і де вона скінчить ся, в якім світлї вийде з неї польське імя і моє власне імя? Перед віками фатально поставлена польсько-українська справа мстить ся до нинї. І куди ми ще зайдем? Береги балтійського моря для нас втрачені. Витискає нас відтам сила, яку власними очима я бачив і з якою боров ся; сила могутня, вперта, безоглядна, яка нїчого не вертає, що раз присїла. Про береги Чорного моря хто в нас мріє, хто ще вірить? Відтяті від всесвітних доріг, чим будемо? Бою ся навіть подумати. Паріями инших щасливійших народів!

Не можна нагло завернути вікового розвою, я се знаю, — але через те сама розвязка питаня не стає лекша. Мусимо дальше з нїмим упором слїпого фатум перти на схід і не попускати східним сусїдам. Колись король і високі стани Річипосполитої, загрожені потопом, присягли дати сьому народови те, за що пірвала ся до бою отся молодїж — і не дали, не могли дати. Такий вже тодї був страх перед тою силою, що йшла на нас із заходу. Нинї вже для нас отверта одинока брама на схід і ми не можемо її загородити собі на віки таким валом, як університет. Тому ми хоч не хоч, я се чую, не можемо уступити що до самого заложеня її основ. Але форму, на милість божу, форму подайте миниї культурну, не соромну. Моя випещена мрія була, що ми тихим економічним підбоєм, блеском нашої високої культури

возьмемо сей люд, як узяли на протязї віків його роди заможні. А тут маєш: розятруй не загоєні рани поліцією, жандармами, шарпай сей болючий нерв українсько-польських відносин з ідіотичною брутальністю жандарма, а розгорять ся вогнем братньої ненависти серця від Чорного моря по Балтик. В додатку, яку-ж то поліцію поклику? Вона навіть з імени не польська. При змінених обставинах та сама поліція з такою самою приємністю буде точити кров мого народа, як уже й нераз точила.

Не вмів і не хотів закривати перед собою, що йому навіть вподобало ся і заімпонувало зухвальство сеї молодїжи, яка голіруч вибирає ся до бою з непоборимою, державною машиною, перед котрої гарматними громами дрожать могутні сусїди. Се-ж перед кількома десятками лїт, у таку саму хмарну і студену днину, так само у них гурток підхорунжих пірвав ся на наймогутнїйшу державу світа і в потоках крови засвідчив, що здорова, дужа нація — безсмертна і нїколи не згине. Або й тепер. Чи вся його суспільність у Варшаві, в Познанї серед безконечних жертв так само не змагає ся з переможним ворогом за право на рідну культуру і на житє гідне людини?

Через замкнені двері авлї долїтав приглушений шум недалекого віча, а йому здавало ся, що чує далеке ридане вжеснянських дїтий, тихий брязкіт кайдан і свист сибірського вітру.

Спільна рука! Здавити з місця! Гарні, плиткі фрази! Нї! Я не дам себе вивести з рівноваги; лишу ся собою: радше уступлю, ніж мав би йти спільно з жандармами.

Станув. Видавав короткі приказки. Служба нехай зараз принесе йому і присутним деканам тоги і бірети, берла і почесні ланцюхи.

З ректорської авлї вийшов маєстатичний похід.

На переді секретар унїверситету промощував

дорогу і кликав раз по разу: Місце для його маґніфіценції ректора!

За ним посували ся поволи три педелї з берлами в руках. Відтак ішов ректор у біреті й тозї з темної порфіри, лямованої горностаями. При нїм два декани. один по лївім, другий по правім його боцї.

Молодїж на коритарі вагала ся, хвилювала, але таки уступала.

Похід станув перед дверима третьої салї.

Перше візванє секретаря о місце для ректора відбило ся від товпи, зібраної в салї, як від муру.

Дальші візваня тонули в криках що раз більше ворожих, що раз більше грізних.

Педелї, вислужені вояки, люди ще молоді і горячі, пірвані ревністю служби і роздразнені криком, кинули ся з берлами в руках на збиту масу.

Вивязала ся битка дика, завзята, коротка.

На земли лежав секретар унїверситету у власній крови. Декілька з молодїжи стирали платками кров з його облича і голови.

Берла, як горді, ворожі знамена, валяли ся під ногами студентів.

Ректор із деканами подав ся швидко знов до авлї.

Заїлість першого бою, як електрична струя перейняла ціле віче. Метушня перейшла в пекло тупоту, вигуків, крику.

Громовим голосом гукнув іще Торський у товпу:

— Чи прочитану резолюцію всї приймаєте?

— Всї, всї-ї, всї-ї-ї...

Торський вказав рукою напрям дверий і сходив із катедри.

Потік молодїжи виливав ся на коритар, на сходи і на площу перед унїверситетом.

Виходячи з салї, потикали ся студенти о унї-

верситетські берла, як о трупи дотеперішньої влади над ними.

. . . .

По місті вже кружляли трівожні вістки, що на університеті скоїла ся буча, що потекла кров, є ранені і вбиті.

Поліція піша й кінна наспіла під університет, наміряла увійти до середини.

Ректорський приказ спинив її перед барєрою університету.

В округ повно публики.

На площі перед університетом, по короткім замішаню, українська молодіж уставила ся в ряди, відкрила голови і з могутною піснею-гимном на устах пішла демонстрацийним походом через місто. Холодний вітер жмутями рвав слова і тони пісні, кидав ними на всї чотири сторони світа, розносив їх по всїй Україні, голосючи про начату борню urbi et orbi.

На дверях університету зявила ся біла чвертка паперу з ректорською оповісткою, що університет аж до дальшого зарядженя замкнений.

III.

Між студенством кипіло. Хто мав більшу і тепліїйшу хату, до сього збирали ся всї близші й дальші сусїди, розкидали ся на ліжку, на кріслах, на столї; витрясали останки тютюну, дехто добував дешеве циґаро, инший закурював люльку і курили, говорили, сварили ся; по раз сотний підносили ті самі арґументи, по раз сотний з тою самою енерґією і закукуріченем збивали їх, кождий що раз голоснїйше старав ся другого переконати, в дїйсности нїхто нїкого не слухав.

Як хто ще мав який ґузик при блюзї, втратив безповоротно; бо кождий бесїдник радий мати хочби одного слухача, хапав його за ґузик від блюзи і придержував доти, доки слухач не рішив ся пожертвувати радше ґузик, нїж уха; шарпнув ся, втік, лишаючи збентеженому бесїдникови сей одинокий позитивний вислїд його горячих виводів у руках.

Богдан Сольський, маючи маму у Львові, жив іще в порівнаню з иншими товаришами, як маґнат.

Мав окремий покій, теплий і привітний, обставлений шафами, повними книжок; се його робітня. Другий покій, з такою для нашого студента люксусовою річю, як фортепян, був сальон.

Тут і було найчастїйше місце сходин студентських кружків.

Які там пляни не повставали, які там річи не говорили ся!

Стїни покоїв розступали ся в безконечність

і в сих покоях виступали і творили ся цілі нові світи ідей, від яких гинули на землі зло, нікчемність, визиск; валили ся старі трони, повставали нові; народи-рабівники братали ся з народами рабами і на руках, замаєних плющем і рожами, подавали їм волю.

Тут почав Людкевич свої безсмертні композиції, тут Менцінський зачаровував слухачів своїми піснями, своїм голосом божим у старинних думах лицарів запорожських:

Де військо, як море червоне
перед бунчуками бувало горить,
а ясновельможний на воронім коні
блисне булавою... море закипить...

. . . .

Та що й казати! Минуло ся!...

— Фальстаф! Заґлоба! Баюрків! Нарешті прийшов!

Ми тут до решти збаранїли від часу, як товариш Баран прийшов до слова і від пятьох годин побиває своїх неприсутних опонентів що раз голоснїйшим вигукуванєм тих-же самих арґументів.

— Смій ся з їх брехливих слів, Баюрків! Звичайне прибільшуванє молокососів. Я лиш совісно використую призначених минї десять хвиль на промову і свого права не дам собі видерти ніякими простацтвами. От тобі й свобода слова! От демократизм!

Товариш Баран збирав ся виложити зібраним докладно і методично про суть демократизму і вагу свободи слова в демократичнім устрою, але побачив, що при такій несеріозній людинї, як Баюрків, перевести се не буде в силї.

А Баюрків тимчасом уже строїв міни такі жалісні і такі смішні, що всї слухачі, смоктаючи роскіш, вліпили в нього очи.

— Я ніколи не мав високого розуміня про ваш кругозір і ваш обсервацийний змисл. Але сеї

безмисельноі обиди від вас не надіяв ся і ніколи вам її не забуду! — говорив Баюрків.

— Чим-же обидили?

— Як могли ви чесну, тверезу людину рівняти до тамтих піяків і ненажерів? Мойому обуреню нема границь. Крізь мене видко Португалію, а ті верещуть Фальстаф! Заґлоба!

— Хиба перепросїм?!

Машкара зміняєть ся в меляпхолію солодку.

— Не те, аби в мене не було те-ж нахилу до горячих напоїв. Сама їх симпатична назва в таку студінь положить людину. Але часи собачі. Сьогодня під Собіським виставив я свої акції по 25 за 100. І анї оден старозаконний не заінтересував ся ними. Стараю ся витворити партію бессістів і госсістів. Нїчого не помагає. Нарешті підходить один. Роблю міну прихильно-вижидаючу. Він мовчить. Сам пропоную.

— Певно берете мої акції? Маю в однїй кишени по 30 за 100, в другій по 20 за 100.

Дивить ся на мене і прикидаєть ся, що не розуміє.

В кінци пускає з поза зубів слово, яким радше, аби був удавив ся.

— Я купив би ваші пантальони. Продайте, пане студент.

— Се пропозиція, що дїйсно обурює, — кричали.

— Мало того, нелюдська. Та - ж можна по субєктї вгадати, що в нього під штанцями нїчого більше нема.

Мирон із Богданом обговорювали в кутику дальшу акцію в унїверситетській справі. Торський оставав при ухвалї вести дальшу боротьбу з повною безоглядністю, не дивлячись на всї жертви, сам хотїв би бути першою жертвою. Та тут голос його дріґнув легко і на хвилю відслонив ті титанїчні змаганя, що в глибинї душі змагали ся в нїм не від учера. Поза сею хвилькою знову приблік ся в камяний спокій. Сольський

глядів на нього довго й уважно. Сам був іще потрясений вчорашніми випадками глибоко. Він такий все богатий на проєкт, не знаходив якогонебудь пригожого.

Катруся Терещенко вернула зі сходин у Сольського до дому перед десятою годиною. бо відповідно до поганого у Львові звичаю по десятій годині в вечір належить платити сторожеви 20 сот. за отвореннє брами. Правда, товариші на ріжні ґеніяльні способи старали ся увільнити себе від сього обовязку; сторожі і студенти в тім напрямі вигадували фортелі, гідні найбільших полководців світа. Але Катруся, дівчина, хоч бунтарський член, а все таки член другої покривдженої половини людського роду; їй не випадало і вона бояла ся перехитрити сторожа.

До брами, як звичайно, відпроваджив її гурт хлопців. Вона подавала руку на прощаннє, а в подаваню її руки була ціла музика о широкій скалї. У одного ледви діткнула руки; з другим прощала ся по студентськи щиро, просто, коротко; иншому до стиску долоні докинула поздоров очима з любим усміхом: в иншого руці лишила свою руку о чверть хвилинки довше, як треба і як лиш захотіла, проявляла легке, чутєве дрожаннє. Були нещасні, що ніколи не доторкли ся її руки без рукавички, були вибрані, яким усе подавала руку без рукавички. А всї відходили від неї такими, що вже люблять, або такими, що незабаром будуть любити.

Вбігла до покою, як весна. Засвітила світло. Скорим рухом скинула окритє голови і верхнє убраннє. Припала до зеркала. Ясні кучері були в неладї. Космиками звисали й отулювали її личко. Личко нещене, румяне, прикрашене двома пивними, гарними очима.

Ціла стать вповні і привабно розвинута, здорова, не клясично гарна, навіть не дуже гарна, але незвичайно симпатична, притягаюча. Уста трохи розхилені, все вохкі.

З розмови з зеркалом була задоволена. Поправила кучері, сіла, задумала ся.

— Застала я на сходинах обох, Сольського і Дзвиняцького; мого любка з учера і мого любка з нині. А Сольський був такий зденервований і сумний. Таки жаль мині його. Так що-ж. Серцю не прикажеш. Ходить своїми пропастними, незбагненими стежками. А Торський! Хто подумав би? Здавав ся такий неприступний, а тут чую, таки добре попав ся в тенети тої попадянки, що то стілько шуму підняла на сьогорічнім балю. Хоч мині здаєть ся, був час, що Торський в мині таки дуже... дуже... Ат, пропаща людина. Що-ж я? Всіх перебираю думками і кождий, здаєть ся, подобаєть ся мині. Або нині подобаєть ся, а завтра вже ні. А радше подобаєть ся, люблю, шалію, очи видивлюю; стежки виходжую, аби хоч зустріти, хоч заговорити; а добуду, він тремтить, тулить ся, обсипує руки поцілунками, обмиває сльозами, а я вже маю досить, вже инший подобаєть ся більше. Біжу по серцях хлопячих, як по сіножати; тут зірву цвітку, приголублю, понещу, кину; рву другу, третю, четверту...

Ах, погань я! Гетера! А яких пестливих слів вживаю, гадаючи про себе. Сіножать! Цвітка!

Ні! ні! Подла гетера!

Встала. Випрямила ся. Груди, крихіточку за великі, наставили ся, як дві дужі, сочисті груші. Простягла ся роскішно, люта й гарна, як весняний ранок.

Ах, женщина я тілько! Хочу жити, любити, обіймати і млїти в обіймах. Раз тілько жию молодою. Кипуча кров грає в жилах, із шумом водопаду вдаряє до голови, до серця, від змислів відходжу.

Гадала, вистануть ті перелетні діточі поцілунки; ні! Не те! Студіюю отсе третій рік сю прокляту фільософію. Не те, не те!

Пірвала зі стола грубий том Канта і шпурнула ним до землї, аж лоскіт пішов.

Ніяка фільософія не заступить мині катеґоричних домагань житя. Мала хатинка, маленька; чоловік любий, добрий; дитинка мала, малюсенька. Ах! ви, сни мої, ви ночи мої безсонні!

Глянула на своє ліжко чисте, мягеньке, на подушечку білу, що осїла в середині, як маленька колисочка, впала на стіл на заложені на вхрест руки, і розплакала ся спазматично.

До Бакуна зійшли ся ті студенти, яких товариші між собою прозивали страхополохами, шкаралупниками. Дрібні, песї душі, які не вибігали дальше, як поза свій загуменок, поза круг своїх близьких, особистих справ. Кували завдані предмети, складали серед страху і трепету іспити, ставали відтак у ріжних дикастеріях урядовцями, взірцями службистих бюрократів, не гіршими, як староєгипетська урядника каста.

— Мали ми добути власний унїверситет, а діждали ся, що нема жадного. Замовкли виклади і на тих кількох катедрах наших, що ми мали на тім унїверситетї, — говорив Бакун злобно.

— Що буде з нашими курсами, кольоквіями, іспитами, стипендіями? — кликали ріжні голоси.

— От куди завели нас ті, яким те-ж не один із вас віддав провід молодїжи в руки! — докоряв Бакун.

— А вже ж провідники без якоїнебудь особистої користи наражують себе все-ж таки найбільше! — кинув хтось несміло.

— Нехай себе наражують, се їх примха. Але звідки приходять наражувати нас і наші інтереси? — кричав уже Бакун.

— Треба раду мати, аби ратувати, що ще вратувати можна.

Були проекти, щоби піти до ректора й просити вибачепя за всї прикрости, яких зазнав; щоби оспувати осібне товариство ладу і порядку для протидїланя що раз зростаючим филям руху; щоби шукати для сих гадок захисту в якійнебудь українській часописї або таки видати свою власну відозву.

Але розійшли ся, не постановивши нїчого.

Був зимовий ранок. Замерзла мрака, перемішана з димом, що бухав із десятка тисяч коминів великого міста, стелила ся при землї. Малі дїти, окутані від стіп до голови, з книжками в торбинках і під пахою, бігли до школи. Ґімназийні ученики в мундурках, шануючи більше свій вік і повагу, поспішали поволи до ґімназий. Кухарки з кошиками або цератовими торбами йшли на торг, инші вертали з торгу. Бігли з видом великого поспіху, а все таки знаходили час приставути одна при другій і цокотати, цокотати годинами!

Сольський йшов до Торського, поволи розглядаючись.

— Що стало ся у містї, що ти так рано зірвав ся? Землетрясеньє? Революція?

— Я взагалї не спав. Потрясений вчорашнїми подїями, маю їх усе перед очима.

— Безсонність на такі подїї найгірший лїк.

— А ще, як подумаю, що з сього вийде? Як далеко зайдемо? Які жертви прийдеть ся понести? Мироне, Миросю, житє минї остогидло.

Мирон став дуже неспокійний. Вже аж так, подумав. Але знаючи мягку вдачу Сольського, хотїв впевнити ся, чи дїйсно самі університетські випадки стали причиною надмірного перечуленя Богдана.

— Богданку! Скажи, чи дїйсно самі вчорашні бурхливі подїї викликують у тобі такий

елеґійний настрій? Чи иншї почуваня й факти, хочби, дуже прошу вибаченя, маленька траґедія з Катрусею не відграють у тім своєї ролї?

— Се мині анї в голові. Так мині Боже допоможи! Але подумай лиш, положенє таке тяжке, таке незвичайне, відповідальність така велика. Не перед властями і не перед людьми, але перед власною совістю.

Торський споважнів.

Положили собі сей праву, той лїву руку на плечах і ходили по хатї.

Розлїтали ся, ставали перед собою, говорили, горячили ся, вимахували руками, знов сплїтали ся і ходили, ходили, ходили.

— Я вповнї спокійний, — сказав Торський, — бо для мене всї сї питаня вже вирішені; вони рішили ся вже тодї, як ми постановили вести борню всїми можливими і неможливими способами; на правній чи безправній дорозї, з властями, чи проти них. Тепер нема відвороту, нї хитаня. Ми тепер ідемо, мусимо йти, як слїпа стихія.

Замкнули унїверситет. Добре; ще лїпше. Не маємо унїверситету ми, не мають і вони. Нехай скоштують, як се солодко. Зрештою id erat demonstrandum, як ми розпочинали борню. Так, ми мали доказати, що спільного житя під спільним дахом між нами і ними нема й не може бути. Конклюзія ясна. Ми не годні жити разом, — треба розділити ся. Мусять згодити ся на роздїл і на утворенє осібного нашого унїверситету.

— Вони згодять ся, мусять згодити ся, кажеш? То хиба умисно замикаєш очи на те, що дїєть ся. Чи не чуєш бурі, що зняла ся? Не читаєш польської преси? Вона скаженїє з люти, вигадує проти нас непочині репресії, взиває не лише власти, але всю свою суспільність до ґенерального порахунку з нами. В очах мині темнїє, як подумаю, які розміри прибирає боротьба, які жертви пірве за собою. Вже нинї потурбовано

кількох наших товаришів на публичних місцях, на очах поліції, що приглядала ся байдужно. Ситуація стає нестерпна. А до того-ж, яке-ж відношенє сил? На самім унїверситетї пять на одного. Той і другий з наших цїлком гарних товаришів уже хитають ся. Страшно!

— Ти ще не був в огни, так як я, жандармські багнети не доторкали ще твоїх грудий, так як моїх. Тому розумію твоє збентеженє. І се правда, що борня мас сама собою дїйсно справа не лиш величня, але й дика і жорстока. Та не йду-ж і я в бій для бою самого. Але йду, аби виборити нам і нащадкам нашим людське, красше житє.

На жаль, чи-ж який небудь народ здобув або удержав свою волю без жертв і без бою? Чи в благороднім зриві випустив який небудь народ свою слабшу жертву з хижацьких пазурів? Правда, все те таке неподібне до нашої ще передвчорашної віри в ідеал вселюдського братерства, — але така віра, як кожда віра, має свою основу радше в почуванях, як у катеґоричних передумовах розуму й льоґіки.

Не оцїнюю те-ж так, як ти, траґічно шансів нашої борнї. Насамперед відпадають усї студенти Жиди. І як такі, що їм по сути річи справа польського чи нашого унїверситету байдужна, і як купецькі нащадки, що не люблять конфліктів острих і волять стояти з далека від позиций, з яких можна винести лиш ґуза.

Польська молодїж і суспільність занадто звикли в нас віддавати свою справу опіцї властий і поліції, аби самі так дуже перли ся наставляти власну шкіру. Доти шанси рівні. А на скілько нерівні, то хиба-ж тобі, якраз тобі, мушу розяснити, що нїколи, нїколи просте число не побіджає? Віра в добру справу, любов і вірність своїм ідеям, ентузіязм саможертви і самопосвяти творять чудеса! Лишають ся власти. Зимні, цинічні, ворожі. Та не забувай, що борня наша буде

вести ся під контролею всего культурного світа. Нехай Австрія, як хоче втратити моральне право на істноване, допустить, щоби одно з племен, яке жие в її границях, було зневолене аж кров проливати за право на просвіту в рідній мові. Ні, Сольський, власти те-ж не будуть, не можуть доводити справи до катастрофічних розмірів. Тому совість моя чиста і спокійна. Раз рішившись на борню, знаю, що вона настала у свій час, без легкодушного і нерозважного поспіху, що вона виросла з історичної конечности, з нашої кривди, по вичерпаню всіх лагіднійших метод і без примішки яких небудь самолюбних забаганок.

— Значить, як відчинять знов університет, твоя гадка, ми маємо там явити ся?

— Так.

— Хочби зі зброєю в руках?

— Так.

— Страшно мині, Мироне!

Торський закусив зуби від болю, що десь там глибоко, глибоко на дні свідомости шарпнув найболючійшим його нервом.

А Сольський зі своєю вразливістю глянув на нього протяжно, ніжно, в самі очи.

— Ти згадав попри моє імя Катрусю. Вибач, Миросю, що я нагадаю тобі те-ж одно імя дівоче. Я знаю, ти-ж будеш один із перших у перших рядах, у поважній, навіть грізній небезпеці.

— Лиши, Сольський, прошу тебе, лиши! — вибухнув Торський і відсунув Сольського майже брутально.

Приспішеним кроком міряв Торський свою кімнату у здовж і поперек і вокруг.

Сольський незамітно вийшов.

Гей чорна хмара налягла на Торського. Ті далекі невиразні тіни, що від учера чаїли ся в нїм і коло нього, порушені чужим словом у трівожну хвилю, виросли перед ним від разу в грізні, рішучі питаня. Не здавиш їх, не закриєш!

З поза твоєї бундючної постави, з поза спокійного тону долітає до твого окруженя відгомон бурі, що в тобі змагаєть ся. І тривожить їх, як стадо птахів. Бадьорість твоя і спокій нещирі. Де діла твої? Завтра, позавтра прийде сей роковий, сей невідкличний бій. Де приготоване до нього? Аж поет і мрійник мусить приходити й будити тебе, що ось там киплять пристрасти, острить ся зброя, готовлять ся ряди, вдаряють на твоїх, мішають їх, захитують. Знаєш, надто добре знаєш; першим обовязком провідника, твоїм обовязком було вдарити в кітли і труби через власну пресу, через збори, що ще не скінчив ся, тільки зачав ся бій, що ніхто не сміє опустити стійки, що ворожу скаженість і напад відпираєть ся власним ентузіязмом і протинападом. Твоїм обовязком було ставати при кождім, що хитаєть ся, і піддержати його без впину, без відпочинку, аж побідно скінчить ся борня. Ховай ся дальше за свій спокій і свою бадьорість, аж справа піднята тобою, приготована віковим терпінєм твого народа, розвієть ся і щезне, як опир по півночи... Облетів тебе страх смерти! То стань перед громадою, кай ся і бий в груди, що там у подільських степах жиє царівна, душа твоєї душі, що ти хочеш жити, саме тепер жити за всяку ціну. Навіть за ціну совісти і чести. Чого додаєш злочин брехні до злочину зради?! Ха! Ха! Кілько то разів кидав ти обурений недочитану карту рідної історії? Ти скреготав зубами, як старий Мазепа вводив смертоносний роздор в Україну своєю величною, своєю спізненою любовою до Кочубеївни, як Дорошенко в рішаючій битві під Конотопом почвалував ратувати для себе серце жіноче, а лишив волю України, аби втопила ся у власній і московській крови. А ось і сам швидко проскочив із народнього героя в героя дівочого серця. О сором! Приводив ти собі і другим присягу, що з коренем у собі знищимо себелюбство, всї особисті справи підпорядкуємо великій ідеї, будемо на

всяку жертву готові й отсе сам ти перший випустив із рук прапор і кинув на бистру струю розбурханих филь.

Зимний піт зросив йому чоло.

Вколисуєш себе і других фантастичними сподіванями на охлялість противника, на хитанє австрійських властий. Помилка в обчисленях, чи злочинна легкодушність? Хиба-ж не знаєш, що новочасна мілїтарна держава мало, небогато дбає про своє моральне право на істнованє, а більше числить на свою грубу фізичну силу. А з осібна Австрія більше хиба жиє незгодою своїх народів, як батьківською опікою над розвоєм кождого з них.

Тому сутичка остра, дика, по всякому сподіваню кровава, наближаєть ся з невідкличною певністю, а ти ждеш її в бездільнім спокою. У зверхнім спокою, бо на ділї квилить і плаче в тобі душа за тим сном початим і невисненим, за тою весняною мрією, що все й всюди маґнетично приковує до себе ціле твоє єство. Забув ти великі слова предвічної мудрости, що не можна двом панам служити.

Розпуко ти моя! Ломив руки з розпуки, аж тріщали в суставах.

. . . .

Нехай, що буде, те й буде! Йду в бій; хочби на смерть; найрадше на смерть. Прости мині, Софійко! Будь здорова, Софійко!

І пішов писати проклямації, побіг обходити всї сходини, збори, гуртки і сурмити на бій.

*

* *

Вечірним сумерком скрадав ся Бакун попід камениції. В кишені несвідомо, нервно мняв запрошенє директора поліції. Прямував до його бюра і як найдальше обходив вуличні ліхтарні, що вже горіли.

В поліцийнім будинку, хоч пора спізнена,

говпилась глота. Найбільше жінок. Вони приходили і відходили в ярких одягах, з обличем крикливо розмальованим, знищеним блянпом і розпустним. неприродним житем. Час до часу зашелестять шовки, мигне стать гарна, істерично розстроєна, з дивним вогнем в очах. А найчастійше самі людські руїни, огидні і відразливі, що й з дива не сходиш, як можна в них шукати любови, ба й ще платити за любов. О вы, незбагнені пристрасти людські!

Йдуть особи, які видають ся зложені лише з очий і ух. Оглядають кождого пронизливо, зимно, цікаво. Здаєть ся, розбирають тебе очима до нага й важуть. З привички час до часу прикладають праву руку до кляпи сурдута, під котрою блищить двоголовий орлик.

Йдуть люди із заїлістю в очах; то ті, що скаржуть; йдуть похнюплені і виєтрашені. то ті, що оскаржені; йдуть молоді, старі. всїх станів, обох полів, як велика процесія людської заїлости, злоби, підлоти, терпіня, горя. розпуки. А будинок сей нроковтнув їх і викидає і нікому не приносить дійсної розради, заспокоєня.

Бакун застукав до бюра директора поліції й увійшов.

Простора кімната з трьома високими вікнами. Ціла розмальована темно-червоною краскою, тейби счорнілою людською кровю. Лиш обрамоване золотими лініями попід стелю оживляє сю краску. Товсті. тяжкі занавіси при дверях і вікнах, темно-зеленої барви, додають кімнаті величности і лагодять трохи її грізну, сувору повагу.

Директор сидів при бюрку і писав. Не потребував саме тепер писати, але навмисно прикидав ся сильно запрацьованим, аби даты вичікувати стороні й онесмілити її вичікуванєм.

Раптом підніс очи і впер їх у Бакуна. Сим зором розложив на части не лиш його особу, але й душу його.

— А, пан Бакун, дуже мині приємно пізнати! — сказав, а Бакун мав вражіне, що ся приємність десь сидить незвичайно близько повної байдужности. — Приємно мині пізнати людину, що має серед української молодіжи такі здорові погляди — і має відвагу явно сї погляди обстоювати і ширити.

— Дякую пану директорови за ласкаві слова признаня, — сказав Бакун радше, аби сказати банальну фразу подяки, як із глибокого переконаня і свідомости.

— Але ви стоїте. Перепрошую за неувагу з мого боку. Прошу, дуже прошу сїдати! — сказав директор і зробив округлий запрошуючий рух рукою, а все те в тоні і способом, що Бакунови таки рівночасно мелькнуло питане, чи дїйсно має сїсти, чи стояти. По моментї ваганя, — сїв.

— Нам, урядови, сей рух української молодїжи властиво байдужний. Звичайна легкодушність молодїжи, яка анї в приближеню не здає собі справи із сього, з якими силами входить у конфлїкт. Тому не в інтересї уряду, але в інтересї нерозважної молодїжи, навіть із прихильности до неї, — слїджу з увагою ваші змаганя, пане Бакун! — заризикував директор сей широкий маневр.

— До чого-ж веде ся розмова і на що я тут потрібний? — спитав уже здивований Бакун.

Директор завернув і йшов просто до цїли.

— Бачите сих троє вікон? Крізь них, хоч присловені грубими занавісами, я бачу все, що дієть ся в містї від найвисшого піддаша, до найнизших сутерин; від найпишнїйших палат, до найпужденнїйших криївок; — і в містї і в цїлім краю. Все сюди приходить: у фраку, в сурдутї, в робітничій блюзї, в жидівськім халатї, богато сих у жидівськім халатї; дами в шовках, у шубах, у лахміттю, — все приходить; — і доносять, доносять, доносять. Гарне товариство, але інтересне товариство!

Нібп засвистав, нібп цмокнув три рази з інтонацією, яка виявляла здивоване, рівнодушність, наругу.

Бакун слухав і не розумів, чи прикидав ся, що не розуміє, чого від нього хочуть.

Директор подразнений упором слухача, ставав цинічно отвертим.

— Від недавна я студіюю вашу суспільність. Дивний народ, дивна суспільність. На зверх нібп застигла лява, спокійна, здаєть ся апатична, навіть покірна, — а тут тобі раптом, не знаєш, що, коли й як, зриваєть ся бешкет і заверуха, як раптова буря літної днини. А я маю, я мушу знати, що, коли й як.

Бакун горів із гніву, з жалю, зі сорому.

— То я, пане директор, маю бути тим, що про мою суспільність сюди доносить, що, коли й як? — спитав придавленим від зворушеня голосом. Моє поважанє! Виходжу.

Шукав за шапкою. Знайшов.

— Моє поважанє!

Вийшов. Але двері замкнув легко. Не тріснув ними.

Директор, як Бакун збирав ся виходити, цідив за ним поволи, виразно слова: А не забудьте, пане Бакун, що ваш бит від сьогодня забезпечений. Се я вам говорю. Моє поважанє.

Директор вдивлював ся в заперті за Бакуном двері.

— Нічого. Верне. Поборикаєть ся зі собою і верне. Дивний народ. Інтересний народ.

Бакун сточив ся по сходах, як куля і гнав вулицями міста.

Йому здавало ся, що побіч нього, чи в нім гонить іще хтось другий і немилосердно регочеть ся над ним.

— Нарешті діждав ся ти признаня, високого признаня з уст директора поліції.

Гейби яка блискавка розяснила йому минуле й теперішне; все він бачив із прозорою ясністю.

— Очивидно, директор поліції приятель твоєї молодїжи, хоче ощадити їй жертв і терпіня з чисто альтруїстичного почуваня. Що більше. Хоче навіть ложити урядові гроші, аби лиш ти згодив ся доносити йому, коли саме він має поспішати тій молодїжи зі своєю помічю. Га! Як та молодїж проглянула тебе до остапнїх закутків душі, що відвернула ся і відсувала ся від тебе. Вибирав ся ти її гетьманувати, вести її крутими стежками компромісів із грабіжниками, — а кінчиш довірочною конференцією з директором поліції, що спихає тебе на дно підлоти і бруду. Певно, ти ще нічого не зрадив, не взяв своєї ціни за свою людську гідність і за братню кров. Але візьмеш, візьмеш, дуже мала, низька, нікчемна. Як ти вже так легко у той важкий час згодив ся піти на сю конференцію, па сю торговлю людських душ, то підеш також по сей один гріш, по обіцяне запевнене твого дальшого биту.

Сніг падав великими платками, танцював у найріжнїйших перевертах у воздусї, облїпляв одежу і розпалене лице Бакуна.

Пристанув. Закашляв ся. В хорих грудях засвистало. Зачав роздумувати холоднїйше.

— Бачу ту зависть, що сиділа в минї змалку, розросла ся тепер у грізні, нечувані розміри. Не міг я побіч себе терпіти кого небудь богатшого, здібнїйшого, розумнїйшого. Якесь дике себелюбство розпирало мене. З цілою незрівнаною злобою доскулював я свому окруженю. Здавало ся минї, що я створений до чогось великого; що як не мудрійший, то хитрійший я від усїх докола; кого не переконаю, того підійду, омотаю, зведу; всїх зіпхаю в одну збиту громаду, що буде слухати мого голосу і моєї волї. І не для мене се, а для них-же самих. Знищу нерівність богацтва,

роду, заслуг, розуму, — всї будуть рівні, — лиш я між рівними перший. Все те було дітвацтво. Аж ось прийшли часи неминучої проби. Мої товариші розпочали сей божевільний рух на університеті. Розпочали з незрозумілою для мене байдужністю на шкоди, які ждуть кождого особисто, що сей рух орґанїзує і бере в нїм участь. Я став проти сього руху і спіткав ся із закидом народньої зради. Я почув себе пропащим. Поражаюча більшість сього суспільства осудила мене і лишила поза скобками своїх праць і свого житя. Я чув, що душу ся. Вже не про передові місця у тій суспільности я думав, але хочби про можність якого такого співжитя. Та бачить ся ті, що себе не розуміють, ті й не порозуміють ся зі собою. Зачав я збирати собі подібних, аби хоч шкодити сїй злій і незрозумілій минї масї. Шкодити злосливою критикою, цинїчними насміхами, розстроюванєм її роботи.

Ся війна із власною суспільністю мусїла в кінци завести мене в кабінет директора поліції.

Ах, огидо-ж ти! З яким спокоєм, як льоґічно виводжу я свій нохід у багно, в погань, на людський смітник. Зачинаю, видко, тратити мірник між злом і добром, між чеснотою й підлістю. Якби минї колись кинув був хто в очи, що я стану, наміряю стати поліцийним шпіоном, був би вбив, як брехливу собаку. А тепер резоную спокійно.

Змучений довгим ходом, згорячкований, віддихав тяжко й скоро. Глянув на каменицю, попід котру йшов.

Се була камениця Катрусї. Несвідомо кружляючи, був уже під сим домом по раз третій. Цілий затремтїв.

От у Катрусї світло. Піди-но, вияспи їй так само спокійно й льоґічно, що ти маєш намір, де там, що ти в душі своїй уже став поліцийним шпіоном. Нїчого не роби собі з сього, що вона так само відсувала ся від тебе, як уся моло-

дїж, що нїколи не дїткнув ти її нагої, її пахучої руки.

Приходиш, стукаєш у дверї. Не ждеш, заки вона скаже, прошу; або прочуваючи тебе, заки замкне дверї перед тобою. Входиш. Добрий вечір, Катрусю. Вона здивована пізною появою, мовчить. А ти з любим усміхом, з тим твоїм сатанїчнїм усміхом повторяєш: Добрий вечір, Катрусю. Се я, Бакун. Приношу тобі важну й цїкаву вість. Вона нїмим поглядом питає тебе, яку? Ти ждеш, аби викликати сильнїйше вражінє, а відтак сміло, певно. Я маю сталу посаду, маю запевнений бит. Нїщо не стоїть на перешкодї. Катрусю, будеш моя? Будь моя! Її очи розширюють ся зі здивованя, непевности, сумнїву. Дивить ся, як блудна. Нїчого. Ти спокійно й льоґічно виведеш. Маю посаду, добру посаду, легку посаду. Лиш дивлю ся поміж нами, що, коли й як, і доношу, доношу, доношу.

Очи її виходять з оправи. Уста отвертї. Ще не розумієш, Катрусю? Посаду полїцийного шпіона... Вона тобі в сїм моментї плюне між очи. Нїчого. Обітреш ся, пірвеш її, притулиш, упєш ся зубами в її пухку шию і цїлуєш, цїлуєш, цїлуєш....

Втік зпід вікон сього дому. Голова палала і крутила ся, як велике, важке, млинське колесо.

Га, годї! Мушу скінчити зі собою, заки збожеволїю. Піду за місто. Чейже знайду там досить підле дерево, під яке собаки бігають із потребою та покінчу зі собою.

Холоднї струї топнїючого снїгу спливали йому з лиця за ковнїр, по шиї, геть по тїлї. Душа його плакала над ним дрібними сльозами.

Перед очима станули йому його молодї, дїточі лїта. Одно довге змаганє з недостатком і супротивностями, зі злобною докучливістю людською. Мешканя-нори, повні бруду і вбиваючої вохкости. Довгі, студені вечері і тяжко здобувана наука при свічцї, нераз краденій. А відтак ся боротьба з окру-

женем. довга, вперта. Око за око, зуб за зуб. Він чув, що людська товпа, яка окружала його, скоро він лиш поховзнеть ся, впаде, а хочби лише стане віддітхнути, — візьме його під ноги, перейде по нїм, як татарська орда, і зтопче, знївечить. Тому він, мале щеня, відборонював ся, кілько сил стало. Підлазив і розтручував, кусав і гриз, роздавав і приймав удари, аби лиш вибити ся з посеред сеї людської товпи і не пропасти. Які він мав доси гарні, радісні хвилї? Ледви памятає; мерехтять они до нього іще десь із діточих часів, як жила його мама, мерехтять блїдо і з далека, гей з за хмари. Пощо його мати лишила, чом не забрала зі собою?

Пристанув. Сльози тихо плили з очий, серце щеміло з болю. Був зломаний і розбитий.

Недалеко був підрядний шинок. Увійшов і перший раз у житю упив ся до нестями.

Зараз по кількох чарках присїла ся до нього одна з тих жінок, що здибав їх у будинку полїцийного уряду.

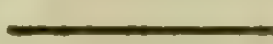

IV.

— Куди ти пропадаєш? — заговорив Адам Коцко, стрінувши Торського, як поспішно переходив поперек улиці. Придержав його рукою за рамя.

— Ми шукали тебе пів днини, анї суди Боже знайти. Обійшли з десять хат, усюди одна відповідь: Був, але вийшов. Були ми в редакціях, те саме: Був недавно, але вийшов.

— Чого-ж так розшибаєте ся за мною?

— Як то чого? Завтра-ж починають ся наново виклади на університеті.

— Я об тім знаю, і саме біжу до Сольського, де сподїю ся, як звичайно, більших сходин і там вирішимо остаточні постанови.

— А я саме вертаю від Сольського. Сходини були вже: були навіть дуже чисельні і вирішили, ну, вгадай як?

— Чому-ж не розказуєш, але ставляєш загадки? Адже знаєш, я цїлий горю.

— Бачиш, ми тебе дуже шукали. Не могли допасти. А тут час летїв і наглив. Треба-ж іще всїх приготовити, повідомити.

— По що такий довгий вступ? Змилосерди ся над моїми нервами і кажи просто, що ви ухвалили?

— На внесок Сольського однодушно ухвалили сецесію.

— Що за сецесію, що за диво?

— На знак протесту проти насильства і кривди перед цїлим культурним світом, ми, всї укра-

їнські студенти, покидаємо львівський уніве́рситет.

— Що за божевільна думка? Як то? Добровільно уступаємо з університету, який хочемо добути? Та-ж се розгром, капітуляція, сецесія від розуму.

Торський скаменів від наглої і несподіваної вістки. Знав, що богатьох із молодих юнаків облетів страх і трівога, але через момент не допускав, що виринe думка про масову дезерцію. Бо як небудь гарно назвемо злополучну постанову, вона буде нічим иншим, як дезерцією з перед лиця ворога.

Коцко станув перед Торським, як молодий, розлогий дубчак. Його росла, кремезна стать із мармору і полуміни була спокійна. Лиш дуже вправлене ухо могло в нім вичути решту зворушення, гей приглушений, далекий грюкіт давного грому.

— Слухай, Торський. Я не належу до тих, що чого небудь боять ся. Як треба, як кажеш, то я і ще мала пачка зі мною зараз завтра, як лиш відчинять браму університету, положимо ся на її порозї, як стадо вовків. І не пустимо нікого анї туди, анї звідти. Хиба трупи наші повиносять. Я годив ся і годжу ся з тобою, що розпочату боротьбу маємо вести просто і консеквентно до побідного кінця. Треба одначе числити ся з матеріялом, яким маємо вести борню. Як я нинї бачив тих щирих і добрих товаришів, іще майже хлопят, збентежених і незарадних, цїлим молодечим ідеалїзмом противних кровавій борнї, я прийшов до висновку, що треба, що мусимо підождати. Я сам голосував за сецесією.

Сильним рухом узяв Торського під рамя і попровадив його з тою мужеською, дружною сердечністю, яку витворює спільне довге товариство в службі спільних високих змагань. Прямували до Сольського, і Коцко старав ся по дорозї з питомою йому щирістю виложити всї причини,

які спонукали молодїж і її провідників до такої саме ухвали. Він знає, що се відступ у бік від намічепої цїли. Йому особисто прикро і тяжко йти до мети ломаною, а не простою дорогою. Але він уважає, є сього певен, що се лиш відложенє рішаючої стрічі, а не понеханє її. Важний те-ж моральний капітал, який добудемо сим кроком. Довідаєть ся весь культурний світ, що перед нестерпним утиском із боку братнього народу, який деинде сам веде таку завзяту борню за своє істнованє,, мусить українська молодїж тїкати із власних гнїзд у світ за очи. Ми покажемо, що перед брутальним, крівавим ударом, до якого по мойому прийде, випробували ми всї лагіднїйші способи боротьби в культурних межах. Ми в останнє сим великим вчинком розпуки взиваємо всї міродатні круги краю й держави, аби нарештї заспокоїли сю пекучу і невідкличну потребу українського народу, бо инакше прийде до катастрофи, що потрясе основами сього краю й сеї держави.

Коцко говорив се могутний і певний себе, а під його сильним ходом, здавало ся, вгинаєть ся земля. Він, уособленє боротьби й сили, для нього сецесія, се те-ж борня, а радше короткий віддих у боротьбі між одним ударом і другим. Се лише свобідна хвилька, в якій він засукує рукави на своїх кріпких кулаках, з мязями зі сталї. Ся стать, гейби лише з груба кована в марморі, була красою через свою величну й незломиму силу.

Торський був непотїшений.

— А щезай-же ти минї з цїлим твоїм культурним світом! Що є нинїшна культура? За чотири тисячі лїт не навчила ся сих кількох заповідий Мойсея, не убий, не кради, не чужолож, не свідчи брехливо на ближнього твого. А навіть чим та культура висша й ширша, з тим більшою фінезією, випрахованєм, підлістю вчить одну людину заїдати другу. Чим були кріваві боротьби

*

індийських кочовників у порівнаню з концентраційними таборами найкультурнійшого сьогодня анґлійського народа? Невинна дїточа забавка. А тут тобі, у сих таборах тисячі, десятки тисяч старцїв, жінок і дїтий холоднокровно засуджуєть ся на повільну, а певну смерть від голоду і пошестий. Все те з такою нікчемною байдужністю, що кров стинаєть ся в жилах і сивієш без часу. Ось тобі культурне винищуванє одного народа другим. Нинїшна культура! Ся рабиня і служка хижацьких плютократів, що замість серця носять мішки золота, біржевих спекулянтів, лакомих і рабівничих фабрикантів, великих земельних власників, пяних кровю і кривдою селянства, самолюбних високих кругів духовенства, війська і урядовцїв, у кінци вампіра держави, що є нереєстрованою спілкою всїх попередних хижаків. Чи не в імя сеї культури затроєно Китайцїв опієм, винищено з коренем Індіян, наслідуєть ся всїма нелюдськими способами мурипів в Африцї, феляґів в Єгиптї, а своїх і чужих племен — найкрасших синів у тундрах і тайґах Сибіру? Про наш народ і його долю серед любих сусїдів і не згадую. Нинїшній культурі імпонує лиш кулак, а в нас він іще такий дїточий, такий маленький. До чого знов наш крик розпуки приневолить рішаючі круги краю і держави, про те хиба нема двох думок у тебе і в мене. В найкрасшім випадку насадять комісію для розслїду справи, яка в століттю наших внуків буде ще саме збирати матеріяли до дискусії над проблємою нашого унїверситету.

Прийшли під двері Сольського. Були замкнені.

Оба подразнені і згорячковані пішли через ґалєрію до кухнї, аби конче зловити Сольського, або хочби тілько розвідати, де він. Крізь вікно сумежного з кухнею покою побачили Сольського, як сидїв із мамою на софі. Вдивляв ся в маму своїми мрійними, веселими очима, а мати гладила

його буйну чуприну своєю дрібною, пещеною рукою. Сиділи, як двоє пташат, що по бурі сушать піре в проміню сонця і тішать ся.

Коцко і Торський глянули на себе.

Цілі сотки таких мамів, татів, сестер у тім місті, в тім краю. Їм усім гей млинський камінь упав із серця. Привид людської крови, трупів, ранених, а за тим тюрми, страждання, муки розвіяв ся і счез, а що наймепше відлетів у темну, далеку далечінь.

Коцко і Торський завернули.

— Ходім чинити приготовання до виїзду з сього університету на инший, -- сказав Коцко.

Розійшли ся.

Торський був страх зі себе нерадий. Найріжнійші суперечні думки і почування били ся в нім зі собою, як на провеснах ледові кригп на бистрій річці. А було йому соромно і просто фізично боліло його те, що в собі почув якийсь тон утіхи і тихого задоволеня, що саме такий оборот узяла справа. Навіть вналила ся і уперто вертала в нього гадка таки зараз поїхати на Поділє. Та-ж запрошений, а перед відїздом у далеку дорогу навіть випадає розпрощати ся з приязною родиною. Се-ж божевільна думка чинити Софійку хочби в найдрібнійшій часточці відповідальною за несподіваний зворот в університетській справі.

Зрештою сам захоплений ніжною сценою у Сольських у души своїй змяк і апробував уже сю нещасну сецесію...

Саме в тім то й річ ся нагла мягкість, що має корінь у власній вигоді і самолюбстві. Вибачливий для других, бо й сам тремтить і рветь ся, аби кинути ся в обійми особистому щастю. В самій-же суті річи все те ніщо инше, як збочене з простого шляху своїх первістних ідеалів і свого заприсяженого обовязку, хочби каригідне занедбане їх. Каригідне перед судом сто-

ронних і перед справедливим судом власної совісти.

Ніякі софізми не втихомирять болю сеї рани. Перший раз постать Софійки станула в нього перед очима, як велитенський Сфінкс у золотистій піщаній пустині. Жінка, відвічна загадка, все відгадувана і досї не відгадана влучно, стояла отсе перед ним у мітичній своїй силї, загадочности, приваблививости. Що-ж є жінка, чи сила творча, чи сила розкладча? Чи се мотор, що підіймає наш лет до світла, сонця, правди, що творить і розбуджує в нас титанїчну енерґію і житєву силу? Чи навпаки деструктор, що лет наш обнижує і наміри наші або викривлює, або нищить? Цїлі ряди ґенїїв людства, що могли людське слово, думку, дїло на нові незбагнені здвигнути дороги, — в зенїтї своєї торчости ломили ся і замовкли на віки під ударом не ласки, часом примхи того Сфінкса — жінки. Але стілько-ж само ґенїїв у полумени очий жіночих знаходили жерело своїх безсмертних заслуг і вчинків. Жінка, як праматир земля. Се не Сфінкс, а лиш мати така, що почала, або що хоче почати. І йде вона до свого материнства з примхуватою байдужністю до сього, хто буде його причиною. Знов як мати земля, що з однакою втїхою годує і жито і німицю. Се лиш ми творимо собі Сфінксів і ґордийські вузли та гинемо з рук витворів власної уяви, яким надаємо стать любої жінки.

Йому здавало ся, що Сфінкс — Софійка глумливо сміє ть ся над ним у блеску заходячого сонця. Легке виріщенє відвічно не рішеного питаня не принесло заспокоєня його подразненим, майже хорим нервам.

— Годї, я чую і при всїй трівозї перед наслїдками, мушу ствердити, що ся постать жіноча, яка минї перейшла дорогу, звертає і веде мене в сторону духових бур і муки, каже здрі-

гати моїй силї волї в моментах рішаючих ударів, стала для мене чинником розстрою.

Не поїду на Поділє. Поїду розпрощати ся з домом, ізріднею. Хочу, як Антей діткнути землї, сього цїлющого ґрунту, з якого вилетів таким високим, таким безжурним летом, хочу забути здрігати ся в рішучих моментах.

* * *

Торський навіть не дав знати до дому, аби вислали підводу до стациї. Так любив іти пішки від зелїзничого двірця до хати. Любив проходити власними ногами по раз тисячний сю надсяньску рівнину, обрамовану здалеку лагідними лїсистими горбами. Тут, під безкраїм блакитом, на безмежних просторах, почував себе, як дитина маленьким і як дитя свобідним. Нї суму, нї журби. Що там за тим блакитом, де край тій безмежній долинї? Ось перші думки, що в дрібонькім серци розбуджували зацїкавленє, бунт, жажду пізнаня. І першу борню з завистною пригодою о відслоненє її незбагнених тайн. А борня почала ся і вела ся все при тім срібнім дзвенькотї жайворонків, що поміж запашною землею і синїм небом повисли, як чарівні хори на тиху радість для тих серць дїточих.

Торський переходив, як усе через сей дужий парк-огород, який йому змалку видавав ся таким чудом світа. Тут відвічні дерева — зимою шуміли своїми сотками тисяч безлистих дрібних галузок, або чатинєм сосон і смерік, весною бухали щебетом і співом безлїчі пташок і соловіїв, які гнїздили ся в галузях і дуплах сих велитнів. Любий серцю, здоровий щебет. Але як заслухав ся в ньому Ягайло, володар і ворог сеї землї, то згинув від нього, як від певної отрути. Дивна тут земля, дивні дерева і пташки і люди!

Торський прийшов ненадїйно до хати. Нїякої метушнї, анї голосного витального крику. Батько простягнув, як усе, свою дужу, тверду

руку на привитане. Мирон цілував ту руку з однакою пошаною, а батько, що рідко лучало ся, поцілував його в голову. Чи-ж се глибоко сховане батьківське серце чує, що в синови кипить і змагаєть ся борня, що йому треба не лиш сеї сили, яка тут скрізь слідна, але й трохи теплого серця? Мачоха добра і розумна взяла ся зараз ладити трохи ліпшу їжу свому пасербови, якого любила й якого виріжняла між усіма дітьми.

Мирон знає, що як лиш звечеріє, посходять ся свояки і сусіди, весь сей цікавий люд, аби випитати і вислухати все, що там чувати в широкому світі. Отся цікавість, ся жажда знаня і пізнаня се-ж загальна риса сього спосібного племени, яка звязує тісно зі собою всі верстви сього народа нерозривними звязками, як у ніякім иншім пароді.

Мирон однак хоче мати тепер як найбільше часу для своїх дум і своїх мрій і для своїх спогадів. Занадто зворушений і розстроєний. Піде між коні, погласкає кождого і подасть ласунам хліба з солею, що незамітно пірвав у мачохи. Піде між корови наглядати, як спокійно і ліниво румиґають. Телята будуть йому лизати солені руки острими язиками. Свині самі прибіжуть до сіний. Аби лише двері отворити. Вже добувають ся. Обскочуть великий цебрик і лакомо будуть халасувати смачну їжу, цямкаючи голосно язиками. Старий хрунь скалить зуби на молодіж, що вихоплює йому ліпші кусочки, а всі разом квичуть і викидають рилами з цебра все, що менче смачне. Се лишають куркам і качкам, що вже з далеку нетерпеливо ждуть на свою чергу. Бо свині пани і епікурейці між домашним скотом. В округ житє незамітне, а таке кипуче.

Сю ніч заснув Торський спокійно і спав довго, довго сном твердим і здоровим, як давно, як був іще малим хлопятем.

Збудив його рано панотець Максим. Прадідним звичаєм, що сягав часів Володимирка пе-

ремиського, або її ще давніймих, молодіж у селї кликала всїх старших, вікових людей „панотець“, „панї-матка“. Мирона лучило зі старим Максимом почуванє сусїдської приязни і взаїмної пошани.

— Мироне! Сьогодня ловимо рибу. Йдете з нами?

Мирон такого пиру собі не відмовить. Та її ще в якім незрівнанім товаристві буде рибу ймати. Се-ж кождий з отсих рибаків мистець у свому реместві. Мистець для мистецтва самого, а не для хісна, бо звісна річ, що рибальство сими часами не виплачуєть ся і на прожиток не вистає.

Максим іде передом. Високий, кремезний, сильний. Ся сила шуміла і переливала ся в нїм і він не маючи власного господарства, хапав ся за кожду роботу в громадї.

Молодим гнав сплави до Ґданська. Які чудадива він не розказує про ті виправи! Він був перший сплавник на всю перемиську сторону; а як сплави йдуть в його руках! Просто чайка летить понад воду і лиш час до часу мусне сїрими перами її филї. А крім того він був громадський пастух, полевий сторож, полїцай, чи як у громадї кликали послушник, грабар, піяк, злодій. Ніколи не пив до нестями. Все ще хоч пяний йшов певними ногами. Лиш тодї нікому не вступив з дороги. Ні жандармови, ні попови. Руки заложив на хребті, або розмахував ними. Капелюх скинув і світить здоровою лисиною до сонця. Балакає веселі й енерґічні річи, або співає. Йде з почуванєм необмеженого пана і володаря сих сторін. З яким острахом і мовчазним подивом дивив ся малий Мирон крізь дїрку в плотї на сї горді і веселі походи панотця Максима. І знав, що зараз Максимиха прибіжить розхрістана і в однїй сорочцї, щоби захистити ся в сусїди перед побоями Максима. Тай крадїжи, які сповняв Максим, були радше протестом проти

сих порядків, серед яких леда дурень, що має гроші, розпирає ся в чести і славі, гей кабан у болоті, радше збитками, які він строїв Жидам і богачам, як дійсними крадіжками. В селї любили Максима, а він ковтав житє повним ротом і втїшав ся ним.

Прийшли над старий Сян. Се мертва відпога Сяну попід селом. Лиш підчас дуже високого стану води на Сянї вливає ть ся вода в се старе русло. Максим уважає його за діло рук своїх. Любить про се бувало розказувати. А малий Мирон слухає обома ухами і отвертим ротом. Колись, колись Сян плинув велитенською підковою попід саме село. Що року мусїли надбережні господарі відтягати будинки з над ріки, бо береги падали в воду великими шматками. В петрівку звичайно найбільші води, часті повенї. Се період дощів. Кінцї підкови, якою Сян плив, через обосторонне підриванє берегів зблизили ся до себе на кількадесять сяжнїв. Тодї Максим із твоїм батьком зібрали відважних юнаків. Бистра, каламутна вода Сяну плила рівно з берегами, з трудом ледви містила ся у високих берегах. Шарпала їх, крутила ся лійковими вирами, ревіла, пінила ся, як скажена. А ми розкопували вузку гриву землї. Кождої хвилї могла вода ввірвати ся в розкопаний діл і залляти нас і затопити, гей тих кретів у грізних студених бовванах. Часто був я між житєм і смертю, сам шукав я таких пригод, але нїколи ще не було минї так роскішно, як тодї. Нарештї кричу: Хлопцї з рова! А сам бю джаґаном останні удари у розмоклу землю. Спінена вода впала в свіжий коритар. Гризла на очах і дерла береги. І поплила просто. Нове русло Сяну було готове. На старости лїт усміхав ся до сього старого сяновиска, до сеї спокійної калужі, як до любої дитини. Ніде він так не любить рибу ловити, як тут; тут держить він власний човен, над берегом сплів свою найкрасшу буду і вимощує її в міру запашним сїном. Він тут не

лиш ночі почує, але любить також у горяче полудне тут відпочати, слухати тихого шуму, шелесту очерету, лагідного плескоту водяних филь на піску, рідкого кумканя жаб. Бо під старість став із Максима сибарит.

Вступили на лїд. Все вже було доволї приготовано, як пристало на мистців-рибалок. При березї вирубана велика полонка; нею затягаєть ся і витягаєть ся сїть. У півколесї від неї вирубано ряд малих полонок. Сими віконцями замітуєть ся сїть попід лїд. Вже її витягають. Чотири пари здорових рук, чотири сильні постатї, подані трохи в зад і напружені як сталеві стовпи, тягнуть сїть повагом. Тягнуть мокру, з кропівником і водними поростами, з намулом. Окружене вплялило очи в отвір полонки і стежить за вислїдом ловлї з запертим віддихом. Нарештї в сїти затріпотали ся перші риби. Щупак, що притаїв ся і дав себе горнути, як патик, пірнув стрілою в каламутну воду. Блиснув золотий бік карася, чи коропа.

Тріумфальний оклик: Є! є! є!

Жили на чолї, на шиї рибалок напяли ся як посторонки. Піт краплями капає їм з лиця. Тягнуть і мотають сїть зі скорістю машини. Нарештї вся на березї. Два рибаки відганяють товпу дїтвори й цікавих. Два инші вибирають добро зі сїти у довгу плетену бодню. Два дужі щупаки, що то лїтом добирають ся навіть до молодих каченят.

Між коропами деяка штука, як добре підгодоване поросятко, богато золотистих карасів і товстих линів. Загальну веселість викликає зловлене неповоротливих раків і чорних вюнів. Останнїх сушать, вудять у диму і вони дають дуже смачну приправу до святочного борщу. Дрібну шляхотну рибу кидають рибаки знов у полонку, а на иншу не забрану, як лиш відійдуть рибаки, зараз кинеть ся стадо качок і гусий, що

засіли як пестрі камені в округ на березї і чатують терпеливо на свою добичу.

Так переходять три або чотири заруби перед полуднем.

Терпеливий Юдка з лїтрою горівки жде. Жде й розказує, як тепер нема на рибу цїни; як він втратив на рибі, що недавно купив від Максима, як його всї Жиди взяли на сміх і мають за найдурнїйшого Жида, — лиш тому, що він так дорого платить за рибу. Він знає з гори, що він знов втратить, але що має робити, коли в нього вже таке серце і він готов нинї платити по однїй коронї за один кільоґрам.

Торг між Юдкою і рибаками доходить до такої горячки і крику, що вони скачуть до себе з кулаками, називають себе останнїми словами, спльовують з відрази і обуреня, рибаки по раз десятий відгрожують ся зіпхнути Юдку в полонку, як лиш знайдуть глибокий вир. Але горячий напій так вабить, вони такі змочені і перемерзлі. Приймають цїну Юдки.

Папотець Максим спрятав гарного коропа і тиче Миронови. Возьміть, Миросю. Він вимовляєть ся. Вас се стілько коштує труду, здоровля. Нїчого. Возьміть, Миросю. Вже там я маю більше користи з вашого города, як ви з моїх риб! — І всміхаєть ся добродушно.

Відтак усе рибацьке товариство сходить ся до одного спільника. Жінки порають рибу. Рибалки запивають, закусують і розказують, розказують неймовірні пригоди і переживаня, гейби були в простій лїнії нащадками Мінхгавзена. Відтак і співати зачнуть охриплими голосами. Бо рибалки люди веселі і мрійники.

* * *

— Підемо в поле, хлопче.

— Добре, тату.

Але зараз обхопив Мирона несупокій, чого може батько від нього хотїти. Очивидно не хоче

розводити справи при всїх, відходить за людські очи. Се ще збільшує неспокій Мирона. Йшли довго, словом не відзиваючись до себе.

— Чи за університетські випадки буде судове слїдство? — спитав батько ненадїйно і просто, не заходячи манівцями.

— Здаєть ся, буде.

— Ти дуже вмішаний? Певно перший?

— Один із перших так, як ви в громадї.

Батько похмарнів і замовк. Гадав для сина разом з освітою придбати безтурботний спокій, красшу долю, задоволенє зі здобутих красших умов житя; вийшло інакше.

Його улюблена дитина видко анї трохи не зазнає спокою; горить і спалюєть ся або бєть ся гей риба об лїд, серед тих тяжких відносин, серед яких довело ся жити всему нашому народови. Та могло бути гірше.

Ся пригнїтаюча атмосфера могла його просто зломити і затроїти його моральні основи, що виніс із дому. Міг пустити ся витрачати свої фізичні і моральні сили в картярстві, піятицї, розпустї. Махнув рукою, гейби відганяв докучливі думи.

Пристанули над безоднею. Се велике урочище серед розлогих піль. Сповите хмарою леґенд і переказів у селї. В округ така тишина, що здавало ся чути гомін дзвонів, які разом із церквою на Великдень запали ся в сю безодню перед віками.

З корчів вискочив заяць і пігнав у сусах чистим полем, як привид.

— Слухай, хлопче. Колись розпочав я своє ґаздівство лиш з отою нивою, що тут бачиш. Отсими руками я за своє житє прииробив у десятеро стілько. Як не будеш мати хлїба з твоєї науки, памятай, що сю ниву для тебе держу.

Мирон був потрясений до глибини душі. Вичував цїлу ніжність батьківської любови, що в сю житєву бурю строїла своїй дитинї тихий за-

хист. Вихід і ратунок з розпуки по розбитю всїх великих сподївань, реформаторських замірів підоблачного лету.

Цїлував батьківську руку і тихо плакав.

Чи ти, батьку, не розумієш, що з такого молодечого бою нема повороту на затишну ниву? Є лиш побіда або смерть. Але де-ж би я кровавив твоє кохане серце вияснюванєм сих законів молодости і молодечої віри!

— Ходїм відси, тату.

Дзвони в безоднї затихали поволи...

Довше не можна було сидїти дома. Треба вертати до Львова.

Днина така соняшна, легко-морозна. Платочки інею обсїли корчі й дерева та виблискують до сонця безлїчю ріжнобарвних іскор.

Ще лиш розпрощаєть ся з Сяном. Ота ріка, як добра мати з малку виплекала Мирона, була йому другом вірним і гарним. Колись грізна, як забирала йому рідного брата в свої холодні, ненаситні филї, відтак дорога і рідна, як би з ним звязана рідною кровю.

Тепер окутана ледом, присипана снїгом, здаєть ся, лише спить і мріє.

Тут і там бистрі филї рознесли і злизали лїд та плюскочуть темною струєю серед бїлих плахт снїгу, в темно-зелених рамах леду. Чуйний сон, бистрі мрії. З разу там у високих Карпатах свобідні і веселі. Скачуть з каменя на камінь, з шумом водопаду летять у пропасти, з пристрастним шепотом розливають ся в глибокі плеса і всміхають ся до свого любого вірного народу, що розсїв ся лавою по обох берегах.

Бистрі мрії, бистрі филї.

Відтак пливуть із пошаною попід мури старого Перемишля. Ведуть тиху безконечну розмову з надбережними горбами.

Куди відійшли, коли вернуть давні Ростиславичі, сього краю незабутні батьки, володарі славні і нещасні?

Филї шелестять, гей капають сльози.

На найблизшім горбі, де пишали ся колись княжі тереми і церква, стоять три хрести, незатерті сліди старовини, надія ясної майбутности. Счорнілі рамена підоймають до неба і благають всемогучу силу: Верни сьому племени і сїй землї їх давну велич і славу, відгони сю довгу і тяжку ніч, кажи зійти сонцю і огріти їх і розмножити тут і добро і щастє і красу та не дозволь заходити сьому сонцю вже ніколи.

В сріблисто-синїй далечинї замаяли вежі й банї Перемишля, як золота поява. Татарський курган острим верхом врізував ся в ясно-синїй блакит неба.

Торський заслонив очи перед надміром блеску від снїгів та сонця.

А далї пливуть филї гей з радістю журба обняла ся. На східнім березї ще дороге їм племя, на західнім уже чуже, таке незрозуміле й таке вороже.

Филї течуть лїниво й поволи, гей хочуть завернути в Чорне море. І гомін шлють на зади, поза себе: Сян ваш вічний і вірний. Як вас, Українцї, не стане над його берегами, висхне з жалю.

*

* *

Як Торський вернув до дому, вже фіра стояла запряжена. Сам батько брав ся відвезти його до стациї. Зняв шапку з голови і бичиском значив хрест перед кіньми. Не з надмірної побожности, але по прадїдному звичаю.

Балакали на возї. Батько виводив свої клопоти.

Бо є люди чесні й є люди нечесні, як у публичних, так і приватних справах. Треба стояти, як мур. а часом вдарити, як таран, бо інакше візьмуть тебе під ноги. Дає собі якось раду, бо й руки здорові і голова не від паради.

А відтак гейби його якась маґнетична сила туди вабила, зачинає розказувати про свою військову службу в Альпах, в Італії. Про чари Венеції, чуда Міляна. Про люті криваві битви з Наполеоном III, про різню під Сольферіно. Принада сонішної Італії, потрясаючі образи лютих боїв, врили ся глибоко в душу і ніколи не затруть ся.

— Ти кажеш, Мироне, що ґенерала Дюлая не арештували за зрадницьке ведене італійської війни? Дійсно так стоїть в історії?

— Не арештували, тату, а навіть, щоб гордий угорський маґнат віднятєм команди не дуже обидив ся, ніхто инший, тілько сам цісар Франц Йосиф обняв по нім особисто найвисшу команду. Розумієть ся з результатом таким самим, як у Дюлая.

Батько не міг ніколи зрозуміти, що в нашій ширшій вітчині лише дрібноту масово тягнуть за все до відповідальности, а верхам каригідна дурнота чи недбальство, або просто й зрада минають ся безкарно.

Стілько літ жив у ретельнім переконаню, що за всї труди даремні, за неспані ночи, смертельні марші, за доскульний голод, нестерпну спрагу, за всї страхітя і безконечні криваві жертви заплатив головою гордий, тупоумний полководець, а ось і се неправда.

До сумних досвідів про державну і суспільну справедливість докинув іще один болючий примір.

Станули на стації.

Тут найбільше Жидови, що снуєть ся за інтересами по краю. Три студенти, що залїзли до ждальнї першої кляси, хоч їхали би й десятою, як би лиш така була. Декілька селян і селянок, що вже прибрали вид повної байдужности, з яким люблять виступати між чужими.

З далека стукотів надходячий поїзд.

Земля дрожала, а він бистро сунув по зе-

лїзних шинах, як чорна потвора з білими очима ліхтарів.

Серед сику пари і дзенькоту ланцюхів, коліс, буфорів станув.

— Будь здоров, хлопче. Не гадай, що стане тобі сили перетворити світ. Уважай на себе. Не зроби стиду собі й мені.

Слова мерзли і сховзували ся по зелїзних стїнах воза.

Мирон уже в теплім передїлї і силою пари гнав у Львів.

V.

Львівські товариші робили останні приготованя до відїзду. Відбирали з університету свої документи, прощали ся зріднею і знакомими. Поплили потоки сліз дївочих. Їде любко до Відня, Праги, Інсбруку; чи поверне? яким верне? А вже-ж звісні доматорська принада і сердечне привязане Німкинь, хитрі чари і доцїльна кокетерія Чешок. Чи стілько разів заприсяжена любов переможе спокусу, видержить пробу такого далекого і такого довгого розстаня?

Баюрків викладає кождому, хто хоче й не хоче слухати, що він усїм серцем за сецесією. Він не нарікає. Противно, його апровізацийно-любовні справи на новій хатї йдуть йому над сподіване добре. Але де далї, він бачить, що може впасти жертвою свого великого серця, що обіймає любовю весь молодший жіночий світ його камениці. Яка небудь мала недискреція, така питома жіночому родови, неточність або помилка в назначеній стрічі і він може скінчити любе житє під тріпачками.

Як побачив нинї ті енерґічні і здорові руки при солїдарнім тріпаню хідника, мурашки перебігли йому по спинї.

— Ти бочиш ся на мене, не заглядаєш до мене, Мироне? — говорив своїм співним, глибоким голосом Сольський. — Але вір минї, не було иншої ради. Вислухай лиш мене терпеливо.

— Ти мене не переконав і не переконаєш. Але справа саме через тебе, хоч про се не знаєш,

стала мині зовсім ясна і зрозуміла. Пливу солідарно з вами.

— Куди-ж їдеш? Відень? Прага? чи Поділє?...

Торський завернув на місци і лишив Сольського, як стовп соли.

Тїкав перед ним і самим собою.

Бачив, що се змаганє з привидом Софійки, зі своїми почуванями до неї, чинять його просто смішним. Смішним і незрозумілим для себе й окруженя, для самої Софійки в кінци. А надто, як Софійка вийшла напроти тебе аж так далеко, аж до запрошеня тебе в гості, то се непочитальне поведенє зволікати з приїздом без кінця й міри і без розумної причини. Хто-ж ти, княжич із казки, що надлетиш як поява, щойно по довгих снах і тужних сподїванях?

Бичував себе найдоскульнїйшими докорами.

Можеш зовсім не їхати на Поділє. Твоя воля. Чому-ж однак щиро і просто не напишеш їй сього, чому перед тим із власного серця не вирвеш усїх споминів — і, скажи нарештї се слово, самої любови до Софійки?

Здавало ся йому, що задрожала земля, зірки рушили зі своїх основ, сонце огнистою кулею падало на землю. Конець світа. Його власного світа. Все може пережити і перетерпіти. Утрату Софійчиної любови, нї. З тим іменем піде у світ і побідить, без нього марно згине.

І се неправда, сто раз неправда, що Софійка, се розстрій і обнижка його лету. Софійка, се призма, крізь яку видить усї справи глибше і дальше, як коли небудь перше. Що всї його дотеперішні змаганя? Підоблачне байдикуванє, роскіш і розпуста душі. Самолюбні заходи зискати в масах любов і славу і впивати ся ними до безтями.

Сам пю, сам гуляю. Яка понура, холодна учта. Що йно через Софійку твої змаганя дістануть тїло і кров. Се вже не якась далека і не-

вловима ціль, а така близька, така рідна. Припоясуєш меч і йдеш у борню, аби захистити, аби запевнити сон спокійний, безжурну і ясну будучність Софійці, її близьким, твоїм близьким, усему племени твому, якого вицвітом якраз Софійка. Чого соромиш ся і тїкаєш перед могучим призначенєм, людським призначенєм? Покінчи раз сї трагічно-смішні внутрішні бої зі собою. Візьми з рук Софійки її прапор і знамя, а побачиш, що тодї що йно вчинки твої будуть скінчено гарні й великі. Всміхав ся до сих близьких, до сих роскішних образків.

Товариші спільно прощають ся з львівською громадою. Батьки й діти зійшли ся разом у великій салї, що вже нераз була свідком могутних проявів українського житя. Слабе освітленє велитенської кімнати витворює від разу настрій суму. Безліч гуртків. Їх осередком сей, що відлїтає. Ті сїроманцї, що не мають нї тата, нї мами, нї любки собі-ж стають в осібних гуртках. А у всіх завзятє й огірченє більше від суму. На їх очах здійснюєть ся неймовірна подія. Виходять, мусять виходити в світ за очи. З прадїдної землї, з під рідної стріхи. Сї думки, як громи бють із сеї салї в цїлу суспільність. І запалюють тут і там полумя ненависти. Крівавий утиск викличе кріваву відплату.

Декуди молодість брала верх над сумом і зривав ся сміх тихий і короткий.

Професор Київський блукає по салї. Місця знайти собі не може. Не такі страшні події з нашої історії він знає до останнїх найболючійших подробиць.

Розбирає їх із холоднокровністю оператора. А отсе на його очах творить ся рідна історія; намість старих документів, книг, перґамінів, — живі люди, рідні його дїти в безпощадних руках ворога. І він хмарить брови, болить душею, виростає в могутню постать Єремії, що плаче над до-

лею свого люду, але й пророчить гнів божий на його гнобителів.

При столї, розясненім лямпою, стає Камянецький.

Від імени Академічної Громади прощає всїх зібраних, усю суспільність. Його дзвінкий, рінучий голос протинає різко тишину салї. Але відтак роздвоюєть ся, дрожить, вриваєть ся, мов далеке ридане. Замикає студентське товариство на час виходу зі Львова, а сльози з очий падуть на товариські знамена і книги, як на труну найдорожшого друга.

Салю проймає дрож плачу й жалю.

На підвисшеню зявила ся Катруся Терещенко. Ще перлили ся в неї останки слїз на рісницях. Але вся вона ясна всміхала ся до всїх, таким сміхом крізь сльози. Була уособленем житя сильнїйшого над житєві злиднї. Як глибоко вона в сю хвилю вірить у кінцеву побіду нашого народу над усею злістю, хитрістю, брутальністю ворогів.

В нервній тишинї вечера всїх огортає сей настрій глибокої віри. А Катруся, як дух зі степу, як тихий відгук прадїдних дум, зворушеним голосочком голосить-співає:

Іще, хлопцї, не біда,
Є ще в полї лобода;
Їжте, хлопцї, лободу,
Забувайте за біду.

Дробить своє люблячє серце на шматочки і кождому кидає шматочок на дорогу.

Зібрані висипали ся на вулицю. Час розставати ся і нїхто розставати ся не хоче.

Всї чують брак якоїсь одної батьківської руки, якоїсь великої коханої груди, щоби пригорнула ті зранені душі, вспокоїла, іспілила і піднесла висше над пасивність жертви, у сферу творчости і дїла.

На владичім престолї сидить патріярх Андрій. Один із тих, яких предки відійшли від свого народу в тяжку хвилю, — а він вернув. Вернув і зі свого золотокованого патріяршого престола сипав свому народови під ноги найкрасші дари свого небуденного серця. Росли бурси, школи, музеї; двигала ся рідна культура під небеса. Патріярх Андрій вірив у велику будучність і високе післанництво рідного народу і всї свої сили і всю свою любов вкладав у будову сеї майбутности і сього післанництва. Патріярший престіл світив на всю Україну, як ясне сонце.

Як по довгій посусї здійметь ся пожар у селї, а буйний вітер несе іскри у всї кінцї і в огни стане нараз цїле село, так від разу огорнула всю товпу одна гадка, одно бажанє:

— Під патріяршу палату!

— По цїлющий напій, по батьківське благословенство!

Гимн-пісня вдарила о хмари, а товпа понесла ся під святий Юр, як у повени ріка.

Дорога вела попід будинок дирекції полїції.

Полїція вчасно довідала ся про збори і їх настрій.

Товпа пливе, горить і співає. Вже недалеко полїцийного будинку.

Раптом брами будинку відчиняють ся. З брами виступає сотня піхотинцїв.

Команда одна, друга, як пронизуючий свист кулї...

Улиця замкнена військом.

Пісня товпи мішаєть ся з її криком.

Проти себе стануло дві сили, дві стихії.

Торський кликав, гей грім гуде:

— Чого стали? Дальше вперед! Ще не вмерла!...

Рівночасно напроти впала команда одна, друга, третя і стїна наставлених баґнетів перла просто в товпу.

Світло вуличних лямп падало на вістря баґнетів і відблискувало, як кров.

Торський побачив перед самими очима острі зелїза, а з Поділя долїтали його оплески Софійки.

— Пане! Ми свої! Дома ту саму пісню співаємо у походах.

Що се? Сон? Нї. Се ротмістр, що провадив праве крило, в останнїм моментї зробив вуличку в військових рядах і перепустив Торського й його найблизших.

*

* *

— Товаришу Сольський! Відень і Поділє тепер уже не антітези. Я поїду і сюди й туди.

— Вибач, Миросю, що я тебе вразив так дуже. Анї я відгадував, що се для тебе таке болюче питанє.

— Було, Богданку. Тепер уже не запру ся Софійки перед нїким і вже нїколи. Така в минї гармонїя, така радість.

Темна ніч налягла місто. Лїхтарнї, як гірські ватри, одна попри другій стояли проти пітьми і бороли ся з нею. Пітьма перемагала, бо нічні сторожі скорими кроками йшли по вулицях і ґасили що другу лїхтарню.

Мирон і Богдан усе ще ходили і сповідали ся собі зі своїх снів і своїх мрій.

Зачіпали їх вуличні дами і кликали шептом: Ходїть в обійми, ходїть в обійми!

Гей в решетї рож сичить гадє.

VI.

Відень, 20 липня, 190....

Дорогий Мироне! .

По твоїм відїздї не багато змінило ся. Твій примір у завзятім здаваню іспитів те-ж не багато знайшов послїдовників. Зрештою мало хто має до сього таку, як ти, принуку. Всіх захопив собою синїй Дунай, чудові сторони, привабна приступність тутешнього жіноцтва. Спека виганяє нас із міських мурів і ми раз у раз виходимо на прогульки в сї гарні, в господи обильні околиції.

Баюрків відгрожуєть ся, що загалом не верне до краю. Намічує заложити тут домашнє огнище. Є лиш у клопотї, котру з безлїчі дївчат вибрати, бо кожда по його думцї повна високих моральних, фізичних і матеріяльних прикмет. Як нам показав одну з них, то ми йому гуртом зложили наше глибоке спочутє, що пав жертвою такого опудала та радили йому, як стій тїкати до краю, або втопити ся в Дунаю. Він одначе, з огляду на найвисші матеріяльні прикмети сеї дами, відкинув обі наші пропозиції.

Катруся виріжняє тепер тов. Барана. Про тебе відзиваєть ся все ще з найбільшим легковаженєм.

У поважних кругах багато говорить ся тут про намічені великі внутрішні реформи в Австрії, про її демократизацію, про далекосяглу зміну виборчого права до парляменту. Теперішне мінї-

стерство має уступити, а як майбутних міністрів внутрішних справ і просвіти називають особи, які з українською справою обізнані і прихильні нам.

Разом із сим заповідають те-ж видане в університетській справі нових розпорядків.

А се значило би конець сецесії і поворот до краю й рідного міста, за яким усе таки всї дуже, дуже тужать.

Наші посли радять таки зараз ухвалити поворот на львівський університет і ґарантують нам, що міністерські розпорядки своїм змістом таку ухвалу вповні оправдають. Але ти знаєш вартість обіцянок уряду і добросердну наївність наших послів. Тому між студентами все ще йдуть на сю тему живі балачки і я Тебе прошу, напиши минї зараз свою гадку.

Перемагає думка, що ми за український університет у Львові таки мусимо вести боротьбу на теперішнім львівськім університеті.

Мої особисті справи, як усе, йдуть зле, можу сказати траґічно.

Ся Чешка, мрія мрій моїх, що її представив я Тобі в Шенбрунї, виявила з себе звичайну грубошкірну філїстерську дївчину.

Чи знайду я жіночий резонант моєї химерної душі? Мабуть нї. Так минї студено й пусто в сїм горячім, многолюднім Віднї!

Цїлую Тебе щиро

Твій Богдан С.

Торський читав лист Сольського і під вусом усміхав ся до своїх віденських бурлаків. Був певен, що із траґедії Сольського не вийде дїйсна траґедія, що жіночі сирени ще раз і ще раз його зачарують і розчарують.

Сам Торський збирав ся в давно намічену дорогу.

Строїв ся із запопадливістю й уважністю жінки. Він колись такий байдужий до зверхного

вигляду, не знав, звідки се в нього береть ся. Сів у курієрський поїзд. Як-же він сьогодня поволи волічеть ся! Притулив чоло до шиби вікна і оглядав близьку околицю, що тїкала назад зі скорістю вітру.

Небо без одної хмариночки лило на землю потоки жару і світла.

Нарештї остання стація. Ще короткий торг із крикливими фірманами-балаґулами і Торський їхав по подільськім степу сонними кіньми.

Сонце заходило. Спека меншала. Повітре перш синьо-золоте набирало ся щораз більше червоно-фіялкової барви. Придорожні дерева кидали велитеньські фантастичні тїни. Жайворонок то тут, то там здіймав ся в гору, тріпотав крильцями і буяв у воздусї. Виспівував свої безконечні, пронизливі псалми радости й житя. Відтак спадав до долу, як срібно-сїра грудка. Ворони і круки мов грішні душі тїкали до далекого лїса ночувати. На степових очеретах бродило стадо бузьків, шукаючи поживи. Деякі пари вже зривали ся, підскакували кілька раз, шуміли крилами і летїли до гнїзд. Самі біло-чорні, як казочна поява, придавали околиці казочної краси. На обрію степ вривав ся і западав в яр. Збіч яру, стїнка, поросла густим молодим лїсом, як буйними кучерями. Над нею, як могутня корона, здіймали ся обриви вапняку й пісківця. Бовванїли здалеку в вечірних тїнях, як безсмертні руїни безсмертної слави Поділя.

Мирон ніколи не уявляв, що в сїй хвилї буде такий спокійний, як був отсе. За годину, за пів, за кілька хвилин побачить Софійку, що такий переворот викликала в цілім його дотеперішнім житю, — а в нїм була тишина, як в отсей вечір кругом на степу. Лиш десь там глибоко якась дивна туга і тихе захоплене світили в нїм ясною луною.

Мирон не застав Софійки дома. Разом із ма-

мою і молодшою сестрою, Марійкою, була в гостях у сусідів.

Батько Софійки витав гостя щирою душею. Чим хата богата. Від останньої стрічі стілько потрясаючих випадків! Все розказували і нагадували собі.

— Як почуває себе наша молодїж на чужині?

— Не добре. Спершу осліплює її блеск і глибінь чужої культури, але згодом туга за родиною і ріднею стає нестерпна. І за сею простотою і патріярхальністю нашою. Нас просто морозила ота пропасть між нуждою і збитком, та погоня за грошем і наживою, те ідолопоклонство перед золотом, що ми бачили на заході.

— І в нас те вже починаєть ся. Взагалї те зматеріялїзоване людства, те забуте чи злегковажене Христового упімненя, що не одним хлїбом живе чоловік, але й словом Божим, веде людство до грізної катастрофи. Над розбурханими людськими пристрастями що раз більше тратять владу і віра і етика.

Не розуміли ся, або стояли може не на протилежних, а все-ж таки на дуже від себе відалених позиціях.

— Нї, отче, нї. Катастрофа, суспільна катастрофа, навіть потрібна, конечна, саме тому, аби усунути теперішну поневірку людини і людської етики. А віра, як вона втратила пануванє над людством і людськими почуванями, що найменше в нашій части світа, то хиба сьому завинили найбільше самі урядові представники віри.

— Peccatur intra muros et extra — і тому саме страх мене збирає, як подумаю, в яку пропасть котить ся людство і так розхвалювана наша культура.

То не земля здрігнула ся в передпочуваню заповіданого катаклїзму, але застукотіли кінські копита о засохле подвірє і затарахкотів візок.

До кімнати вбігла Софійка і станула в но-

розї, як укопана. Здержала віддих від несподїваного зворушеня. Але зараз припала до рук батька і цїлувала їх і сховала головку в його долонях. Батько зі здержаною ніжністю пригортав кохане дитя.

Мирон аж тепер утратив рівновагу бозповоротно. Серце стрепенуло ся і з шумом раз у раз било, як дзвін на трівогу. Лиш голос його не був трівожний, але повний радости й любови.

— Витайте, гостю, давно невиданий! — і подала йому обі рученята.

— Так склало ся, хоч я рвав ся всею душею.

— Якими-ж вертаєте всі ви з поміж тих Нїмок, Чешок, Італїянок, з сього новітнього Вавилона-Відня? Чи може українське дївча конкурувати з тими рафінованими цяцями?

— Може, тому саме, що менше рафіноване.

Марійка з боку основно розглядала гостя. В першій мірі, аби заспокоїти жіночу цїкавість.

Старша сестра досї була для неї недосяжним взірцем. Який вибір зробила? Се була друга причина докладної обсервації. Була нею задоволена.

— Прошу не забувати, що не самі ви в хатї, — упоминала ся Марійка о свої права своїм глибоким, крихіточку носовим голосочком.

Мирон представив ся їй із пересадною чемністю.

Цїле товариство засїло до розмови такої повитальної, легкої, що зачіпає теми ледви натяками і скаче з предмету на предмет, як гірський потік із каменя на камінь.

На дворі стояла вже глибока ніч.

Повний місяць виплив на чисте небо і сріблив землю, дерева, хати, старим, трохи счорнїлим сріблом світла.

Софійка сїла за фортепян. В сірім, буденнім убраню, без станика, з відкритою шиєю, з бо-

гацтвом волося сиділа-цвила, як чарівний цвіт, як прегарний взірець скінченої форми.

Пальці блукали по клявішах, а з під них у тихих тонах плила ясна казка.

Степ широкий по маєвім теплім дощику. Всміхаєть ся до сонця морем квітів і перлинами роси. Двоє любків взяли ся за руки і йдуть-пливуть по тих просторах. Сонце, квіти, пташки й любов скрізь ідуть із ними.

В округ горячим промінєм розігрітий запах степового зїля, як миро, що впоює собою. З далеку в світлї мерехтить висока могила. На її вершку чарівна палатка зі скла, чи хрусталя.

Отверті двері відкривають таємне нутро.

А звідтам висипають ся діти білолицї, кучеряві.

В одних на руках кошички із запашним цвітом, на руках у других музичні інструменти. Ті сиплять цвітки на могильну доріжку, другі виграють тиху, ніжну, витальну пісню. Обоє любки вступили в палатку, а за ними сонце, місяць, цвіти і любов. Десь далеко грім гремить і скаженіє буря; тут радість і весїлє і тиха молитва: Ти мій, ти моя.

Софійка урвала гру і сплела руки позад голови.

Мирон клячав при її стопах і цїлував крайчик її суконки і її ноги.

Марійка, вірний друг і вибачна сторожка, протирала очи й говорила крізь тихий сміх:

— Досить сього добра. А на вас, пане Мирон, за мою тяжку службу накладаю дань.

І наставила йому мізинчик лївої руки до поцїлунку.

Розійшли ся, повні музики й радости.

Рано прийшла Софійка зі збаночком підливати цвіти в покою Мирона.

— Чому так довго не приїздили?

— Вибач, Софійко. Я страшно зі собою боров ся. Щиро тобі кажу. Не добуду твоєї любови,

марно мину ся. Треба хиба подумати над грою, в якій ставкою житє.

Мовчки подала йому руку.

— Ходи, Миросю, до городу, — сказала вся спаленівши.

В городі була вже цілком спокійна, або здавала ся спокійною.

— Чому Марійки ніде не видко?

— Біда-ж мині з тою Марійкою! — скрикнула, нібп вгнївана. — Сей сміхунчик усіх захоплює від разу і всї лиш за неї розпитують.

— Софійка аж так дуже заздрісна?

— На разї нї крихіточки. Але можу стати нею. Зрештою Марійка мині першій і найбільше завернула голову. Люблю ту сестру до загину.

— Софійка видко всї почуваня узнає лише у найвисшім степени, а середньої скалї брак?

— В почуванях любови узнаю дїйсно лиш найвисший степень.

Показувала город і результати своєї в нїм працї. Город великий, старанно удержаний, з поздовжними і поперечними доріжками, висипаними піском.

Зараз коло хати цвітник. Запопадливо плеканий дихав здоровлєм і красою, як молода молодиця. Сей цвітник спільний любимчик обоїх дївчат. Дальше сад іще молодий, бо батько Софійки недавно на тїй парохії, недавно його розвели.

— Що край, то обичай. Мушу тебе, Миросю, дещо зазнакомити з порядками у нас, щоб ти раз у раз не робив великих очий і не ставляв питань, що могли би здавати ся невідповідні.

Отже наперед не побачиш Марійки сьогодня перед полуднем. Се її тиждень. По давному родинному звичаю, в однім тижни веду господарство я, в другім сестра. Як добре, мати нам платить нагороду, як зле, то дістаємо нагороду таку, якої тобі не бажаю.

Родичі тепер заняті дуже, як звичайно

в жнива. Отже ти до певної міри засуджений тепер майже виключно на моє товариство. Потіш ся тим, що другого тижня буде гостя бавити Марійка.

— А гість буде замучувати її питанями, чому Софійки ніде не видко.

— Насамперед ти ще за мало знаєш Марійку і не відомо, хто кого буде замучувати. Як тебе Марійка колинебудь допустить до слова, то буде гаразд; вона в нас нівроку бесїдливенька.

— То я задумую в такій досконалій господарській школї, як у вас, учити ся кулїнарної штуки і на другий тиждень переношу ся до кухнї. Хоч раз у житю учив би ся я щось позитивне, пожиточне і учив би ся з запалом.

— На жаль не приймаю оферти, а як має бути згода межи нами, то дуже прошу занехати всяку контролю над моїм кухонним занятєм.

В кутї городу стояла бесїдка, обросла диким виноградом. Гей роскішне шатро із зеленого шовку в чистім полї. Тихо тут і привітно. І захистно перед палючим сонцем Поділя.

Софійка стояла на порозї бесїдки, а виноград отулював її головку своїм широким листєм, як лавровим вінком.

Софійка споважніла і спустила очи в землю і тихо говорила:

— Мій ти друже! Я те-ж змагаю ся зі собою. Хочу ощадити розчарованя колись тобі й собі. Легкодушно сказати люблю, значить, писати собі муку і другій людинї муку, а то може й смерть.

— Софійко, люблю тебе не лиш задля твоєї незвичайної краси, але більше може задля величі твоєї душі.

— Я знаю. Я твої почуваня по голосочку пізнаю. Що до мене, щиро тобі кажу, як би ти спитав тепер, чи люблю тебе, відкажу, нї. Але досліджую тебе і твій кождий крок, кождий вчи-

нок, який для мене не закритий. Досліди дали такий результат, що нині уважаю тебе моїм сердечним другом.

— Софійко, цвіте мій ясний, я-ж пан над панами!

Гейби не чула, що говорить.

— Так. Нема другої молодої людини, з якою лучила би мене така дружба. Признаю, що є тут богаті завдатки на любов. Але чи збагнув ти всю глибінь сього слова? Пожар степу і градова туча. Маєвий ранок і впоюючий щебет соловія. Чар-зїлє в ночи св. Івана. Роскіш аж до болю. Захват аж до втрати змислів. Стихія всевладна і всемогуча. Хто сим огнем легкодушно грає ся, згорить як пух цвіту на великім пожарищі. Дївчата розумнійші в справах любови і більше осторожні, як хлопцї. Може се атавізм по жінцї рабинї, по жінцї предметї торгу й заміни. Може се острах слабшого єства перед грізними карами богинї, якої імя взиває ся надаремно.

Тому вона так довго і мірить і важить. Іще не дійшла до кінцевого висновку, хоч часом їй здає ся, що вже пірвала її стихія непереможною струєю. Вона рада би добути з любови лиш тони радости і втїхи. На довго, на все, на віки.

Серед полудневої спеки й тишини цвіркунчик цвіркав у близькому вівсї.

Так-так, так-так, так-так.

Він горів, як пожар степу. Лиш усею силою найвисшої пошани, яку мав для неї, боров ся, аби вона не горіла в його обіймах, в його поцїлунках, як пух цвіту. Примикав очи, аби не бачити її і не підсичувати пожару. Вона стояла розумна й гарна і сама вже горіла, як невідпорна принада. Коси її від руху і від галузок винограду розплели ся до половини.

Мушки волося на чолї і висках, колисані легесеньким вітром, дріжали у воздусї, спадали на очи, на дрібочку перкатенький носик, і скоботали ніжненько.

— Дозволь, Софієчко, заплести твої розплетені коси.

Обернула ся на пятї. В сїренькім одязї була як статуя зі свіжої криці. Статуя на взорець давних грецьких, лиш від них красша, бо жива. І на стілько красша, на скілько красшою є українська красуня від давної грецької. Треба було всеї ґеніяльности Праксителя, щоби з тамтих довгообразих, простоносих, кароокпх взірців вчинити твори гарні, які одначе для Українця лишать ся все другорядною, холодною красою. Наші повні, круглолиці, синьоокі, з цїкавими носиками русалки-красунї, буйні, як степова цвітка, горячі, як подільське сонце, ніжні, як тишина місячної ночи, — є й лишать ся для нас красшими, як клясична краса.

Взяв у руки повінь її легко русявого шовку-волося. А було о тон більше запашне, ніж запах повітря в городї. Пальцями, що лихорадочно дрожали, заплїтав її коси. В кінчики вплїв по червоному гвоздикови, як по каплї крови з під свойого серця. А відтак обвинув її чари-коси в округ її шиї. І вона стояла, як образочок, якому рівного не знало людство.

*

* *

— Чи можу вас обоїх просити о поміч?

— В чім, Марійко?

— Поможіть мині відвезти женцям обід далеко аж у сухоставський степ.

— Нїчого гарнїйшого не могли ви, Марійко, придумати для нас.

— З одною вимовою, — докинув Торський, — я буду повозити.

— Тяжка се вимова, бо я в тім ділї далеко більше довіряю нашому візникови. Але що-ж. У жнива виїмкове положенє. Кожда пара рук має своє занятє. Мушу згодити ся.

Їхали широкими полями. Свіжі стернища золотили ся в промінях сонця. На стернищах бовваніли полукіпки. Деиеде мелькнула поблїдла зелень достигаючих ярин, бобу, гороху, вики. Біліли ся, рожевіли загони гречки, що саме цвила. Від неї розходив ся запах меду, в нїй гуділи рої пчіл. Тут і там ридали, хлипали перепелиці по запашній пшениці: Піть-пі-літь, піть-пі-літь!

На ниві Яблонецьких дожинали женцї останнїй лан. Дївчата й парубки на випередки, хто скорше вижне свою пайку. Серпи дзвонили тихо о доспілі стебла, а женцї кидали позад себе пригорщами пшениці, приповідки, жарти. Кілька старших господарів ішло крок у крок за женцями, вязали і складали снопи. Вже лиш малий крайчик поля не зжатий. Жінки й дївчата лишили його парубкам, а самі з серпом на раменах, що горіли до сонця срібними іскрами, окружили колесом зібрані снопи. Микали по стеблови пшениці з найбільшим колосєм і співали:

Перепелонько мала, мала,
Де-ж ти ся будеш ховала?
Ми пшениченьку вижали...

Прастара, протяжна мельодія стелила ся широко по безкрайому степу, як кадильний дим.

Софійка і Марійка вмішали ся між дївчат і були заодно з ними.

Жінки й дївчата виріжнювали Софійку з сею сердечною ніжністю, з якою загалом на селї виріжнюють дївчат, що незабаром мають виходити замуж. Хочуть, щоби як найдовше і як найкрасше згадувала свій вік дївочий.

Готовий вінок вложили на білий, коронковий брильчик Софійки і вона стояла, як царівна в коронї зі золота і срібла. Цїла спаленїла віддихала живо радістю і щастєм.

Вертали. Мирон був більше занятий своїми товаришками, як своїм обовязком візника. Спека не вгавала ні трохи і комашня обсіла коний роями. Ґедз літав коням попри уха, бренів дразливо і неприємно. Коні рвали що раз скорше, що раз більше пориписто і неспокійно. А товариство що раз більше западало в безжурну розмову і забувало про білий світ. На стену се приходить само від себе. Раптом зі збіжа вискочив перед коні великий чорний брисько. Гаркнув Коні понесли і пігнали в дикому шалї. Марійка хопила ся обіруч за оперте брички. Софійка станула з острахом і вогнем в очах. Ніздрі її розширили ся, лиця приблїдли. Вітер рвав її коси і розкидав ними і свистів зловіщо. Софійка втратила рівновагу. Тремтячою рукою обхопила Мирона за шию. Груди сперла на його плечі. Її віддих палив йому виски. Коси раз у раз вдаряли його по лици. Тратив притомність. На обрію замаяло село і гнало проти них зі скорістю стріли.

Перед селом зїздить ся в яр. Як доти не спинить коний, поїде на певну загибіль. Замаяли рани Софійки. Її кров. Станув у бричці силою розпуки і стягнув поводи. Коні викинули в бік задні копита і гнали дальше крихіточку вільнійше. Стягнув поводи з усеї сили, роздирав коням роти.

Коні присїли на задах. Піна платами спадала з їх боків. Гнали дальше легким ґальопом.

— Як кому жите не миле, повинен із вами їздити, — докоряла Марійка.

— Чи ціла твоя вдача, Миросю, ось така їзда? — питала Софійка.

Був іще пяний її дотиком, її віддихом. Така їзда, така їзда! І груди твої прилипли до мене. І коси твої на лицях моїх. І віддих твій у грудях моїх. Софійко, Софійко, ти захвате мій аж до втрати змислів! Чи знаєш ти любов таку, як дика

буря? Се моя любов. Чи знаєш ти любов таку, як мрійний шелест гірської річки? Се моя любов. Плач молитви і лоскіт грому. І сильна така, дужа, піднебесна. І вічна. Світ минеть ся, а вона не минеть ся.

Говорив їй се горючими очима.

— Дивний ти, Миросю! — шептала Софійка.

*

*   *

Марійка складала звіт зі своїх тижневих праць. Снувала пляни на найблизшу будучність.

— Ось батько викінчують кругольню! — тішила ся. — То-ж то буде забава.

— Закладаю ся з вами, пане Мирон, що на десять партий не виграєте зі мною ні одної.

Пишала ся своєю силою і справністю.

— А казали мині дївчата, що в діброві стілько грибів! Варто би поїхати до ліса. Лиш не їду більше з вами, пане Мирон.

— А я якраз поїду, як Мирон буде повозити.

— Що з тобою, Софійко? Де діла ся твоя спокійна, вибагливо-вигідна вдача? Світ валить ся! — з уданим острахом кликала Марійка.

— Тай празник наближуєть ся, варто би добути рибу зі ставу.

Молоді господині засипували себе проєктами, чого би то ще здало ся.

До збудованя єгипетської піраміди менше треба би часу і труду, як до переведеня всіх їх безмежних господарських плянів.

— Кохані сестри, бачу, хочуть своїми працями перевисшити Хеопса.

— Що ви знаєте про труд, аби наладити празник, який би отцю деканови і його дочкам не приніс стиду, — говорили обі з глибоким переконанєм про недоступність сього знаня посторонним особам.

Поїхали на грибп. Обі сестри, їх три молодші братчики і Мирон.

Торський наломив молоднику і умаїв коний, аби муха не мала до них приступу. Докинув їм свіжого сінця. Поводи приторочив до молодої берізки.

Вже вечеріло, а вони все ще збирали грибп. Софійка відбила ся від товариства і з небогатим збором станула на більшій поляні під розлогим дубом. Скісні проміні сонця розливали лагідне світло. На сході що раз виразнійше рисував ся місяць блідим півкругом. Поволи набирав ся світла і житя.

Тишину ліса переривав лише вже трохи сонний розговір лісних птахів і все здивований крик сойки.

Мирон підійшов до Софійки, аби взяти її тягар і піднести до воза.

Подала йому руку і лишила її в його долоні.

Спалахнув цілий. Молив ся до неї тихо, горячо.

— Софієчко моя! Чар-поляночко моя у вечірнім світлі! Срібних моїх снів найпишнійший цвіте! Пестощі мої безмірні і надпонятні! Ти моєї душі радість і обнова. Ти мого сліпого житя хрустальне жерело. Птаху ти мій краснопериий і ласкавий!

Тулив ся до неї. Цілував її шию, коси, уста, очи. Не боронила ся.

— Мій виснений раю! Люблю тебе до загину. Ти мого серця Святая Святих. О тебе в бій піду з усім видимим і невидимим світом. Моя ти зоре провідна! Ти моя роскіш, прароскіш!

Примикала очи. Оплітала ся в округ нього, як повій повен білого цвіту.

Говорила — гей вулькан виливає полумя і ляву:

— Ти мій, мій, мій ти!

Ліс занімів, притихли пташки і лїсова звірка. На хвилиночку спинило ся сонце, звізди й місяць.

А вона прошептала:

— Люблю...

В дібровах сухі дуби зацвили.

* *

*

VII.

Час минав. Торському здавало ся, гейби щойно вчера приїхав, а то вже цілий місяць відійшов у вічність. Бузьки відлетіли у вирій. На полях зявляло ся що раз більше чорних смуг оранниці. В саді молоді дерева пишали ся своїми першими спілими овочами. Нитки білого павутиня вже почали снувати ся у воздусї і стелити ся по стернищах і пожовклім зїлю.

— Рук не чую від роботи, — щебетала Марійка. — Але за те почуваю піднебесне задоволенє. На завтрішний празник так усе приготоване, що нехай приїздить чи то князь, чи гетьман, не застидаю ся.

Марійка розсїла ся вигідно і зачала перечисляти гори солодощів, тїсточок, смаколиків, а менші братчики слухали з роззявленими ротиками і ковтали слинку.

Мирон і Софійка вийшли до городу. На дзвіниці видзвонював паламар привитанє завтрішньому празникови.

— Люблю такий передсвяточний настрій, — говорила Софійка, — настрій задоволеня з покінчених праць і надії на веселий відпочинок у веселім гуртку.

— Люблю радість і усміх, сонце і погоду. Взагалї світ і земля для мене одна гармонія, гарна і весела.

— Твоїми би устами та мід пити, Софійко. На ділї-ж світ і житє, се не одна довга і пишна музика, але боротьба завзята і безпощадна. Так само

в світі ростиннім, як у звіриннім і людськім. Одно жите виростає на руїні і найчастійше коштом другого, слабшого житя.

— Навіть, як би так було, не хочу я про неї знати, про ту ненависну борню. Тим менше хочу знати, як вона мала би захоплювати моїх найблизших, як би на її відгомін, саме через моїх найблизших, мусіло розпучливою трівогою здрігати моє серце.

Він снував дальше свої думки.

— Що було би, Софійко, хочби з твого молоком і медом текучого Поділя, як би тут усе лиш були сонце і погода? Певно одна руда Сагара. А ціле наше племя зі своєю вірою у всесвітну гармонію серед грабіжників із півночи, заходу й полудня, пропало би марно. Я знаю, Софійко, що наші степи без краю, наші гори дрімучі вколисують у нас нахил до боротьби, витворюють нехіть до неї. Але як би ся струя стала над усі инші сильнійша, тоді горе нам.

Вона снувала свої думки.

— Миросю, мій! В мене такий настрій, як би я була десь на безконечнім святі бога сонця Даждьбога. Дівчата замаєні цвітками виводять танці колесом; співають гимн похвальний і про одно лише просять: Дай-же, Даждьбоже, в городї зіле, в хаті весілє. Для всього нашого роду й племени. Знаєш, отак цілий наш край, вся наша вітчина один город розцвилого зіля, в кождій хаті весілє.

— За сю ідилю, Софійко, бореть ся все людство від тисячий літ, та я бою ся, що на жаль віддалюєть ся від неї щораз більше. Проклята борня і благословенна. Проклята, на скілько віддалює нас, благословенна на скілько наближує нас до твоїх ясних образів, Софійко.

— А університетська справа вже покінчена? вже буде спокій? — спитала нагло, дивлячись йому довго просто в очи.

— Де-ж покінчена! Хиба-ж маємо вже влас-

ний університет у Львові? По мойому, ще за сю справу довго кипіти-ме бій і не одна ще впаде жертва.

Питала з легким тремтінем у голосі:

— А Мирончик мій дуже загрожений?

— Йому не грозить нїщо, — сказав глухо і вбив очи в землю.

Перший раз їм розмова не клеїла ся.

Вона запала у свої, він у свої думи.

Був на себе лютий. Чого сказав їй неправду? З надмірної ніжности, аби не вразити її: з остраху, аби не зразити її до себе? Одна і друга причина негідна великої любови.

Як міг допустити, щоби в відносини між ними увійшла неправда? Що за легкодушність! Та-ж се зернятко гірчиці може зродити бадиле, принести овочі, від яких згіркне сама любов.

Був незвичайно невдоволений зі себе.

Замість достойно, по людськи відслонити Софійці всю правду, заінтересувати її великою справою, вчинити з неї співтоварища, що разом бореть ся і терпить, спільно одержує і зносить удари, — нагодував її малою брехнею.

Не хотів топтати її зїля в городї, захмарити її весїля в хатї. Що за невчасна ніжність? Та-ж вона скорше, чи пізнійше провідає правду й як болючо вдарить її нещирість і брак віри в неї!

Пішов блудити степом і не стало йому лекше від сього.

Здвиг гостий на празнику був великий. На дворі пахло першим подихом осени. День був хмарний, але без дощу. Теплий ще, але вже не горячий.

В церкві повно люду. Лиця примарнілі і счорнілі по тяжкій жнивній праці. В декого перевязана рука, бо розвила ся і попухли мясні з надмірного труду.

На вівтари і перед образами всї свічки го-

рять. Тонка верства кадильного диму уносить ся над головами товпи, як сивий запашний облак. Від великого вівтаря летить раптове, ясне і пройзмаюче голосіне дзвінка. Товпа на вколїшках клонить голову до самої землї.

— Воньмім. Святая святим!

Софійка лежить хрестом у поросї перед своїм всемогучим, своїм добрим Богом.

Лиця спаленїли чистою кровю, уста шепчуть тиху молитву. Софійка в екстазї віри, надії і любови.

Під Мироном дрожать колїна. Якась сила згинає його до долу. Якийсь голос нашіптує йому: От-так, припадь поруч Софійки, бий чолом об землю, благай всевишню Силу о щастє, о долю цвітучу для Софійки, для себе, о спільне чудове житє.

В облаках диму, здавалось йому, бачить грізне, могутне лице Єгови.

Мирон спалахнув бунтом. Нї, не хочу я ласки, нїчнеї ласки. З піднесеним чолом їду по свою долю, замаєну цвітками мрій моїх долю, що лежить о-тут у поросї перед незнаною Силою. Се упокорює мене і бентежить. Не знаю покори, нї підступу, нї трівоги. Своєю людською душею трафити хочу до її людської душі. Я чую, що сї дивні містерії, повні запаху мира і кадильного диму втискають ся між наші душі, як морська вода в щілини корабля в часї бурі. І розєднюють їх. Єгова мстивий і заздрий кладе між нас свій палець. А Софійка корить ся перед ним у поросї і не гляне в сторону мою. Чую пекучий біль. Я мушу вирвати сю душу виключно для себе, стопити її з моєю в одну надлюдську душу.

Моя молода сила дужа і могутня. Стаю до борнї з кождим, хто минї відбирає, або хочби заслонює Софійку, чи то частиночку її. Як раз виборю, а не виблагаю її для себе.

Дзвінки задзвонили в останнє.

В облаках диму бачив лице Єгови з усміхом лагідним, поблажливим, вічним.

Жаль йому стало, що не приклякнув коло Софійки.

А вона глядїла на нього довго з тривожним здивованєм.

Як виходили з церкви, тулила його рамя до себе, гейби хотїла захистити його перед чимось грізним, що йде на нього.

В кімнатах зібрали ся вже всї сподївані і несподївані гостї. Гамір і веселість були ще гейби впяті на припонї, уривчасті і не зовсїм свобідні. Як звичайно коли незнакомі стрічають ся по раз перший зі собою, або коли добрі знакомі і мало знакомі зустрінуть ся разом по довгім розстаню.

Мати й дочки своїм теплом і ввічливістю огрівали і підносили настрій зібраня, як сходяче сонце ранну студїнь і мраку.

По першій закусцї батько Софійки умів незамітно зібрати в осібній кімнатї всїх визначнїйших гостий з повіту, аби з ними нарадити ся у всїх важнїйших справах повіту і краю.

Аби не переводила ся традиція, що такі празникові зібраня так часто ставали почином найгарнїйших думок і вчинків у нашім народї.

Аж під вечір атмосфера празника розігріла ся до жару.

Молодїж випрятала обстанову з найбільшої кімнати і почала танцї.

Старші при чарцї в другій кімнатї завели пісень. Добували і показували вибагливі, невичерпані скарби. Музика і шум танцїв і ті співи, що вдаряли у всї акорди людських почувань, зливали ся в один великий захоплюючий, могутнїй образ.

Раптом акорди пісень стали тремтїти.

Бігли нерівно, сміяли ся і плакали.

Ті співаки на межі свого мужеського віку старости знайшли слова і тони, що не лиш

плили в них із повної груди, але й захоплювали їх важкі, глибоко скриті почуваня.

Як весняна мрія заблисли їм золоті зорі молодого віку. В облаках-морі пливуть безжурні і веселі. Де-ж вони темну ніч заночують? Ах солодка журба. Тілько в тім журба, чи в сомборовім гаю-розмаю, там де дівчата в Зельмана грають, — чи де в цариці донечка тужить. Всюди жде їх горяче серце дівоче, палкі обійми, грудь запашна і рожева. Пісня пливе, щастєм плаче, грає, ах грає, раю мій, раю! Зачаровані сном молодости дивлять ся пригаслими очима.

І змовкають на момент, як би боялись ся сполохати чарівний сон, якби мовчки благали його, аби зістав. Verweile doch, du bist so schön... Та пісня переходить у гробове сольо. Літа молоді відійшли. Цісарським шляхом за тамбором помашерували. А він стоїть тай дивить ся і нишечком плаче. Тай сивіє, як той голуб. Сам не знає, за що вони його покинули. Старі співаки вже не співають, вони лиш ридають тихо і творять до гробового соля акомпанїямент розпуки.

Мирон дивив ся на співаків розширеними очима. Так ви кажете? Житє аж так солодке і кохане? І аж так за ним жаль, як відходить? А ми молоді страх низько цінуємо сей скарб. Пригорщами викидаєм його за вікно при леда нагоді. Тай вповні його віддамо за часочок високого захопленя, за блиск таких очий, як дика фіялка.

Мирон пішов шукати сеї пари коханих очий. Софійка була оживлена і розбавлена, лиш на чолї в неї гейби лишив ся слїд хмариночки, що промайнула.

І те, що незабаром мав відїхати і те, що мав відїхати в деякій духовій незгодї із Софійкою, відбирало йому спокій і самопевність.

Чи запримічує вона се трівожне дрожанє моєї души, яке мають хиба перелетнї птахи перед відлетом? Чому вона не хоче глянути в мене

глибше, аж у ті пропасти, де родять ся сумніви? Мав я колись шлях простий й ясний і покинув його та пішов иншим, очарований сею незрівнаною подільською появою. Я гадав, що се той самий шлях, лиш в освітленю инакшім. А тепер ступаю по нім непевною стопою.

Не знаю, чи виявити себе таким, як я є зі всіма кантами і заломанями душі, що від маленької жила лиш в упертім бою з Богом і людьми о знанє і правду, добро і красу. Чи закрити ті грубі і стверділі сторони моєї душі, аби вони не вражали і не відстрашували Софійки? І змагають ся в мині думки і борють ся гей ті протибіжні морські филї, плачуть шумом, вкривають ся краплистою піною. Чом Софійка не простре своєї чудотворної руки і не втихомирить болючих змагань, а проходить побіч і гей не чує їх і не бачить? Адже мрія про один світ спільний і ясний, про одну душу спільну, надлюдську, лишить ся лише сном, що ніколи не мав стати дійсністю? Ми маємо бути для себе два осібні світи, в дечім для себе незрозумілі, в дечім противні? Але-ж тоді напевно посхне зілє в городі, пригасне в хатї весілє.

Софійка підходила до нього в хвилї сих дум трівожних, а він перший раз рад би втекти від неї. Він не може стапути перед нею в сім розбитім настрою, з сим розкладчим міркуванєм, яке вродило ся в нїм, від коли став боятп ся за втрату свого щастя.

— Чого друг мій прихмарнів сьогодня? Не танцює, не виводить із иншими співів, а снуєть ся в округ і розглядає все розширеними очима?

— Відїзджаю незабаром, Софійко, і вже від сього паде на мене тїнь смутку.

Чула, що не сказав їй усього і стало їй крихіточку прикро.

— Чи лиш се? — поновила питанє.

Трохи не кинув ся їй до ніг.

— Так, не лиш се, але передовсім і в першій мірі сей якийсь невиразний, а певний дісонанс, що вчуваю між моєю і твоєю душею, відбирає мині спокій, хмарить мою погоду. Тут уже часу так мало, а бою ся, минаю ся з остраху, що віддаленє може поглибити і розширити прірву до неможности чим небудь її зарівнати.

Вона споважніла, гейби темні хмари налягли на заходяче сонце і заслонили його.

— Правда, Миросю. Вже по вечері в діброві запримітила я основну ріжницю наших світоглядів. Але була певна, що твою войовничу натуру нагну трохи до моєї спокійної, сонішної ідилї. Та сьогодня запримітила я, що ти визиваєш до бою Єство, перед яким сильнійші і більші духи, як твій, розсипали ся в порох і счезали без слїду. І мене огорнув тривожний страх за тебе.

— Софійко, друже мій, що я дав би за те, аби мати твою простолінійність поглядів, аби вірити в досяжність і фактичне істнованє сонішної ідилї. Я бачу лиш кругом неправду і неволю. Народ наш у нуждї і темнотї. Перед голодом душі і тїла тікає в світ за очи з рідної землї. Масово гине в копальнях шведських, американських, пруських. У себе дома раб і підніжок усяких зайдів-галапасів. Доставець і творець скарбів і достатків чужим ворожим хижакам, погній для чужої культури. А де-ж нам серед таких відносин мріти про зїлє в городї, про весїлє в хатї? І в мині розгорюють ся бунт. І кличу голосом великим усїх у нашім народї, хто ще не зовсїм прибитий до долу, аби ставали разом і йшли в смертельний бій за красшу долю свого люду. Може ще наші очи побачуть між нами схід сонця добра і волї, може найблизші нащадки наші. Не розпочинаю я з Богом справи і розправи, але збайдужнів до нього.

Не скажу, аби наш народ був найбільш з усїх побожний, та нїхто не заперечить, що на

загал щиро відданий Богу і Церкві. Всї перехрестя і вигони обставлені хрестами, як ся хрестоносна дорога на Голгофту, по якій від віків іде наш великомученик народ. Церкви будує і прикрашує, від уст собі відіймаючи. В хатах повно святих образів. В неділї і свята церкви повні розмоленого люду. А яку за все те долю від віків зсилає йому Бог? Софійко, друже мій, як усе те бачу, все те знаю, трачу віру в справедливість божу, в істноване відвічної Правди, що добрих нагороджає, а злих карає. А в округ нас? Розумний, підступний, хитрий, хоч без Бога, все покорить і під ноги собі кине та висмокче чесного і богобоязливого та менше оборотного суперника. В сїм безпорядку я не бачу премудрої божої руки.

Дивила ся на нього з тривожною прикрістю.

А він дальше говорив в якімось нервозній подразненю, хоч знав, що калїчить її душу.

— Миросю, друже мій бідний! Передумай красше всї ті дїтвацтва, що наговорив минї. Я знаю, що ти справу береш глибше. Проґрамовий раціоналїзм у справах віри, реалїзм у сфері штуки, чула я. Чом скриваєш?

А в нїм ридала душа дрібними сльозами. Чув, що дїйсно між ними рисуєть ся ріжниця світогляду.

А за нею чув пропасть, ніч, гріб. Чорний конець своїх найкрасших снів. Глядїв блудними очима. Думки били ся і гнали, як стадо птахів на буйнім вітрі.

Відкликати? Перепросити? Приняти її віру просту й ясну, як колись власна його дїточа віра? Що се поможе! Чи раз відкопане жерело сумнївів можна засипати так легко, на один приказ? Ті чорні образи, що бачить скрізь уріднім краю, счезнуть від разу від зачарованого слова?

В німій розпуці нагадав спів мистця братнього народу: Szczęścia w domu nie znalazł, bo go nie było w ojczyźnie.

Чув свіжу цвіль гробу власного щастя.

І не дав Софійці ніяких пояснень.

*

* *

В кілька день по відїзді Торського приїхав до Яблонецьких — Загробельний.

VIII.

Нарешті появив ся довго дожидуваний міністерський розпорядок в унїверситетській справі. Розчарував і огірчив усїх. Нїчим не розширив прав української мови, окроїв дещо звичаєве право польської мови. Аби не було ні одним, ні другим, впровадив деякі вписові друки і леґітимацийні книжечки в латинській мові, в якій теж мало проголошувати ся вступне академічне приреченє. Бюрократичне австрийське крутарство святкувало свій тріумф. Молодїж обох народів спалахнула обуренєм, не меншим від огірченя. Понад племінну стару ненависть почали виступати проби покищо мовчазного союза проти спільного тупого ворога.

Львівський унїверситет і знов і дальше мав бути полем битви. Лиш роздразненє і розяренє прибрали куди ширший розмір. Де далї не ставало місця для людських почувань, а над усїм і всевладно заволодїла ненависть і огірченє. Всїх проти всїх. Гейби ріжноманїтна держава складала іспит, що є аномалїєю в модернім устрою людства і мусить счезнути, як не має засївати між людий лиш вовчі інстинкти, ненависть, людоїдство. Сей провал здавав ся такий ясний і такий природний. А таки всї чули, що переведенє в житє сеї ясної і простої правди, піде тернистою дорогою, крівавим шляхом, долинами муки і горя і горами трупів. Бо людство горде на свій духовий розвій і свою культуру, лиш дуже-дуже поволи реалїзує ті правди ясні і прості і людські.

Через відвічну борню у людстві між злом і добром. І через те, що зло має тілько вельможних ратників по своїм боці, які радять скорше розпяти на хресті проповідників сих правд і їх учеників, ніж іти за ними. Споконвіку аж до сьогодня...

— А Мирон, як проживаєш? — закликав Камянецький, простягаючи обі руки до Торського. — Як перебув ферії?

— Хочеш пізнати в двох словах се, що становить для мене половину житя? Ще таких двох слів не найшло ся. Те лиш тобі кажу: Я й не уявляв, що житє має такі чудові сторінки.

Урвали про се розмову. Мирон не хотів роздроблювати могутніх вражінь на дрібні спомини. Тай усі слова, що напливали, здавали ся бліді й слабі супроти пережитих казочних хвиль.

Хмари, чи хмарка на сім мрійно-блакитнім небі споминів забували ся і розходили поволи, а в серці в нього лишили ся лиш образки і почуваня чудові і пречисті. Любов без границь і без міри і всесильна така, мов прастихія захопила його і плила бистро, рівно і безжурно. Чи там прийдуть підводні скелї, водопади і пропасти, й не думав і думати не хотів. З перед очий счезала в нього сїра днина, а зявляла-снила ся незабутня поляна в діброві в лагіднім, вечірнім світлї.

Камянецький зкоса глядїв на свойого товариша і його ненадійну задумчивість.

Були голодні, як студенти, що живуть із лекцій. Поступили до Нафтули на дешеву вечерю. В кутї великої столової стояв малий столик, при яким сидів самітно Мирослав Сїчинський, молодий студент фільософії, і пив чай по вечері.

Присїли до нього, привитали ся.

— Що дальше чинити? — В сім питаню Камянецький відкрив спуст своїм думкам, що давили його давно і тяжко.

Коротка буря, що зняла ся в Торськім від сього питаня потахла скоро і проявила ся на зверх ледви помітними тінями на лици.

Відповів по давному сильно і твердо:

-- Що-ж маєм чинити? По мойому, мусимо зачати там, де ми скінчили перед сецесією. Шкода було дорогого часу.

— А я кажу, положенє тепер куди красше, — снував свою думку дальше Камянецький. — Весь унїверситет кипить. До мене підсилали польські студенти, щоби спільно валити нові розпорядки. Буде метушня, якої світ не видїв і ми мусимо серед неї вловити те, до чого прямуємо.

— Мій друже, -- скрикнув Торський живо. — Не сміємо забувати віками набутого досвіду. А сей нас учить, що кождий наш крок спільний з Поляками виходить їм на зиск, нам на втрату. Від героїчних змагань Острожського, Сагайдачного, Виговського, аж до нещасних проб Барвінського, все в результатї чим раз сильнїйше спіплювало наші окови і росла Польща на Українї. Віроломністю, насильством, підступом з їх боку, — як собі хочеш, — але росла. І сьогодня: вони знають, куди йдуть і чого хочуть. Хочуть, аби сей унїверситет не лиш de facto, але й de iure став польським. А ти поставив за цїль якесь спільне мраковинє, що має вродити ся з метушнї.

Січинський не вмішував ся до розмови, лише слухав прикусуючи уста, а оксамітні його очи горіли в затемненім кутику столової, як два огники.

Він мав свій власний погляд на наше положенє і на сей нелюдський гнїт, що тяжів над усім нашим народом. Він перебігав місточка й села скрізь по краю. Бачив могутвій зрив селянської маси в недавнім селянськім страйку. Сам був малою іскрою в сім великім пожарі.

*

Бачив люті муки, які завдавав уряд сій нещасній масї за її розпучний протест проти визиску і неправди. Горів відтак, як цілий наш народ великим захопленем борнї за розширенє виборчого права, за розширенє і підкріпленє правної основи для нашого істнованя і нашого розвою. І не такі річи він бачив. Уже всї високі і найвисші круги всеї держави рішили ся розширити права робітничих мас, а краєвий польський уряд зелїзною рукою давив усяку пробу руху тих мас за розширенє тих-же самих прав; висилав проти сеї маси збройну силу, провокував серед неї неразважні вибухи, цідив із неї кров, заповняв нею тюрми.

Він мав про все те свій власний погляд і був готов вивести з нього останні висновки.

А не говорив сього, бо як хотїв говорити, праве молоде обуренє стискало йому горло. І слова в горлї застигали та підступали до очий двома сльозами, що появляли ся на очах і знов вертали. Не скотили ся по примарнїлім лици.

— Я гадаю, — продовжав Торський далї, — ми повинні використати найблизшу нагоду, хочби недалеку імматрикуляцію. Зажадаємо безумовно відбору приреченя в українській мові. Не допустять, здобуваємо знов університет силою.

До їх столика підійшов син Нафтули зі своїм облесним усміхом.

— А, мої Українцї, давно вас не бачив.

Присїв до столика. Все любив присїдати до гуртка артистів, лїтератів, полїтиків і грати ролю мецената або приятеля та по свому пособляти знаменитий інтерес батька.

— Я все держу із молодїжю, а українська молодїж мене передовсїм захоплює. Що за енерґія, що за розмах! Через вас щойно чую і розумію велич вашого народу. Я багато чую і все знаю. Я знаю, як вас уже нинї боять ся такі, що прикидають ся, мовби нїкого не боялн ся. Але ви

нічого не пєте? Кельнер! Три малі для панів; а добрі! Скажи, що то для мене.

Побіг до другого стола і з малими змінами викидав ті самі фрази. Ще з далека долітав його голос: Кельнер! Чотири телячі. А добрі! Скажи, що то для мене.

До ресторану наплило надспodівано багато української молодіжи.

Недалека імматрикуляція стягнула до Львова і тих, що за весь час своїх університетських студій приїздять усего кілька раз у Львів за посвідками на індексі. Новоприїзжі розпоряджали більшими засобами, якими скріпляли і оживлювали товариське студентське житє.

Під задною стіною столової поприставляли до себе столики в один довгий ряд. Позасїдали серед загального гамору, крику і сміху.

Баюрків у своїм кутку стола розказував про свої віденські пригоди, але лиш півголосом, аби не вчула Катруся, що сиділа в другім кінци стола, а Баюрків останніми часами таки вже добре попав в її тенети.

Кельнер ходив від одного до другого студента і списував замовленя, а вони замовляли їжу і напитки зі спокоєм і повагою льордів, що закуповують від разу всю кухню і всю пивницю. Вправне ухо кельнера ловило тихі, поважні слова, а рука писала: раз зрази з кашею, 3 малі вепрові з капустою, 4 флячки, 5 разів ґуляш, — всї малі пива.

— Віденські жінки роблять враження, гейби складали ся лише з грудий і клубів, гарно заокруглених, імпозантних і вельми привабливих. Голова гине в велитенськім капелюсї, гей замазане реченє в книжці.

— Хиба-ж ти, Баюрків, у жінок щось більше береш під увагу?

— Я передовсїм тебе зовсїм не беру під увагу, бо ти і твій дотеп однаково нікчемні, — відгризав ся Баюрків. — Але все таки на віден-

ський ґрунт треба людини з сильнійшою конструкцією, — додав мелянхолійно. А піддаючись уже настроєви комерсу, забував про Відень і його чари і прощав ся з ним тихим, задумливим словом:

— От все те марностій марність і шум вітру, — як влучно вигадав тов. Баран.

— Мала лиш помилка, що се не вигадав тов. Баран.

— А хто-ж?

— Небіщик Соломон.

— Шкода, що небіщик. Людина з таким глибоким поглядом певно не відмовила би позичити зі сто корон.

— Людина, що мала 300 жінок і 700 наложниць, сама мусїла лиш над тим промишляти, в кого би забрати кілька корон.

Тимчасом Дзвиняцький, що говорив мовою Ціцерона, як своєю рідною, кінчив саме свою латинську промову і витав нових громадян унїверситету прастарим бажанєм: Quod felix, faustum, fortunatumque sit.

Та в тій задимленій, душній і тяжкій атмосфері шинку вже завівало в їх душі рідними чарами, цвітами, степами.

Вечір дома, але такий инакший, такий тихий, такий рідний. Опянюючий запах розцвилих садів, невгаваюче лящінє соловіїв, таємниче кумканє маєвих жаб.

Гейби розспівали ся і земля і води. І вони співали з глибини грудий тужну мельодію:

Ой зійди, зійди, ясен місяцю,
Як млиновее коло...
Ой вийди, вийди, люба дївчино,
Та промов до мене слово!

Крикливий шинок, гризючий дим, дрантє обстанови і окруженя зникали геть із перед очий. Чули з далека запах піль і лугів, білі хатки

рядком над потоком, красуні - дівчата при воротях.

Над Прутом у лузі...

. . . .

Душа рвала ся і летіла з піснями. Десь далеко в безмір. Чарівний, як мрія і загадочний, як рідні казки. До свого пражерела і прапочатку. В країну предківських дум... Вечірна тишина каламутить ся і врива́є. Гей надходить градова туча і здіймає сей грізний, ріжномаштний шум. У високій степовій траві брязкіт мечів, свист лучних стріл, зойк ранених, тихий стогін конаючих, роздираючий крик бранок і бранців. А відтак усе втихло.

Лиш...

Закувала та сива зазуля
Ранним ранком на зорі,
Гей заплакали хлопці-молодці
Гей, гей, там на чужині
В неволї, в тюрмі...

. . . .

— Ей, ви зі своїми сгівами! Міг я зробити у Відні карієру, а потяг ся за вами. Дослівно, як той Циган, що для товариства дав себе повісити, — говорив задумливо Баюрків.

*

* *

День імматрикуляції вибрав ся гарний, хоч морозний. Вітрів не було, тому день видавав ся черствий, бадьорий, майже як на зиму теплий.

Сонце заливало промінями місто, а в першій мірі Високий Замок. Так, як від віків. Все перші проміні сонця цілували на добридень прастару, горду гору. А вона витала сонце щебетом пташини і шумом густого вокруг ліса. При її сто-

нах у долині кипіло і переливало ся жите. Приходили і відходили ріжні племена, шаліли бурі, кров ріками текла, червоніла, а вона стояла горда і вічна. І тугою сповита. Давно колись Лев Данилович вложив її на голову княвівську корону. І пишала ся нею далеко, широко. Филї Сяну і Дністра били її поклони, київські гори простягали до неї братню руку. А потім...

Потім прийшли грабіжники із заходу і здерли її корону і споганили її. Але вона стоїть отак чиста і вірна, як скаменіла, якої любко відійшов у далекий світ, на кровавий бій. Жде й вірить, що любко верне. І снить тихо про славу минулу і славу майбутню.

А в місті кипить. Ще хвилина і здійметь ся в нїм буря.

Авля університету повна студентів. Напружене доходить вершка, бо саме має ректор проголосити слова приреченя.

Звертаючись до польських студентів, проголошує їх у польській мові. Польські студенти віддітхнули.

Звертаючись до української молодіжи проголошує слова приреченя те-ж у польській мові. Українські студенти на часок заніміли. А відтак зірвала ся буря протестів. Молодіж жахнула ся як копнений звір. Палиці, топірці зняли ся в гору. Дехто добув пальну збрую, дехто здоровий кухонний ніж.

Ректор, професори і прислуга цофнули ся до побічної канцелярії.

З поміж польської молодіжи Жиди масово перетискали ся до вихідних дверий, а се захитало рядами польської молодіжи, яка в додатку найменше сподівала ся, що нинїшня університетська буча такий саме прибере напрям.

Українська молодіж до краю розярена обидою й обуренєм, по короткій борні виперла польську молодіж із авлї і з університету. Святе обуренє потроювало її силу.

Молодїж стала пяна гнївом і частковим успіхом.

Поплила, як повінь нищити се гнїздо шершенів і те місце провокації, зневаги, наруги, насміху над собою. Нищити все, що під руки попало, бо все тут свідком їх принижения, кривди й болю.

Якийсь гнївом скажений студент намагаеть ся руками розторощити марморний стіл. Не даеть ся рукам, кусае зубами. Йому здаеть ся, що саме найважнійше в отсїй борнї в порох стерти отой стіл. Є в розпуці, що він не подаеть ся. Скочив йому на поміч хтось другий, що топірцем тріснув у плиту стола й вона розлетїла ся в дрібні кусочки.

Инший студент помітив портрет ректора з українських перевертнїв — і з завзятем, переповненим задоволенем, краяв його на шматки.

Сольський поспішав до кождих дверий викладових саль і грубим топірцем ковтав таблички з числами саль, що висїли над дверима. Таблички розривали ся в кусні і з лоскотом падали на землю, як чорні крила вбитих птахів. Був глибоко переконаний, що саме від знищеня сих табличок повинно розпочати ся відпольщене унїверситету.

Стороння публика, що була на унїверситетї чи то задля імматрикуляції, чи задля докторських промоцій, схоронила ся в однїй бічній салї. Відтам виводив її тов. Баран і перепроваджував через барикади до виходу.

Сам скровавлений і ранений брав нїжно за руки сторонні панї і заслонюючи їх власною грудю, виводив у безпечне місце, на волю.

Торський, Коцко, Камянецький старали ся дати борнї більш пляновий хід.

Перервали телефонїчні проводи до міста, аби унїверситет, відрізаний від звязку з містом, став твердинею сам про себе.

Формували віддїли, які мали очистити з чу-

жинців усі коритарі і салї. У вхіднім коритарі запорядили ставити барикаду.

А як уже в нутрі університету нїхто не ставив опору, вивісили з фронтового вікна довгу блакитно-жовту хоругов на знак повного заволодїня університетом.

Хоругов спливала з поверхового вікна, легко маяла і шелестїла на тихім вітрі.

Ті барви, що їх іще Володимир Великий привіз із прастарої Візантії, що на їх вид і під їх тїню стілько вже поколїнь українського племени били ся, гинули і побіджали, що відтак сотки лїт були в забутю і зневазї в сусїдів, стали для того племени рідними і найдорожшими. Як його блакитно-золотисте небо, як ті безкраї ниви, вбрані розцвилими сонїшниками. Скрізь блакит і золото.

Тому, як рідні барви заблисли у вікнї, студентами гейби пройшов електричний ток, під деким зі зворушеня задріжали колїна, декому до очий підступили сльози, — а всї привитали дороге знамя бурею вигуків „Слава" і громом оплесків у долонї.

Польські студенти дїставши поміч із технїки та узброївши ся красше, вернули знову на університет.

Українська хоругов, що звисала з вікон, дразнила їх, та ще більше підбивала їх до боротьби.

Масою вдерли ся у вхідний коритар, — але дальший їх похід спинила барикада.

— Ано, українські Троянцї! Здавайте ся на ласку й неласку. Ми вас цїлих відси випустимо, лиш випоремо з вас гайдамацькі жили.

— Вже забули, як відси тїкали? Ще вонїють слїди вашого геройства. Ми навіть ваших жил не потребуємо, бо у вас все перегниле у дранте.

— Наливайки! Ґонти!

— Зайончковські! Ткуржнїцькі!

— Для вас наготовано університет на Баторого!

— Ще й овшім, мати-мемо два!

— Скурчибики! Хамські нащадки!

— Галапаси! Сором нинїшньої культури.

Отак вони перекликали ся і підбадьорювали себе до битви.

Серед вереску і крику поволи виростала проти української польська барикада.

На верху української стояв Коцко з розвіяним волосєм, із палаючими очима, дужий і сильний, як уособлене війни.

Коли запримітив, що Поляки стягнули стільки матеріялу, що можуть поставити в двоє вищу барикаду, як наша і бити нас із гори, закричав голосом, від якого задрожали стіни:

— Ляхи! Геть відси, бо инакше ваша жива нога не вийде відсїля!

І зараз хмара сягових дров полетїла з української на польську барикаду.

Гамір гейби притих, лиш залоскотїли по обох боках удари, лунали час до часу вистріли й пронизливо свистїли кулї.

Поляки, яких барикада була низша і не зовсім викінчена, подали ся назад, до виходу.

Коцко кинув приказ:

— Товариші! Вперед!

Та в сїм моментї куля поцїлила його в саме чоло.

Замаяв у воздусї руками — і упав на взнак в отверті рамена товаришів.

Так паде розлога смерека в Чорногорі, поражена громом.

З чола слезила кров, перемішана з мозком.

Понад розпалені голови молодїжи пролетїв ангел смерти і покрив їх лиця сумом і блїдістю, а з очий витиснув сльози.

Битва переймила ся.

Старші студенти медицини перевязували ранених, укладали тїло Коцка і хлипали тихо.

Бачили й чули ріжницю між просекторською салею і сим рідним побоєвищем.

Останні польські студенти утікали вже крізь ряди поліції, що була надійшла і густою лавою окружила вхід до університету.

Другий відділ поліції надійшов мало знаним входом через бібліотеку. Українські студенти були докладно окружені; мусіли здати ся.

Депеші розносили вість про потрясаючі події на всі сторони світа, а в краю і державі кождий зрозумів, що дальше годі держати ті два племена разом на однім університеті, під одним дахом.

Поліція, списавши імена студентів, випустила їх вечером на волю.

Торський падав з утоми і зворушеня. Змучена і розбита душа глядала спочинку і тихої пристані. Думки його давно тікали від нього і блукали по Поділю. Як опинив ся врешті в своїй студентській хаті, забрав ся писати лист:

Львів, — лютня, 190...

Найдорожша, Єдина Софійко!

Все те, що я бачив і пережив нинішньої днини, ще не упорядкувало ся в мині. Хаос страшних картин, з яких стікає ще тепла кров мого незабутнього Друга. В нашім тяжкім поході до красного завтра не відвернула від нас мачоха-доля й сеї чаші горя. Ти уявляєш розпуку мою, з якою я мому Другови затулював мертві очи. Вірю однак, що се останні жертви. Навіть подумати годі, аби понад сї калужі людської крови ми й вони ще дальше могли ходити до спільної школи.

Софійко! Мій світе тихий! Як ваблять тепер мене Твої роскішні, сонячні образки людського співжитя. Чому-ж люди осоружні такі, що перемінюють землю в пекло муки, горя, визиску, насильства, намість насаджувати раї взаїмної по-

шани, любови, добра і краси? Сидить у людині якийсь кровожадний і дикий звір і треба буде подвоїти або потроїти нинїшні культурні надбаня, аби його обласкавити й освоїти.

Який я безмежно щасливий, що по хвилях горя і бою маю свою таку чудову, таку тиху пристань. Давнїйше все те, що бачив, був би я переживав у друге в самітних стїнах моєї кімнати і минав ся із жалю.

Нинї збентежена душа летить знаним шляхом на Поділє, пробуває в бесїдцї, оброслій диким виноградом, із надмірного щастя вмлїває в діброві, в тихім, вечірнім світлї, вколисуєть ся Твоєю пестливою музикою і забуває, що є на світї зло й є відвічна боротьба між злом і добром.

Мій ти сердечний Друже! Колись я не розумів слів Тарасових: Раз добром налите серце в вік не охолоне. А тепер розумію. Налило ся моє серце чистим добром і буде ним горіти, доки жити буде.

Колись взивав я весь світ до бою, бо не годен був стерпіти у світї людського болю і нужди і кривди, які я сам переносив. Нинї я хочу вести сю борню, аби для кождого виборюти приблизно таку велич задоволеня й щастя, яку я отсе сам переживаю.

І при ногах Твоїх, моя Ти Любко безмірно кохана, складаю одну мою горячу просьбу:

Не забудь мене, не лиши. В тиху вечірну годину місячної ночи, в сяєві подільського сонця, в хатї, в городї, в степу, де лиш бував я з Тобою і пив Твою чудотворну красу, всюди згадай мене. І люби мене, хоч трошки.

Пустяки всякі світогляди; порох і порохно всяка фільософія. Стілько було її проминуло в світї сих світоглядів і фільософських тез — і що з ними нинї? Шум вітру в ріжних тонах. В кождім разї не вартні вони хочби одного молодого житя.

Спитаєш, чи се навернене невірних? Ні, Софійко. Се радше великий біль по втраті Друга, перемішаний з великою любовю до неприсутної тут Подруги.

Бувай здорова, моє Ти все на світі!

Цілую Твої густі брови на добраніч, цілую всі Твої трудячі пальчики на добрийдень.

Твій на віки вірний
Мирон Т.

IX.

Намісник ґр. Берестецький з вищими урядовцями оглядав побоєвище на університеті. Спинав ся з барикади на барикаду і подивляв їх доцільну майстерську будову. Не без почутя атавістичного задоволеня. Сам-же він нащадок лицарів-грабіжників мав мимохітне спочутє до сеї буйної, відважної молодіжи.

Урядові фотоґрафи висвітлювали сліди руїни, урядові особи подавали щораз нові подробиці недавньої борні, — а він ішов мов сонний, гейби нічого не чув, не бачив.

Скілько то вже віків тріває рід його в смертельній борні з отсим мужицьким племенем!

І очайдушний похід Хороброго на Київ і лицарські змаганя з Романом Галицьким і хитрий наскок Казимира і та, як смерть несподівана і від смерти страшнійша хуртовина Хмельницького. Пливуть віки за віками і могутні ті змаганя на момент не перивають ся. Цілий степ у крови і полумени. Всесвітна слава й сила Польщі отам топила ся в тій крови, в тім полумени. І тоді його власним прадідам довело ся глядіти на початок розпаду його вітчини. Нещасний гетьман Микола, ганебно привязаний до козацької гармати, щасливійший гетьманич Степан, що порубаний шаблями, подіравлений списами, замкнув очи, заки переповнила ся у щерть чаша соромом його роду і його вітчини.

Давно завдані і засклеплені рани, а його вони болять, як учорашні.

Легко добуту українську землю, ах як-же тяжко постійно задержати в руках! Се уперте племя боронить сеї землї, як заздрий любко найдорожшу любку.

Годї. Разом на сїй землї нам не жити.

Або нас тут не стане, або їх. Бою ся, що скорійше нас.

В розпуцї довгої боротьби один з його предків і його іменник вигадав і перевів неправдоподібний союз польського і московського племени проти сього їжака. І без результату.

По столїтях зусиль із заходу, півночи ґ й сходу се жилаве племя росте, множить ся і ширить ся зі скорістю, що вже поважно загрожує обом нещирим союзникам.

В додатку ся неожидана дезерція!

Наші поколїня, що родили ся і зросли на сїй землн, вони чи не більше привязані до неї, як до своєї далекої вітчини. Як раз поставить ся рішуче питанє, ми або вони, хто зна, кілько з тих, що їх вважаємо своїми, лишуть ся по їх боцї.

Хиба-ж Мати-Україна не причарувала вже нераз духових велитнїв польського народу, що поза її красою не бачили божого світа?

Хиба-ж в ґалєрії власних предків нема таких, що пристали до сього племени тїлом і душею?

Ах та земля любистків і чар-зїля, яка-ж вона для нас грізна і небезпечна.

Брр... Самого мене розбирає якесь ніжне квилїнє. В саму пору. Се-ж пряме продовженє бою з під Жовтих Вод і Корсуня, — а я розжалоблюю душу і мрію карколомні мрії. Геть сентіменти. Зі всею безоглядністю поведу бій. А як він скінчить ся, не моє дїло. Моє дїло зготовити сьому ворогови ще одно Берестечко.

Вернув до намісництва. Покликав директора полїції.

— Пане директор, я перший раз задоволе-

ний з вашої індоленциї. Нічого не вмієте предвидіти, нічому запобігти.

— Ексцеленція хиба не читали мого останнього звіту й остороги в тій справі.

— Минї не йде про звіти ваші, але про ваші діла. Та може судьба мудрійша, як людські вчинки. Кілько було придержаних демонстрантів на університетї?

— Триста.

— Кільком можна по всій формі перед судом доказати злочин насильства?

— Пятьом, найвисше десятьом.

— То ви маєте добре зорґанізовану поліцію, передовсім тайну!

— Тут не вина поліції. При масових злочинах усе так є; винні всї, або ніхто. А через співучасть усїх за свідків тяжко.

Але намісник уже не слухав. Зморщив чоло, прикусував уста і думав, думав.

Врештї здоймивши і платком потираючи цвікер, приказував:

— Ще сьогодня передасьте минї список 150 найбільш рухливих українських студентів, замішаних в авантуру. Степень і доказ вини байдужні. Ті посидять у слїдстві до виборів.

Говорив поволи, гейби лиш голосно думаючи.

— Бачив я їх при останнїм мужицькім страйку. Не хочу, аби се гайвороне облїтало край перед такою важною подією, як перші загальні парляментарні вибори.

Директор поліції глядів на намісника широко отвертими очима. В нїм порушив ся старий австрийський бюрократ, що не любить справи ставити кантом і примінювати мір рішучих і острих. Він зі здивованем дивив ся на сю шляхотську фантазію і сей розмах в урядованю, що не числить ся з законом, опінією і наслїдками. І хоч знав, як намісник не любить опозиції, як упираєть ся при своїх плянах в разї опору, —

все таки вважав своїм урядовим обовязком. висказати свою гадку.

— Ексцеленція дозволять, що зроблю одну увагу. Се надто яркий тероризм із гори. Лік за сильний радше шкодить, як помагає.

— Йду своєю дорогою.

— Але обставини і держава, в яких живемо, не все допускають до таких доріг. Недалекий парлямент загального голосованя, уряд у Відні може нам дати тяжко відчути своє незадоволене з приводу сих надто драстичних мір проти, — так воно на зверх усе буде виглядати, — проти другої нації.

Намісник прибрав уже свою уперту, скамянілу стать.

— Се вже беру на себе. Будьте готові кождої хвилї справно і тихо доставити всїх мною намічених до вязниці.

— Приказ сповню з найдокладнїйшою точністю!

— Моє поважанє.

*

* *

В кружках української молодїжи по хвилевім потрясеню і пригнобленю брав верх несподїваний оптимізм.

Загально уважали унїверситетську справу за розвязану прихильно. В недалекім майбутнїм бачили сповненє своєї високої мрії, яка вже коштувала стілько жертв і яка зродила відносини на унїверситетї, в містї і в краю нестерпні.

Тою легкою молодечою вірою стали вірити, що справа повернеть ся ще красше. Що оба народи ззираючись на руїну, яку родить борня, увійдуть у себе, подадуть собі руки, забудуть віковічні змаганя і уладять своє співжитє етично й по людськи. А тодї блакитно-жовта хоругов попри малиново-біяу станусь непоборимі супроти півночи й полудня, заходу і сходу. І як сї віко-

вічні суперники помирять ся, то які-ж іще народи світа можуть ненавидіти ся й бити ся між собою?

Ось саме ми дамо почин до збратаня народів, ось перейдуть у діло всї наші найкрасші, молодечі мрії.

А тимчасом вязниця при улиці Баторія наповнювала ся українськими студентами. У Львові досвітком ходили поліцийні аґенти від хати до хати і забирали молодїж просто з ліжок. По селах жандарми з наїженими баґнетами ловили студентів, де попали і як найтяжших злочинців відставляли їх у тюрму.

Ще нїколи не бачили вязничні мури стілько і таких гостий.

Торський лежав на тапчанї.

По великих потрясенях і бурях останнїх днів відчував як полекшу се замкненє і сю безцїльність тюремного бутя.

Думки і спомини лїниво напливали і розпливали ся в неясних, недокінчених контурах.

По кімнатї снували ся гуртки студентів-вязнїв, як табун степових коний, попутаних арканами, і перекидали ся споминами, вражінями, жартами.

Часом спів зривав ся з сих молодецьких грудий, як подих раптового вітру, — але спів виходив притишений і сумний.

Се примусове замкненє шарпало молоді нерви і упокорювало буйну молодїж, в якої грудях іще тремтїли високі акорди останньої смертельної борнї.

Вязничний спосіб заспокоюваня натуральних потреб обнижав глибоко почутє стиду молодїжи й принижував її.

Тихий тріск візитки в дверях і цікавий перегляд нутра вязницї через двоє урядових очий, прошибали зденервовану молодїж як ненадійні удари канчуками.

Торський чув і бачив, як молодші й нїж-

нійші товариші вишукували найтемнійші місця по кутиках і там, давши волю розбитим нервам, хлипали тихо або здрігали судорожно, закривши очи в долоні і спиняючи плач.

Спокій і апатія покинули Торського в одну мить.

Сей сум молодіжи, се тихе терпінє лягло на душу його тяжкою вагою.

І під його тягарем із дна душі підоймав ся в ньому грізний голос обжалуваня: Ти винен сьому.

А се-ж образ іще не повний! Та-ж кожде із сих дітий лишило там за сими сильними замками, за тяжкими зелїзними дверми, за сими холодними і безмилосердними мурами батька, маму, рідню. Неодна нагло посивіла голова в сю хвилю так само безрадно бєть ся об мур, як отсей дїтвак там у кутку.

А держить нас у руках ворог лютий і переможний. Кілько ще він з сих дітий зломить і знищить, або гірше ще, здеморалїзує і спідлить.

Се-ж для цілого народу рана, якою витїкає остання, найдорожша кров, для житя народу така безумовно конечна. Нидіє от-тут гордість і надія твого люду.

Замкнув змучені очи, але ті понурі образи не зникали.

Зникало лиш поволи почуванє особистої вини.

Не є се воля одиниць, ні, але природний зрив і протест національної енерґії й вічне бажанє вольного, власного житя. Поза межами волї одиниць, як неминуче фатум, як відвічне призначенє.

Від віків чорні круки, польські і московські, злїтають тут на жир коштом нещастя, сліз, темноти й злиднів всего сього народу.

І від віків по нинї ряди за рядами сього люду йдуть у боротьбу й на жертву і не перестануть іти, доки жива хоч одна українська душа, або доки не добудуть намічену високу ціль.

Було колись, наповняли собою турецькі ґалєри невольники нагі до весел день і ніч прикуті.

Було колись, у масових могилах під Хотином і Віднем лягали головами за чужу справу й для чужої слави.

Було колись, у фінських болотах не дубові пнї вбивали, але кість на кости складали під чужу силу, під чужу культуру і під чужу жорстоку примху.

А дома лише збирали перлини-сльози у свої сумні й безсмертні думи.

І нанизували в них тугу й надію, що се племя гарне й добре і розумне таке й хоробре все таки колись стане господарем домовитим на своїй землї й у своїм полї.

Ся віра у велику майбутність сього люду, зроджена з тої туги, викормлена думами отсими, вростає в души нашї, як катеґоричний приказ йти в бій, не жалувати жертв, аж сповнить ся віковічний сон, срібний сон маєвої ночи про волю і незалежність великого українського народа. Для щастя, добра й слави сього народа, для поступу й краси всього людства.

* * *

Минали днї за днями і тижні за тижнями, а українські студенти все ще сиділи в тюрмі.

Слїдство вело ся поволи і крутило ся заєдно біля формальних і загальних питань.

Ставало очевидним, що так ведене слїдство може тягнути ся лїтами, та що комусь із сильних міра сього залежить на тім, аби українські студенти без засуду як найдовше не оглядали божого світа.

Туга за свободою, за рідними і близькими, свідомість грубого насильства, безрадність супроти урядових примх і своєвіля, незнане, чи й які заходи чинить власна суспільність, щоб

увільнити їх, усе те бентежило їх скорбні душі, викликало настрій, в якому людина важить ся на все.

По раз сотий вертає думка, розібрати сї стіни, розбити сї ковані двері, сторощити все, що на дорозї стане і радше дати себе в кусні порубати, ніж вернути у друге в отсї мури.

Але все таки більше й більше прихильників єднала собі думка про голодовий страйк.

Раз ми рішили ся на смертний бій за нашу високу справу, доведїм його самі до краю, не вмішуймо до нього активно решти суспільства, не примножуймо жертв.

Скрізь по безкраїй Українї високі могили, що хоронять кости лицарів-борців за неї.

І тут у Львові на західних межах нашої землї виросте одна така висока могила. Товаришка і дружка високої, замкової гори. В нїй нас поховають. А дадуть їй стїни зі скла і крицї, аби вічно стояла і була видна ся жертва на всю Україну.

І ніколи, ніколи Рідний край не забуде сеї могили, до якої ми йдемо серед моря страждань, мук, духових бур і ворожої наруги.

І так уже червона земля наша від крови, що від віків точимо за неї; нехай-же її ще зросить наша кров молода й горяча, а може се буде саме остання капля, що відкупить сю землю, потрясе совістю всеї України і вона скаже своє могутнє слово: Не дам сеї землї нікому й ніколи.

Лаштували ся до голодового страйку.

Ще остання спільна вечера. Всї такі собі близькі, такі братні. І сї пісні, як вони сьогодня ллють ся нїжно й солодко. Ми певні, що вони крізь ті холодні мури стелють ся скрізь поріднім краю від хати до хати. І звязують нас срібними нитками з тисячами серць дорогих і любих. Кождий з нас має десь там хатину, де та остання пісня і ті думи горячі задержують ся довше

й довше на тиху розмову з вибраним серцем в останнє.

В наших душах скрізь така погода і ясність і радість така, гейби за нинїшнїм вечером не мало прийти понуре і грізне завтра, позавтра, голодова горячка й пухлина, божевілє, смерть.

На розстанє приймив кождий по кілька капель вина, що надіслав їм патріярх Андрій.

Гейби скріпили постанову незломним завітом...

І розійшли ся... І розпочав ся голод...

Вже почали виносити завинені в простирала перші жертви.

Торський лежав на тапчанї зі спаленими устами, в горячцї, як йому сторож приніс потайки лист.

Письмо якесь знакоме. Адрес точний. Дивно. Вихор думок зірвав ся в хорій голові.

Може від неї? Про неї?...

Не завів ся.

„Сповіщаю вас, що п-на Софія Яблонецька заручила ся з п. Іваном Загробельним“.

Лист випав йому з дрожачих рук.

Підвів ся, приклякнув на колїна, вдарив головою об мур і упав горілиць на тапчан.

В дібровах зелені дуби повяли.

. . . .

Ах, як горячо. А гора така висока. Крок за кроком здіймаю ся в гору. Ноги тяжкі, як олово. Рясний піт заливає чоло. В округ гори й гори, як велитенські кретовиня. Повітрє ткане з огняних промінїв сонця і зі срібно-синїх пасем мраки. Сим блакитно-сїрим шовком, мов габою переткані й злучені зі собою всї верхи. Лише з долу впріжнюють ся фіолєтово-темне тло смерекових лїсів. Як-же тяжко йти. А чорні птахи кружляють над моєю головою. Але не чути шуму їх крил і нї звідки студеного вітру на мої спалені виски. Гора така несамовито висока. А на її вершку прапор

має... має... Два прапори. На другім чиїсь образ. Буйні коси оплітають лице, шию. І ті очи, як дика фіялка. Поділє? Бесідка в темно-зеленім винограді? Знаю... знаю... Камінь напевно дрожить під моєю стопою. Урвав ся. Летить у пропасть... зі мною...

. . . .

Ті мари не зникають. Снують ся по хаті, за вікнами, по всім світї. До болю впиваю в них очи, аби пізнати. Не пізнаю. Нїби хамелеони мінять ся і все снують ся, снують ся. А жиють моєю горючою кровю. Кожда устами гадини присеть ся до кождого мого мязня і ссе і ссе і ссе. Безкровне тїло деревіє. Очи замкнули ся. А рісницї здають ся з зелїза і давлять, давлять замучені очи. В округ гроби. Малі, великі, понурі. Хрестами й деревами обсаджені. Лиш в однім кутику самі зелено-білі-ясні берізки. Над відкритим гробом. Кого тут мають погребати? Сїдай, підожди. Все до похорону готове. І труна лежить побіч; така лискуча, металева. І хрест високий, трираменний. І не сумний. Лиш тихий, тихий. І напись на хрестї довга, пречиста. Памятаєш, Софійко? Се ж слова гордости й болю неназваної поетки, що ми читали з тобою і ти плакала. Сїдай зі мною на домовину, читай, не плач:

На вічну память мойому гарному Другови.

Як ранок сонїшний, весняний,
Маєва ніч, спів соловія,
Як непроглядний світ зоряний
Ти був. Мій сон і моя мрія.
Твоя душа, глибини моря;
Серце твоє, ангел пречистий;
Очи твої, як рання зоря;
Твоя любов, гимн урочистий.
Твої слова, молитва божа,
Тиха, ніжна і таємнича;
Твій віддих, фіялки і рожа,

А споглядь, музика зводнича.
Приязнь твоя, скала камінна,
Зеленим плющиком покрита...
 Ти був мій сон, поява промінна,
Слїзми сестринними обмита.
 Моєю мрією ти був і сном,
А люди те за дійсність взяли
І охрестили її злом
І в людськім гніві потоптали.
Звичайно люди. Що-ж робити,
Здоровим розумом судили.
Тебе, мій срібний сне, убили;
Мене ще довго муть судити.
Я суду людського не боюсь,
Сміло погляну людям в очи,
Свойому Богови помолюсь
І засміюсь до снів діточих.
І помяну тебе, мій Милий,
Коли затужу за красою.
Ти вже спокійний, ти в могилї;
Ах, помінялась-би з тобою.

. . . .

А тепер ті мрії, зорі, дикі фіялки і рожу покладемо в ту відкриту труну. І засунемо в могилку. І засиплемо сїрою землею. На вічну память. Де-ж ти, діла ся, Софійко? Де ти? де ти? В друге кохаю...

. . . .

Ах, як зимно. Юрба людий пливе дорогою. Північний вітер скаженїє і бє в товпу замерзлим снїгом. Вітер шарпає і рве хоругви. Малі хлопцї несуть дзвінки і дзвонять; а вітер роздавлює дзенькіт дзвінків і його скровавлені шматки розмішує і гонить снїжними степами.

Юрба намагаєть ся співати предковічне: Явив ся єси днесь вселенній! — А вітер чатує на слова пісні, хватає їх, кидає ними до землї, то в гору і з пісні виходить один зойк і плач і порозриваний шум.

Вечеріє. Так нагло. Бовваніють хати і оживають світлами в вікнах. Вітер утих. Дзвінки знов задзвонили. А при них дзвонять рівні дзвінкі голосочки:

Рівнай-же, Боже, гори, долини рівненько,
Щоби ся було мому милому видненько.

Щедрують. Під усіма хатами від разу:

Їде паночок через лісочок на коню,
Гей-же на коню, золота барва по ньому.

А він їде безжурний, копитами на мою груд стає. Ах, як давить: Копитом серця шукає... Не дави; те серце ще тепле. Чи хтось його кличе? Хижих послів посилає? Ті чайки кигиці, що бистро літають по ріднім оболоні і так солодко ваблять ки-ги, ки-ги. Твої то посли, матінко моя рідна, рано замучена? Іду, йду до тебе...

Щедрівки втихають кінцевим бажанєм:

— Дай-же ти, Боже, в городі зілє,
В городі зілє, в хаті весілє...

Застивав зі словами сеї щедрівки в холодніючім серці.

. . . .

Вже зачинав пізнавати людий.

До шпитального покою прийшла пані Стрийська. Провадила за руку маленьку Ірусю, як соняшний промінчик. З діточої ручки вицвитав жмуток фіялків і розсипав запах весни по білій кімнаті.

— Ах, не гарно, пане Торський. Вже отсе четвертий тиждень борете ся між житєм і смертю і завдаєте муки всім, що вас люблять.

— Ще мене люблять, — подумав.

— Але тепер уже все добре! — сказала, подаючи йому свіже число урядової ґазети.

Депеша з Відня доносила, що цісар видає відручне письмо до кабінету міністрів із візванем, аби приготовано основане окремого українського університету.

Іруся подавала Торському китицю цвітків, — а ведена дїточою примхою, взяла кілька фіялків в усточка і поцїлувала Торського фіялками і губками в самі уста.

А він тихо всміхав ся до цвітів і до вертаючого житя.

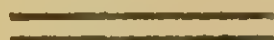

Українська Видавнича Спілка у Львові

видала доси отсї книжки у другій серії:

1. **М. Грушевський.** Б. Хмельницький . . .
2. **Курцій Руф.** Фільотас . . . .
3. **В. Наумович.** Величина звіздяного світа. .
4. **Панас Мирний.** Лови . . . .
5. **І. Пулюй.** Непропаща сила . . . .
6. **М. Грушевський.** Бех-Аль-Джуґур . . . .
7. **І. Раковський.** Вік нашої землї . . . .
8. **А. Чехов.** Каштанка . . . .
9. **М. Драгоманів.** Мик. Ів. Костомарів . . .
10. **Е. Золя.** Напад на млин . . . .
11. **І. Пулюй.** Нові і перемінні звізди . . . .
12. **Г. Квітка.** Маруся (друге видане) . . . .
13. **М. Левицький.** Умова для селян. спілок. .
14. **П. Куліш.** Орися (вичерпане) . . . . .
15. **М. Кистяковська.** Іван Гус . . . . . .
16. **О. Стороженко.** Оповіданя. І. . . . . .
17. **В. Барвінський.** Дослїди з поля статист. .
18. **В. Короленко.** Лїс шумить . . . . . .
19. **І. Франко.** Шевченко в поль. рев. леґендї .
20. **В. Гіґо.** Кльод Ґе . . . .
21. **Е. Еґан.** Руські селяни на Угорщинї . . .
22. **П. Мирний.** Лихий попутав . . . . .
23. **А. Д. Уайт.** Розвій географічних поглядів .
24. **Ів. Франко.** Украдене щастє (видане 2-ге) .
25. **С. Єфремов.** Національне питанє в Норвеґії.
26. **П. Ніщинський.** Гомерова Ілїяда (1 пісня) .
27. **М. Драгоманів.** Два учителї . . . . . .
28. **Е. Золя.** Повінь . . . .
30. **П. Ніщинський.** Гомерова Ілїяда (2 пісня) .
31. **Т. Масарик.** Ідеали гуманности. . . . .
32. **Люкіян.** Юпітер у клопотах . . . . . .
33. **М. Костомарів.** Письма до ред. „Колокола“.
34. **М. Гоголь.** Вій (друге видане) . . . . .
35. **І. Раковський.** Вульканп. . . . . . .
36. **І. Фльобер.** Іріодіяда . . . .
37. **О. Терлецький.** Москвофіли й народовцї . .
38—39. **І. Турґенєв.** Ася . . . .

122. **П. Куліш.** Листи з хутора . . . .
123. **Ф. Сірко.** Тарас Шевченко і його думки про громадське житє . . . .
124—126. **Тисяча й одна ніч. II.** . . . . . .
127. **Ш. Сеньобо.** Церква й католицькі партії в XIX ст. . . . .
128—129. **Л. Толстой.** Кавказькі оповіданя . .
130. **Л. Маячанець.** Про шлюб на Україні . .
131—132. **І. Турґенєв.** Кляра Міліч . . . . .
133—134. **Е. Цеклєр.** Єзуїти . . . .
135—136. **І. Франко.** Semper tiro (поезії) . . .
137—138. **А. Д. Уайт.** Розвій поглядів на вселенну
139—141. **Тисяча й одна ніч. III.** . . . . . .
142. **Др. А. Форель.** Про алькоголь. . . . .
143. **С. Черкасенко.** Хвилини, поезії . . . .
144. **А. Оляр.** Від монархії до республіки. . .
145. **О. Тесленко.** Страчене житє . . . . .
146. **Г. Цеглинський.** Шляхта ходачкова . . .
148. **Г. Цеглинський.** Соколики . . . . . .
149. **М. Левицький.** Дурисвіти . . . . . .
150. **І. Франко.** Зівяле листє. . . . .
151. **Я. Невестюк.** Кандидат. комедія . . . .
152. **І. Франко.** Панські жарти . . . . . .
153. **І. Франко.** Вавилонські гимни. . . . .
154. **І. Франко.** Мойсей . . . .
155. **І. Франко.** Панщина . . . .
156—158. **Тисяча й одна ніч. IV.** . . . . .
159. **І. Франко.** Із літ моєї молодости (поезії) .
160. **К. Панейко.** Оліґархія і демократія . . .
161. **Орест Левицький.** Несподіваний шлюб . .
162. **Др. М. Лозинський.** Тим, що від нас відійшли . . . .

Всї видання Видавничої Спілки має в виключний розпродажи Книгарня Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, Ринок, ч. 10. Сама Видавнича Спілка не займаеть ся продажею і висилкою книжок.

99—100. **Е. Шірер.** Політ. істор. Палестини . .
101. **І. Франко.** Місія. Чума. Казки і сатири . .
102. **З. Ґінтер.** Історія ґеоґр. відкрить у XV і XVI ст.
103. **Л. Толстой.** Козаки, оповідане . . . .
104—105. **М. Драгоманів.** Листи до Ів. Франка I.
106. **В. Самійленко.** Україні, поезії . . . . . .
107. **Др. А. Форель.** Гиґієна нервового життя . .
108. **І. Франко.** Маніпулянтка, оповіданя . .
109. **Р. Єрінґ.** Боротьба за право . . . . . .
110. **А. Володиславич.** Орли, комедія . .
111. **І. Франко.** Boa constrictor, повість . . . .
112. **М. Драгоманів.** Листи до Ів. Франка. II. . ..
113. **І. Франко.** Лис Микита, поема, ілюстрована .
114. **Ґраф де Ке де Сент Емур.** Анна Русинка, королева Франції . . . .
115. **Г. Гайне.** Фльорентійські ночи . . . . .
116. **І. Франко.** Нарис історії укр. літератури . .
117. **С. Ковалів.** Похрестник і ин. оповіданя .
118. **І. Франко.** Молода Україна, студія . . .
119. **І. Франко.** Учитель, драма . . . . . .
120. **Л. Журбенко.** Філістер, повість . . . .
121. **С. Ковалів.** Чародійна скрипка, оповіданя .
122. **С. Ковалів.** Писанка, оповіданя . . . . .
123. **С. Ковалів.** В остатній лавці, оповіданя . .
124. **І. Франко.** Давне й нове, поезії . . . .
125. **А. Кримський.** Андрій Лаговський, повість .
127. **М. Яцків.** Огні горять, повість . . . . .
128. **К. Біхер.** Початки народ. господарства . .
129. **О. Нижанковський.** Укр. співаник (вичерп.)
130. **С. Ковалів.** Щаслива бабуня, оповіданя . .
131. **А. Сінклєр.** Герой капітала, повість . . .
132. **І. Франко.** Батьківщина, оповіданя . . .
133. **М. Коцюбинський.** Дебют, оповіданя . . .
134. **Т. Сулима.** Народні оповіданя . . . . .
135. **Гр. Коваленко.** Жарти життя, оповіданя . .
136. **В. Гнатюк.** Народні казки, ілюстровані . .
137. **А. Доде.** Оповіданя . . . .
138. **М. Коцюбинський.** Тіни забутих предків, опов.
139. **О. Кобилянська.** Через кладку, повість . .
140. **М. Яцків.** Блискавиці, повість . . . . . .
141. **М. Черпявський.** Богови невідомому, оповід.
142. **В. Віндельбанд.** Історія нової фільософії . .
143. **І. Франко.** Пригоди дон Кіхота, поема, ілюстр.
144. **М. Залізняк.** Велика французька револ. I. .
145. **В. Гнатюк.** Народні новелї, ілюстровані . .
146. **Л. Мартович.** Забобон, повість . . . . .
147. **А. Чайковський.** Олюнька, повість . . . .
148. **В. Гнатюк.** Народні байки, ілюстровані . .
149. **Ґ. Ґаєрштам.** Мрії Каріни Брандт, повість
150. **М. Новаковський.** На зорі, повість . . . .